

PSZICHOANALITIKUSOK A PIKLER-MÓDSZERRŐL

ELŐSZÓ

Bár az intézetekben nevelkedő csecsemők, kisgyermekek száma abszolút értékben magas (túlságosan is magas), társadalmi súlyukat tekintve számuk elenyésző. Természetes tehát, hogy a társadalmat megrázó nagy, átfogó problémák közül az így károsodott személyiség és az erre jellemző specifikus viselkedészavarok ismerete csak kevesekhez jut el, még a szűken vett gyermekpszichológiával foglalkozó szakemberek körében is. A probléma sokoldalú elemzésében pedig főleg az mélyed el, akinek munkája területével, kutatói érdeklődésével vagy terápiás működésével ez közvetlen kapcsolatban áll – következésképpen a kör még jobban szűkül.

Felvetődik a kérdés: család vagy intézet? Mivel olyan gyermekekről van szó, akikről saját családjá hosszabb-rövidebb ideig nem tud gondoskodni, a kérdés inkább így hangzik: intézet vagy befogadó – a gyermek számára idegen – család?

Humanista, ugyanakkor tudományosan is alátámasztott gondolat, hogy a gyermeknek a családban a helye. Ha azonban ez a *hely* nem a saját családjá, ez több szempontból is súlyos problémát jelenthet, s ez főleg azok számára ismerős, akiknek alkalmuk volt ilyen helyzettel találkozniuk. Az egyik ilyen probléma, amellyel magam is szembesültem, amikor csecsemőotthonban pszichológusként dolgoztam, s így dolgom volt befogadó családokkal is, az az, hogy gyakran látjuk, hogy a befogadó család legjobb szándéka sem elegendő ahhoz, hogy a hozzájuk került, sokszor súlyos traumát átélt, kétségbeesett kisgyerek viselkedését megértsék és depressziójából kisegítsék; vagy hogy korrigálják fejlődésének megzavart folyamatát. Arról nem is beszélve, hogy a gyereket látogató vér szerinti apja és/vagy anyja fogadása (akiktől pl. bírósági határozat – tehát feltehetően sokszor nyomós ok – foly-

tán vették el a gyermeket) e családok számára súlyos teher lehet. Nagyon komoly, specifikus képzettséggel, tudással rendelkező pszichológiai-szociológiai hálózat segítségével és támogatása kell ahhoz a gyermeknek és a befogadó családnak, hogy egy ilyen helyzetben valóban megadhassa a gyermeknek az érzelmi biztonságot, érzelmi egyensúlyt, amit a „család” kell hogy jelentsen számára.

Ám ilyen társadalmi támogatás mellett sem kerülhet minden gyermek családba (ennek lehetnek jogi, gazdasági, szociális, sőt pszichológiai okai; vagy éppen csak átmeneti helyzetről van szó). Társadalmunkban vannak olyan helyzetek, amikor a családját nélkülözni kénytelen kisgyereket intézetben lehet csak elhelyezni. S bármilyen rövid legyen is az időszak, amit itt eltölt, (egyébként inkább hosszú, mint rövid), nem mindegy, hogy az az intézet milyen.

A Pikler Emmi által több mint ötven éve kezdeményezett, határozott irányelvek alapján működő „Lóczy”, azaz ma Pikler Intézet, arra ad ritka lehetőséget, hogy több évtized távlatából lehessen megbizonyosodni ezeknek az elveknek az érvényességéről. Hirsch Margit első tanulmánya a Lóczyban legalább egy évet töltött, és ezután családba került 30 kisgyermekről bizonyította, hogy személyiségük nem sérült, és családjukba beilleszkedtek. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) által anyagilag támogatott utóvizsgálat, amely a Lóczyban minimum egy év után a társadalomba kikerült 14–24 év közötti 150 fiatal sorsát, szociális beilleszkedését vizsgálta, kimutatta, hogy közülük egynek sem volt a rendőrséggel dolga, iskolázottságuk pedig a családban felnőtt gyermekek országos átlagánál kicsit magasabb volt. Egy valamivel későbbi felmérés kimutatta, hogy saját gyermekeiket (összesen 60 csecsemőt) otthon, rendezett családi körben nevelték.

Pikler Emmi és az Intézet vezetői mindig is állították, hogy a gyermeknek családban a helye! De, mint láttuk, vannak csecsemők, gyermekek, akiknek ez több-kevesebb ideig nem adatik meg. Tehát, állította Pikler – s ez az Intézet munkásságának lényege –, olyan intézetet kell számukra biztosítani, ahol családra nevelnek: „családi gyermekségre”, s nagyobb távlatban, családapai, családanyai szerepre. A vizsgálatok arra utalnak, hogy munkájuk eredményes volt.

Pikler Emmi számára kezdettől fogva világos, hogy nem olyan életformát kell nyújtania a gyermekeknek, ami formálisan a családéhoz hasonló. Ez mindenképpen hamis lenne, miután a helyzet egyik lényeges összetevője sem képvisel reális családot – s még kevésbé a sajátját – a gyermek számára. A felnőtteknek, akik foglalkoznak vele hónapokon, néha éveken át,

megvan a saját magánéletük, talán saját családjuk is, dolgozók, akiknek ez a foglalkozása.

Pikler meg volt győződve arról, hogy emberileg lehetetlen a felnőtt számára minden gyermeket, aki egy életen átívelő szakmai munkája közben reá van bízva, egyformán „szeretni”. Ezt megkövetelni annyi, mint a felnőttet súlyos frusztrációnak, komoly büntudatnak kitenni olyan helyzetben, amiben tehetetlen. A felnőtt ugyanis több-kevesebb idő alatt érzelmileg kimerül, „kiürül”. Lehet, hogy eleinte sokat nyújthat így egy-egy gyermeknek, de idővel a többségük erre már képtelen lesz. Ilyen körülmények között, az elkerülhetetlen egymást követő elszakadások és az azt követő gyász a felnőttet is megviselik érzelmileg...

Ugyanilyen fontos, hogy a gyermekben ne keltsük azt az illúziót, hogy ez a felnőtt az anyja. Nem szabad őt kiszolgáltatni a hamis érzelmeknek, majd az azt szükségszerűen és ismétlődően követő elszakadásoknak, mivel ez romboló hatású. Míg más gyermekeknél azáltal, hogy semmilyen érzelmi kapocs nem alakul ki, az elválások majdhogynem észrevétlenül következnek be, de az érzelmi kapocs hiánya még az előbbinél is tragikusabb hatással lehet a gyermek jövőjére!

Más megoldásokat – amelyek a mindennapok legapróbb részleteit ugyanúgy, mint a hosszú távú életformát figyelembe veszik – kellett tehát keresni ahhoz, hogy személyisége felépülhessen, hogy a gyermek érzelmileg és mentálisan egészségesen fejlődhessen, s hogy képes legyen mély és tartós, jelentésteli kapcsolatokra, s idővel a normális családi életre.

Pikler Emmi és munkatársai számára a támpontot mindig – s ez ma is így van – maguk a gyermekek nyújtották. Úgy fogalmazhatnánk, hogy Pikler arra figyelte: „...mit mondanak maguk a gyerekek?” Ti. hogyan érzik magukat, hogyan élnek, mit tesznek, hogyan reagálnak mindennapi életük folyamán. Ez az alapja minden intézkedésnek, változtatásnak. Gondos, rendszeres és sokszor hosszas megfigyelések állnak tehát a gyermekek életét irányító elvek hátterében. Pikler feltevése ugyanis az volt, hogy a „normális” személyiség fejlődésének mutatója a „normális” viselkedés. Azt akarta tehát elérni, hogy az Intézetre bízott gyermekek viselkedése a lehető leginkább hasonlítson ahhoz a viselkedésmódhoz, amit családokban, személyiségükben jól fejlődő gyermekeknél figyelt meg az alatt a tíz év alatt, amíg gyermekorvosként egészségügyi és pedagógiai tanácsaival kísérte a szülőket.

Két francia szakembernek tűnt fel először, hogy ebben az intézetben más benyomást keltenek a gyermekek, mint amit – sajnos – nemzetközi szakmai ismereteik alapján a világon mindenütt tapasztaltak. Itt egészségesek, de-

rúsek, érdeklődők a gyerekek, személyes és bizalomteli a viszonyuk a velük foglalkozó felnőttel; s ahogy az a családjában nevelt kisgyereknél természetes, tartózkodóak az idegennel szemben, de értelmesen kommunikálnak.

Mondhatnánk, hogy benyomásuk csupán az „itt és most” helyzetből fakadt. Azonban mégis ez sarkallta őket, hogy a dolgok mélyére nézzenek. Ennek első eredménye volt az a könyv, amely Párizsban 1973-ban jelent meg először, majd több újabb kiadás után kibővítve 1998-ban. (Magyarul először szintén ebben az évben, 1998-ban jelent meg...)

Közeli munkatársaim közül is (ti. Párizsban) sokan eleve elvetették még csak a gondolatát is, hogy figyelmet fordítsanak a Lóczy munkájára és eredményeire. Annyira „magától értetődő” és „tudományosan” is „elfogadott”, hogy csecsemőt nem lehet – tehát nem is szabad – intézetben nevelni: minek odafigyelni, hiszen az úgysem lehet jó! (Eredeti beszélgetésből idézek! S hozzáteszem: az illető pontosan tudta, amit fentebb említettem: ti. hogy az intézeti gondozást még sokáig nem lehet felszámolni...)

Sajnos abból, hogy „nem szabad intézetben nevelni”, sokak számára természetesen adódik az intézetek javítására irányuló igyekezetről való lemondás, aminek egyenes velejárója az ott nevelkedő gyermekekről való lemondás! Az intézetben nevelkedő gyermek sorsát megváltoztathatatlanak tekintik, legfeljebb elismerik, hogy bizonyos esetekben szüksége lehet utólagos terápiás kezelésre, még ha nem is bíznak igazán annak eredményességében.

A fentebb említett két francia szakember érdeme, hogy ezen túl tudtak lépni!

S lassanként, szakmai hírnevüknek köszönhetően, kezdetben Franciaországban, majd másutt is, felébredt az érdeklődés az Intézet iránt. Egyre többen, elsősorban közvetlenül gyerekek mellett dolgozó nevelők körében, igyekeztek alkalmazni saját munkakörülményeikre az Intézetben bevált elveket és átvehető gyakorlati elemeket.

Első lépésben az Intézet mindennapi életben alkalmazott elvei váltak témává a bölcsődékben, óvodákban, napi befogadó családokban stb., vagyis ott, ahol nem a saját gyermekével foglalkozik a felnőtt. A Pikler Intézet tapasztalata alapján alkalmazott különleges bánásmód, majd az odafigyelés a csecsemő, a kisgyermek aktivitásának fontosságára (aminek a Pikler-féle szabad mozgás az alapja): ezek voltak a legfőbb „újdonságok”, amiket a felnőttek „próbálgattak”. Azok a szülők pedig, akik gyermekük vagy munkájuk miatt közel kerültek ehhez a pedagógiához, otthon is alkalmazták azt. Persze, természetes, hogy ott is „beválik”, hiszen onnan indult!

Sokak számára örömteli felfedezés, hogy a pici gyermek mi mindenre képes, ha a felnőtt „vár”, „kivár”, megvárja, míg lassúbb módján megteszi, amit akar; sőt mi mindent akar, örömmel, boldogan... és hogyan képes „egyezkedni”, kompromisszumokat kötni, ha akarása ütközik azzal, amit a felnőtt szerint nem „lehet”. Öröm felfedezni, hogy milyen gazdagon lehet vele „beszélgetni”, hogyan figyel, válaszol, kezdeményez, tanul, s mindezt annál inkább teszi, minél jobb, intimebb, kölcsönösen megértőbb kettőjük között a kapcsolat. A felnőtt számára is felfedezés az örömteli, egymást megértő békés együttélés...

Ugyancsak örömteli felismerés, hogy ugyanaz a pici gyermek mi mindenre képes, ha neki megfelelő – ti. maga választotta – testhelyzetekben, gazdag környezetben önállóan játszhat. Mozgékony, biztonsággal mozog, aktív... Igaz, eleinte úgy tűnik, mintha a szokásosnál lassúbb lenne a mozgásfejlődése, de mégsem ügyetlen, mert amit csinál, azt jól csinálja. Érdeklődik, kísérletezik, gyakorol...rákérdez a világra. S általában sokkal hosszabb ideig képes önállóan mozogni, jól és érdekesen játszani, mint azt várnánk.

S a felnőtt is rájön, hogy a két dolog szorosan összefügg: ha az önállóan játszó gyerek tartalmasan tölti azt az időt, amikor ő egy másik gyerekkel foglalkozik, akkor ő is több figyelmet tud szentelni a másiknak, mintha azt látná – vagy azt hinné –, hogy az egyedül maradt gyermek semmit sem csinál, mert őrá vár (ahogy azt az eddigi tapasztalatok többnyire mutatták)! A felnőttel így töltött értékes idő a „másik” gyermek számára ugyanis az érzelmi biztonságot táplálja, s ezért tud majd ő is, mint a társa, aki máskor volt a felnőttel hasonló együttélésben önállóan, nyugodtan játszani, anélkül, hogy ezt érezne: „otthagytak”. Sok gondozónő számára ez az új tapasztalat komoly megkönnyebbülést jelent.

A Pikler-féle csecsemőkorai mozgásfejlődés sokakat érdekelt. Így „került be a folyamatba” a mozgáspszichológiával, mozgásterápiával foglalkozók köre.

Csecsemőkkel és kisgyerekekkel közvetlenül foglalkozó szakemberek kívánságára széles körben szerveződtek képző-, illetve továbbképző tanfolyamok, ahol a Pikler Intézet munkájára alapozott ismereteket oktatták. Felébredt az érdeklődés a pszichológusok körében is, majd a Pikler Intézet munkája bekerült az egyetemi oktatásba Belgiumban és Olaszországban a pszichopedagógiai képzésbe, a Wallon-tanítvány Tran Thong hatására pedig a fejlődés-lélektani oktatásba Párizsban.

Azok a gondolatok, amelyeket többek között a két francia szerző az Intézet gyakorlatával kapcsolatban leír a megfigyelések és a munkatársakkal foly-

tatott dialógus alapján, jól magyarázzák, hogy a Pikler Intézet – Pikler Emmi, Falk Judit, Tardos Anna, Vincze Mária és a többi munkatárs – munkája miért nem maradt csupán az intézet keretei között, és miért tudott általános érvényűvé válni. Ez az oka annak is, hogy szakmai körökben oly nagy érdeklődésre talált, és az évek során tanácsadó, majd továbbképző és kutató központtá vált nemcsak Magyarországon, hanem sok külföldi ország számára is.

Miről is van szó? Mi következik ebből?

Az Intézet „jó”, mivel úgy tűnik, ép személyiségű embert nevel. Az ebből leszűrhető első tanulság, hogy az intézeti munka módszere jó. Az intézetekkel foglalkozó szakembereket elsősorban ez érdekli.

A kutató számára azonban ennél sokkal átfogóbb kérdés merül fel. Nevezetesen, hogy hogyan lehetséges, hogy egészséges személyiség tud kialakulni olyan körülmények között, amelyek erősen eltérnek a megszokott családi-szociális miliő körülményeitől. Vajon megkérdőjelezi-e ez mai tudásunkat, és ha igen, miben? Kérdés az is, hogy a válasz keresése mennyiben gazdagítja tudásunkat?

A fenti két francia szakember fáradhatatlan, kitartó erőfeszítésének, mély meggyőződésének köszönhető az is, hogy egyre szélesebb, az előzőtől eltérő szakmai érdeklődésű körökben is (pl. pszichoanalitikusok) megindult az érdeklődés.

Hogy néhány példát említsünk: 1994 márciusában volt Párizsban az első jelentős szakmai összejövetel a „Lóczy”, illetve a Pikler Intézet munkásságáról, ötven résztvevővel. Közöttük volt Serge Lebovici, Michel Soulé (Párizs) és Daniel Stern (Genf) is. Tardos Anna, az Intézet igazgatója sok nemzetközi konferencián szerepelt. 1996-ban több mint háromszáz külföldi vendéggel zajlott le Budapesten egy újabb, az Intézet munkáját és eredményeit elemző konferencia (Madeleine Vabre utal erre a jelen összeállításban olvasható cikkében).

Az újonnan feltámadó érdeklődésről, és főleg a Pikler Intézet munkája és eredményei alapján felmerülő kérdésekről ír Bernard Golse professzor is e számunkban olvasható tanulmányában.

Több írásból kellett válogatnunk. Ugyanis mindazok, akikhez fordultunk – s ez kellemes meglepetés volt –, boldogan tettek eleget a felkérésnek. Volt, aki már megjelent írását vagy elhangzott előadását ajánlotta fel a *Thalassa* érdeklődő olvasói számára, és volt olyan is, aki kifejezetten e különszám részére foglalta össze idevágó gondolatait, munkásságából egy-egy olyan szempontot domborítva ki, amelyet Pikler Emmi és a Pikler Intézet elvei és gyakorlata gazdagítottak. Ezúton köszönjük mindannyiuk közreműködését.

Természetesen egy ilyen bevezető keretében szólnom kell arról a szervezetről, a Nemzetközi Pikler Emmi Közalapítványról (amelynek keretén belül a Pikler Intézet immár működik) amelynek létrejöttében oly sok ország játszott szerepet, és amely keretet nyújt az érdeklődő szakemberek összefogásához és támogatásához.

Az *Association Internationale Pikler (Loczy)* tizenkét országból több mint ötszáz tagot és adakozót számlál; ezek közvetlenül gyerekekkel dolgozó gondozók, nevelők, illetve pszichológusok, terapeuták, egyetemi professzorok. A társaságnak tagja hat különböző nemzeti „Pikler” szervezet is. Közös érdeklődésük tárgya, ha más és más szinten is, az Intézet munkássága és az ebből levonható tanulságok, amelyeket számtalan más, kisgyerekekkel foglalkozó szakma, továbbá maguk a családok jól hasznosíthatnak.

Társaságunk három feladatot tűzött maga elé:

1. Információáramlást biztosít egyrészt – és főleg – az Intézet és a tagok között; másrészt a különböző országokban folyó, Pikler körüli „eseményeket” ismerteti.

2. Ösztöndíjakat biztosít a Pikler Intézetben folyó rendszeres továbbképző tanfolyamokhoz tagjaink számára (társaságunk egy névtelen adományozótól kifejezetten erre a célra komoly összeget kapott). Egy év alatt tíz országból (mint például Argentína vagy Ecuador) közel száz „ösztöndíjasunk” járt így Budapesten.

3. Támogatást, anyagi, természetbeni adományokat gyűjt a Nemzetközi Pikler Emmi Közalapítvány számára.

Társaságunk vezetőségéből ketten – Svájcból és Franciaországból – a Közalapítvány Kuratóriumának tagjai.

Jelen összeállítás megjelenítését a budapesti Francia Intézet támogatása tette lehetővé, amelyet ezúton is köszönünk.

Párizs–Budapest, 2000. április 15.

Szántó Féder Ágnes

KONFERENCIAFELHÍVÁS

AZ ELVESZETT GYERMEKKOR

**Nemzetközi konferencia, Budapest
2001. február 23–25.**

A konferencia nyelve:
magyar és angol

FERENCZI SÁNDOR EGYESÜLET,
Budapest

A konferencia részvételi díja: a Magyarországon élő kollégák számára 8500 forint. Külföldiek számára 250 USD-nak megfelelő összeg. Ebben az eltérésben a reális különbség tükröződik a pszichoterápia és a hozzá közel álló diszciplínák területén a magyarországi és a nyugati társadalmak jövedelmi viszonyai között.

Kérjük, hogy amennyiben előadással kíván részt venni a konferencián, küldje el a 30 perces előadásának maximum egyoldalas (másfeles sortávolsággal, 12 pontos betűméretben írt) összefoglalóját nyomtatásban és floppy lemezen vagy e-mailen.

Az absztraktok beérkezésének határideje:
2000. május 31.

Levelezési cím:
Ferenczi Sándor Egyesület
c/o dr. Mészáros Judit
1055 Budapest,
Szt. István krt. 13.
e-mail: kadark@izabell.hu
(Kádár Katalin)

A konferenciát a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
a Millenniumi Program keretében támogatja

Bővebben lásd a 173–175. oldalon!

AZ INTÉZETBEN NEVELKEDŐ KISGYERMEK

Egy paradigma pszichoanalitikusok számára

Bernard Golse

Franciaországban, de minden bizonnyal sok más országban is, egészen a 20. század közepéig, úgy gondoltuk, hogy a család nélkül, intézetben nevelkedő csecsemőkkel és kisgyermekkel foglalkozni annyi, mint barátságos gondozószemélyzetet biztosítani számukra, általában olyan nőket, akik kellemő anyai melegséggel és spontaneitással rendelkeznek. Ma már tudjuk, hogy ez a szemlélet nemcsak leegyszerűsítő, de alapvetően téves, sőt akár veszélyes is lehet, hiszen egy kizárólag a reparációra korlátozódó gondozás igen káros hatást gyakorol a gyermek pszichoaffektív fejlődésére, azaz pszichés növekedésére, érésére.

A budapesti Pikler-Lóczy Intézetben több mint ötven éve folyó kísérlet forradalmasította nézeteinket. Én személy szerint a francia nyelvű WAIMH (World Association for Infant Mental Health)-csoport elnökeként 1994 óta azon dolgozom, hogy az intézetben folytatott munka, a klinikai hozzáállás és a gyermekgondozás gyakorlata és jelentősége megfelelő helyet és visszhangot kapjon francia csoportunkban.

Hosszú éveken keresztül a pszichoanalitikusok kevésbé tartották fontosnak munkájuk szempontjából a közösségben élő kisgyermekek kérdését. Ezért igen fontos állomást jelentettek azok a megfigyelések, amelyeket Anna Freud, Dorothy Burlingham és René Spitz a második világháború alatt és vége felé végeztek a csecsemőotthoni gondozás hiányosságairól és annak a gyermek pszichés fejlődésére és tárgykapcsolatainak alakulására gyakorolt kedvezőtlen hatásáról. Napjainkra ennél már sokkal messzebb jutottunk, hiszen az intézményes gondozás (azaz a gondozás felépítésének, ritmusának, minőségének és céljainak) elmélyült vizsgálata valóban új lehetőséget teremt számunkra ahhoz, hogy elgondolkodjunk azon, milyen termé-

szetűek a kisgyermek alapvető pszichés és tárgykapcsolati szükségletei, milyen belső folyamatok vesznek részt pszichés apparátusa felépítésében, és hogyan alakul ki reprezentációs világa.

Ugy vélem, már csak ezért sem hagyhatjuk figyelmen kívül mi, pszichoanalitikusok, egy olyan központ, mint a Pikler-Lóczy Intézet erőfeszítéseit és észrevételeit, s ezért vagyok magam is végtelenül hálás Tardos Annának azokért a gyümölcsöző beszélgetésekért, amelyeket vele és néhány munkatársával folytathattam Párizsban és Budapesten. Franciaországban már megalakultak az első munkacsoportok a fenti kérdések megvitatására, olyan személyiségek vezetésével, mint Geneviève Appell és Myriam David, akik elsőként ismertették meg Franciaországot ezzel a magyar kísérlettel. Szántó Ágnes párizsi jelenléte szintén jelentős szerepet játszott a pszichoanalitikusok érdeklődésének felkeltésében eme új reflexiós terület iránt.

Mennyiben jelent tehát új paradigmát a kisgyermek intézeti gondozása a pszichoanalitikusok számára?

Öt olyan munkaterület van, melyet a kérdés szempontjából igen lényegesnek tartok, s amelyeknek most csak felsorolására nyílik alkalmam, anélkül hogy mélyebben kifejthetném őket.

Elsőként, igen meghatározónak tartom azt a tényt, hogy a gondozónót többé nem helyettesítő anyaképnek tekintjük. A gondozónő tényleges feladata abban áll, hogy konténerfunkciót biztosítson a gyermek számára, és ezzel fenntartsa az „elég jó” anya képét, hogy később a gyermeknek lehetősége nyíljon a valóságban is megtapasztalni azt. Ezáltal a valódi anyafunkció belső összetevőit (melyeket szigorúan véve nem lehet helyettesíteni) sikerül még inkább leszűkítenünk és még pontosabban meghatározunk. A pszichoanalízis számára így egy funkció elhelyezése és feladata közti dialektika egésze kerül megvilágításba.

A Lóczyban kialakított gondozási keret emellett kimondottan kedvező feltételeket biztosít annak tanulmányozására, hogyan fonódik össze a gondozás konténer- és háttérfunkciója. Esther Bick, Geneviève Haag és Didier Houzel munkáiban így jobban megérthetjük a pszichés biszexualitásnak a különféle terápiás eszközökbe és magukba a „pszichés burkokba” való beépítésének szubtilis és bonyolult kérdését.

A csecsemő és a gondozónő között kialakuló kapcsolat valóságos laboratóriumul szolgál a kötődés különböző folyamatainak vizsgálatához is, és ahhoz, hogy a kötődés elméletét (J. Bowlby) ezentúl ne biológiai vagy kognitív nézőpontból közelítsük meg, hanem, éppen ellenkezőleg, egy lehetséges metapszichológiai nézőpontból, ahonnan az az ösztönelmélet és a tárgykapcsolat-elmélet közötti kapcsolódási pontot jelentheti.

A csecsemő és a gondozónők – elsősorban a referens gondozónő – közötti különleges (és egyben szükségszerű) érzelmi kapcsolatra helyezett hangsúly ahhoz is egyedülálló lehetőséget teremt, hogy a figyelem elméletét interaktív és kapcsolatközi szempontból közelítsük meg. Ma már tudjuk, hogy a figyelmi folyamatok elsősorban interdiszciplináris módon tanulmányozhatók, a neuropszichológia, a kognitív pszichológia és a pszichodinamika segítségével. A csecsemők megfigyelése, figyelmes tanulmányozásuk a tárgyra és a személyekre irányított figyelem különleges korai képességeit tárja fel, amelyek alapvetően a csecsemők és a gondozó felnőttek között dinamikusan zajló „figyelmi funkciók dialógusának” minőségétől függenek. Így magát a „transzformáció” funkcióját – amely a gyermek első produktumait a felnőtt pszichéjének segítségével alakítja át (W. R. Bion) – kell az interszubbektivitás, a reciprocitás és a kölcsönösség, de egyben az aszimmetria fényében is értelmeznünk.

Végezetül pedig az intézetben nevelkedő kisgyermek pszichés működése vezet el bennünket a gyermek alkalmazkodóképességének vizsgálatához, azaz azoknak az egyéni forrásoknak (a személyes tényezőknek) tanulmányozásához, melyek segítségével a gyermek képes szembenézni a felmerülő nehézségekkel, megoldani, pszichésen feldolgozni, s jó esetben saját hasznára fordítani azokat. Úgy vélem, ezáltal a kisgyermeknél megjelenő historicitás és narrativitás tanulmányozására is módunk nyílik. Ahhoz azonban, hogy ezeket a korunkban igen nagy érdeklődéssel vizsgált folyamatokat ténylegesen megértsük, először minden bizonnyal a csecsemők „áttételi” képességét kell megismernünk, annak a meglepő képességnek működését, melynek segítségével a csecsemők a velük foglalkozó felnőttekből egyfajta interaktív stílust vagy „érzelmi ráhangolódást” (D. N. Stern) tudnak kiváltani, és amelyet fejlődésük korai szakaszában más felnőttekkel alakítottak ki.

Ezek tehát legfőbb okai annak, hogy mint felnőttekkel és gyermekekkel foglalkozó pszichoanalitikus igen fontosnak érzem a fejlődés e sajátos helyzetének tanulmányozását. A Lóczyban az érzelem döntő fontosságú. Ez az, ami biztosítja a gondozás minőségét és folytonosságát, valamint a felnőtt és a gyermek közti kapcsolat épülését. Jól látjuk tehát, hogy milyen óriási jelentősége van a komplex megközelítési módnak a korai lelki fejlődést tanulmányozó diszciplínák törekvéseiben. Úgy érzem, a metapszichológiai és pszichodinamikus reflexió ezáltal tesz szert igazi jelentőségére.

Csajbók Sarolta fordítása

MŰHELY

2000/2–3. SZÁM

MÁRAI SÁNDOR EMLÉKSZÁM

MÁRAI SÁNDOR AZ EMIGRÁCIÓBAN

A TARTALOMBÓL:

INTERJÚ MÁRAI SÁNDORRAL (1949)

MÁRAI SÁNDOR ÍRÁSAI EMIGRÁCIÓS LAPOKBAN
(1949–1952)

MÁRAI SÁNDOR ÍRÁSAI A SZABAD EURÓPA RÁDIÓBAN
(1954–1958)

MÁRAI SÁNDOR LEVELEI *Szőnyi T. Zsuzsához, Sziklay Andor-
hoz, Simányi Tiborhoz, Csernohorszky Vilmoshoz* (1960–1989)

EMLÉKEK MÁRAI SÁNDORRÓL *Salamon István* interjúja
*Szőnyi T. Zsuzsával, Dr. Csernohorszky Vilmostal,
Borbándi Gyulával, Simányi Tiborral és Thassy Jenővel.*

FOTÓK, DOKUMENTUMOK
MÁRAI SÁNDOR EMIGRÁCIÓS ÉVEIBŐL

**A Műhely megrendelhető a szerkesztőség címén:
9002 Győr, Pf. 45.**

A MEGFIGYELÉS: AZ ELMÉLETTŐL A GYAKORLATIG ÉS A GYAKORLATTÓL AZ ELMÉLETIG

Bernard Golse

A megfigyelés kérdését gyakorlat és elmélet összefüggésében általában a megfigyelő felnőtt felől közelítjük meg. Én ez alkalommal mégis a csecsemő felől közelíteném meg a kérdést, akit elnevezek „megfigyelő csecsemőnek”. Meggyőződésem, hogy a felnőtt is csak akkor válhat megfigyelővé, gyakorlati vagy elméleti szakemberré, ha mint csecsemő már elsajátította ezt a szerepet.

A gyermeket, aki egyszerre költő és teoretikus, neveztük már a filozófusok legjobbjának. Beszélünk például a gyermek nyelvi metaforáiról és a „gyermek szexuális elméleteiről” (Freud). Mindez, véleményem szerint, a csecsemőre is igaz lehet, erre szeretnék most rávilágítani.

A csecsemő mint költő és mint teoretikus

Két meglehetősen különböző, ugyanakkor egymást alapvetően kiegészítő reprezentációról van szó. Az első főképp az affektusokkal és az érzelmekkel hozható kapcsolatba, a második inkább a fogalmakkal és feltevésekkel. Azonban, mint azt látni fogjuk, igen szoros, dialektikus viszony áll fenn köztük.

Ha a filozófia szerepe nem más, mint szorosan összekötni ezt a két reprezentációs készletet, hogy ezáltal egységes világnézet bontakozzon ki, vagyis hogy a bennünket körülvevő világ és belső emberi világunk képe egységben legyen, akkor jogosan érezzük úgy, hogy a csecsemő eleve rá van „kényszerítve” a filozofálás munkájára.

Miután felvázoltam néhány szempontot, melyek segítségünkre lehetnek a megfigyelő és a teoretikus tevékenység között véleményem szerint létező

összefüggések feltárásában, szeretném, ha megvizsgálánk a csecsemő szenzoros és absztrakciós képessége közti lehetséges kapcsolódási pontokat. Ezután rátérnénk arra, mennyiben módosíthatják észrevételeink a megfigyelésről alkotott elképzelésünket, a megfigyelésről, mely pontosan klinikai gyakorlatunk és elméletalkotásunk metszéspontjában helyezkedik el.

Megfigyelés és elméletalkotás

A Larousse Kiadó új etimológiai és történeti szótárát lapozgatva megdumálhatjuk, hogy a *théorie* [elmélet] kifejezés, mely 1495-ben tűnik fel először, s a 18. századig igen ritka marad, a kései latin *theoria* szó származéka, mely maga is a görög *theorein* szóból ered, ez utóbbi jelentése: megfigyelés, szemlélődés. Etimológiailag tehát az elméletalkotás szorosan összefügg a megfigyeléssel, ami, úgy hiszem, igen lényeges mozzanat fejtegetéseink szempontjából.

Nincs olyan elmélet, amely úgymond az égből pottyanna közénk, vagy amelynek alapjául ne konkrét tények megfigyelése szolgálna. Ahogy C.-F. Ramuz, a híres svájci költő mondja: „Az ideára szomjazva halunk meg, mielőtt magukat a dolgokat megismertük volna”, hacsak nem az a célunk, hogy egy pusztán intellektualizáló, hamis és főképp önigazoló elméletalkotásba fogjunk.

D. Houzel, aki igen behatóan foglalkozott a figyelem kérdésével, már évekkel ezelőtt rámutatott, hogy a csecsemők közvetlen megfigyelése – Esther Bick módszertanát követve – lehetővé teszi azt, hogy gondosan szétválasszuk a gondolkodás Freud által 1911-ben meghatározott három szakaszát: úgymint a figyelem szakaszát, azaz a tulajdonképpeni megfigyelést, a lejegyzést vagy jegyzetelés szakaszát, és végül a véleményalkotást, azaz a hetenkénti munkacsoportokban történő feldolgozás szakaszát.

Véleményem szerint ennek az igen szigorú megfigyelési keretnek a jelentősége elsősorban e három szakasz szétválasztására tett kísérletben rejlik. Ezáltal válik ugyanis elkerülhetővé a korai elméletalkotás veszélye, azé a védekező, intellektualizáló magatartásé, melynek célja, hogy a csecsemő megfigyelésekor érzett belső szorongást elkerüljük. A megfigyelések ugyanis elkerülhetetlenül igen erős ösztönimpulzusokat indítanak el bennünk, és előhívják saját csecsemőkori tapasztalataink mélyen elrejtett emléknymait.

A veszély minden esetben a megfigyelés nélküli elméletalkotás veszélye, bizonyos értelemben az üres elméletalkotásé, mely sem a dolgok megta-

pasztalására, sem azok átérzésére nem hagy elegendő időt. A jelenség jól ismert a W. R. Bion által leírt „negatív képesség” hiányának köszönhetően.

Ami a *megfigyelni* [*observer*] kifejezést illeti, a már említett szótár megjegyzi, hogy azt Hulsius 1607-ben úgy határozza meg, mint a *figyelmes nézés* tényét. (Már megint a figyelem!) De a szó eredetét még tovább kutatva azt is megtudhatjuk, hogy az *ob* prefixum a latin *servo*, *servare* igét a mozgás képzetével ruházza fel. Tehát itt a *valami elébe menő*, *valami felé* forduló figyelemről van szó. A fogalomban megnyilvánuló aktív mozgást, valódi dinamikát én kettős irányultságúnak érzem, amely egyszerre irányul a külvilág és a belső világ felé. A külvilág tárgyait nem észlelhetjük és nem vizsgálhatjuk másként, csak a nekik megfeleltethető belső tárgyak szűrőjén át. Mindnyájan jól tudjuk, hogy csecsemők megfigyelésekor egyedül a saját gyermeki vagy archaikus részeinkkel való regresszív identifikáció teszi lehetővé, hogy a látottak egy részét felismerjük és értelmezzük. Az *ob-jet externe* [külső tárgy], az *ob-jet interne* [belső tárgy] és az *ob-servation* [megfigyelés] esetében is az *ob* prefixum az alany aktív megszálló munkájára emlékeztet minket.

A korábbiakban használt „látottak” kifejezés jól rávilágít a megfigyelés fogalmának legfőbb – legalábbis a francia nyelvben meglévő – hiányosságára, mely a megfigyelést túlzottan a vizualitással hozza kapcsolatba. Ha a megfigyelésnek valóban van is vizuális vonatkozása, sok más formája is létezik. Valójában minden egyes érzékünket kapcsolatba hozhatjuk vele, mindenekelőtt a hallást. Tudjuk például, hogy a látás lehetővé teszi a viselkedéses interakciók vizsgálatát, a hallás viszont a hallottak alapján fantáziált interakciókét. A megfigyelőt lényegében semmi sem gátolja abban, hogy hipotéziseket állítson fel a ki nem mondottakról vagy arról, amire csak közvetetten történt utalás.

De mivel, mint azt már említettük, a megfigyelés és a figyelem önnön belső világunk felé is fordul, egyszersmind önmegfigyelés is, mely tekintettel van a megfigyelő érzelmi előéletére (ezt néhol kissé pontatlanul viszontátteteles tapasztalatként is emlegetjük), ezért szükségessé válik a megfigyelés fogalmába bevonnunk a „józan ész” [*sens commun*] fogalmát is, mint egyfajta hatodik érzéket, mely némiképp felülbírálja a másik ötöt.

A *theorein* szó jelentése tehát megfigyelés vagy szemlélődés. Michel Schneider egyik munkájából kölcsönzöm a gondolatot, miszerint a belső élet Philón, Plótinosz és Szent Ágoston óta évszázadokon át ismétlődő nagy gondolatait Hugues de Saint-Victor fogalmazta újra, aki teológiai nézőpontból bár, de úgy gondolta, hogy a szemlélődéshez vezető út első lép-

csője a figyelmes vizsgálódás [*considération*]. A figyelmes vizsgálódás lényegében maga a figyelem, a körültekintés, pillantás a világra, magunkra és Istenre. A szemlélődés, melynek különböző szakaszait különíthetjük el (meditáció, belső beszéd, kitekintés és felemelkedés), alapja a beleézés és – amire szerettem volna rávilágítani – az egyetértés [*con-sensus*], mely lehetővé teszi az igazság biztos és fájdalommentes meglátását. Így tehát már az említett teozófusok munkáiban is megtaláljuk a konszenzuális [*consensualis*] szemlélődés fogalmát, mely egyszerre veszi igénybe mind az öt érzéket és a köztük lévő összes lehetséges kapcsolatot, hogy egy időben és egyazon módon nyisson utat a megfigyelés és az elméletalkotás számára. Mint mindig, most sem találtunk fel tehát semmi újat, csak felismertünk valamit a múltból, és újrafogalmaztuk.

Az eddigiek fényében leszögezhetjük, hogy célunk nem érzelmek és fogalmak, valamint motivációk és realizációk szembeállítása. A kutatót és a teoretikust is minden bizonnyal valamiféle vágy hajtja, s szublimációik gyökere tagadhatatlanul a szeretet vagy a gyűlölet libidinális ösztöntörekvéseiben keresendő.

A megfigyelés és az elméletalkotás közti kapcsolat azonban ennél sokkal mélyebben gyökerezik. A csecsemő esetében tudjuk például, hogy ösztöntárgy és kognitív tárgy teljességgel elválaszthatatlanok egymástól. Elég, ha a gyermekre hatást gyakorló felnőtt arcára gondolunk, amelyet minden bizonnyal csak úgy képes kognitíve felismerni, ha érzelmileg már megszállta („a tárgyat megszálljuk, mielőtt észleljük”, S. Lebovici). De az is igaz, hogy csak akkor tudja érzelmileg megszállni, ha már előzetesen körülhatárolta, mint egy olyan képet, amely a különféle érzékelő-szenzoros percepcióinak háttéréből kiemelkedik. A dolgok tehát kölcsönösen összefonódnak, s ez az, amit B. Gibello „episztemikus tárgy” fogalma is sugall.

Még egy kérdést érintenünk kell ahhoz, hogy eljussunk W. R. Bion felfogásához. Minden megismerés a tárggyal való emocionális találkozással veszi kezdetét. Ez az emocionális találkozás nemcsak előfeltétele a későbbi megismerésnek, de egyben a megismerés első lépcsője is. Erről árulkodik szerintem D. Meltzer „esztétikai konfliktus” fogalma.

A Gy (azaz Gyűlölet) kötelékek és a Sz (azaz Szeretet) kötelékek így számomra nemcsak kiindulópontjai, de egyben összetevői is az M (azaz Megismerés) kötelékeknek. Ezért lehetséges, hogy egy bizonyos szinten művészet és tudomány végül is találkoznak egymással. És ezért fogható fel a megfigyelés és az elméletalkotás folyamata egyazon dinamikus folyamat két oldalaként.

Ez minden bizonnyal éppúgy érvényes a csecsemőre, akár a felnőttre, s kétségtelenül a klinikai gyakorlat az, ahol a megfigyelés és az elméletalkotás együtt vannak jelen.

Érzékelés és absztrahálás a csecsemőnél

A továbbiakban arra szeretnék rávilágítani, hogy ellentétben a felnőtt naiv vélekedésével, a csecsemő érzékelése és absztraháló képessége között igen szoros összefüggés van.

Ha azt mondjuk, absztrahálás, ezen lényegében az ingerek bizonyos számú strukturális invariánsának differenciális képességét értjük, amely a modelláló és az elméletalkotó tevékenység elengedhetetlen feltétele. Vagyis, ha a megfigyelés az érzékelésen és az érzelmeken együttesen alapul, és ha az érzékelés lehetővé teszi – mint ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk – a modell értékű invariánsok elkülönítését, akkor bizvást mondhatjuk, hogy a csecsemőnél a megfigyelés és az elméletalkotás összefonódik, annak ellenére, hogy az utóbbi csak később tudatosul.

Lássunk most néhány példát, hogy gondolatmenetem ne legyen túl elvont. Remélem, a példák beszédek lesznek, azaz ötből öt érzékhez szólnak.

Amodális percepció és affektív ráhangolódás

Újabb kísérletek bizonyítják, hogy a csecsemő már igen korán képes az egyik szenzoros csatornán bejövő információkat egy másik szenzoros csatornára továbbítani, s ott azokat sikeresen feldolgozni. Például, ha a csecsemőnek egy meghatározott formájú (gömbölyű, hegyes, vékony vagy vastag...) cumit adunk a szájába, anélkül hogy azt látná, később vizuálisan is képes felismerni azt a bizonyos cumit sok más jól megkülönböztethető cumi között. Ez azt jelenti, hogy a csecsemő képes a taktilis csatorna által fel fogott információkat a vizuális csatornára továbbítani. Mondhatnánk úgy is, hogy az érzékszervi csatornák kapcsolatban állnak egymással, összefonódnak, a szó baudelaire-i értelmében. S valóban vannak, akik a csecsemőnek ebben a sajátos képességében vélik felfedezni az emberi faj képességét arra, hogy metaforákat alkosson. (H. Sitbon, Ph. Mazet).

Az anyának a csecsemő állapotaira való affektív ráhangolódása valójában a csecsemő fenti képességének feleltethető meg több-kevesebb eltérés-

sel, mivel ez az anyai képesség is az információknak a modalitások közötti átvitelét feltételezi. Az anya affektív ráhangolódása pedig arra készíti a csecsemőt, hogy ő maga is gyakorolja a modalitások közti információátvitel képességét (D. Stern). Így feltételezhető, hogy minél inkább képes az anya transzmodálisan ráhangolódni csecsemője affektív állapotaira, annál inkább gazdagítja az első protoszimbolikus reprezentációk közti kapcsolatok létrejöttét a gyermeknél. Ezek további fejlődéséről csak keveset tudunk, de kétségtelenül léteznek, és a jövőben igen izgalmas kutatások tárgyát képezhetik.

A csecsemő amodális percepciója és az anya modalitások közti érzelmi ráhangolódása egymást kiegészítő jelenségek. Ezek teszik lehetővé, hogy az érzékelő-észlelő folyamat leképezze az ingerek struktúrájában vagy az interaktív partner válaszaiban megjelenő invariáns jegyeket.

A csecsemő érez, észlel, megfigyel, miközben létrehozza a tárgy reprezentációját, megalkotva annak invariáns, egyik érzékszervi modalitásról a másikra továbbítható struktúráját. A csecsemő tehát egyszerre tapasztal és alkot elméleteket.

Az „állandósult kapcsolatok” fogalma

Az „állandósult kapcsolatok” fogalma W. R. Bion nevéhez fűződik. A fogalom, mely a „választott tény” (H. Poincaré) matematikai fogalmával hozható kapcsolatba, igen hasznosnak bizonyul számunkra, amikor a csecsemő pszichés fejlődését vizsgáljuk, annak ellenére, hogy Bion más klinikai terület felől közelítve dolgozta ki modelljét.

Akárhogy is, az alapgondolat mindkét modellben ugyanaz, nevezetesen, hogy a csecsemő perceptív környezetében meglehetősen gyorsan felismeri a jelenségeknek azokat az ismétlődő összefüggéseit, melyek mint fenomenológiai alakzatok kiválnak egy számára kevésbé kivehető háttérből. Ezek az összefüggések különféle érzeteket, mozgásokat és a térbeli változások észleléseit foglalják magukba. Ennél azonban fontosabb – s én ebben látom Bion modelljének igazi jelentőségét –, hogy olyan környezetben, olyan emocionális kontextusban jelennek meg, amely – a szó valódi értelmében – megragadja a gyermek figyelmét, és amely a szóban forgó, már egyszer észlelt kapcsolat fenntartása érdekében olyan lelki működéseket mozgósít, amely a kapcsolat elemeinek szétválása ellen hatnak. A kapcsolat elemeinek összetartására irányuló lelki működésnek számít az is, amikor az állan-

dósult kapcsolat később nevet kap. Bion rámutatott arra, hogy az első elnevezések valójában a konténer szerepét töltik be egy-egy ilyen állandósult összefüggés felismerése szempontjából a csecsemő számára, és hogy ezek még azelőtt jönnek létre, mielőtt az elnevezés megtöltődne a személyes jelentés különféle tartalmaival.

A csecsemőnél tehát az állandósult összefüggések felismerése lényegében egyfajta absztraháló munkának feleltethető meg, s így megint csak a megfigyelés és az elméletalkotás összefonódásáról kell beszélnünk, ez alkalommal azonban az érzelem és az interszubjektív empátia kontextusában.

Meg kell jegyeznünk, hogy a csecsemőnél az anyával, a legfontosabb tárgyvaló kapcsolat interaktív jellegének felismerése sokban hasonlít a most ismertetett mechanizmushoz. A gyermek az anyát először kétségtelesen annak interaktív jellegzetességeiről ismeri fel (ritmikus kontúrok, hasonló vagy eltérő modalitás, azonnali vagy késleltetett válaszok, tompított vagy felerősített visszhangok...), és csak később őrzi meg emlékezetében, mint állandó tárgyat, különösen ami annak vizuális komponenseit illeti.

A kapcsolat mint „konténer” így előbb kerül megszállás alá, mint annak tulajdonképpeni tárgyi tartalma, vagyis a gyermek előbb lesz az absztrakt művészetek kedvelője, mint a figuratív művészeteké. Ez meglepőnek tűnik, de mégis igaz. Később ugyanezt az utat többnyire visszafelé tesszük meg.

A csecsemő és az emlékezet

Az emlékezés hagyományosan meghatározott három szakasza mellett (kódolás, tárolás és előhívás), ma már tudjuk, hogy létezik hosszú távú és rövid távú emlékezet is, az utóbbi elsősorban a figyelem jelenségén alapul, míg az előbbi az információ szemantikai feldolgozásával áll szoros kapcsolatban.

Emellett azonban, mint ahogyan arra M. Lamour a közelmúltban felhívta a figyelmünket, létezik egy deklaratív és egy nem deklaratív emlékezet is. A nem deklaratív emlékezet a szokásokat és a készségeket tárolja. Nagyrészt tudattalan és automatikus, az akció- és procedúrasémák aktiválására szolgál. Kísérletileg olyan protokollokon keresztül mutatható ki, melyek a késleltetett utánzás jelenségétől jól megkülönböztethető tanulási folyamatot jellemeznek.

L. S. Squire szerint a deklaratív emlékezet maga is két részre osztható: epizodikus és szemantikus emlékezetre. Az epizodikus emlékezet az emlé-

keket és az önéletrajzi eseményeket tárolja, amelyek kódolása és előhívása is elsősorban az érzelmi kontextus függvényében történik, amint arra G. Edelman mutatott rá munkáiban. Ezzel szemben a szemantikus emlékezet az értelem, a jelentés és fogalmak memóriája, és egy többé-kevésbé univerzális, mindenki által birtokolható tudással hozható kapcsolatba.

Bármennyire is vitatható a különféle emlékezet típusok ontogenezeise és a gyermeki amnézia természete, annyi bizonyos, hogy a csecsemő rendelkezik egy epizodikus emlékezettel, amely a szenzoros információk kódolásán alapul. Bizonyított az is, hogy az információknak az epizodikus emlékezetből a szemantikusba történő átvitelekor a csecsemő ezeket az információkat kategorizálja, általánosítja és hierarchikusan szervezi. Bizonyos szempontból tehát az emlékezeti működés szintjén is találhatunk közvetlen kapcsolatot a szenzoros információfeldolgozás és az elméletalkotás között, hiszen a csecsemő a szemantikus emlékezetben zajló információfeldolgozás alapján „dolgozza ki” fokozatosan elméleteit.

A csecsemő reprezentációs világa

A csecsemő reprezentációinak kialakulására jellemző, hogy a struktúrák szerveződése megelőzi a mentális tartalmak leképezését. Vagyis, előbb figyeljük meg az egészet, mint annak részeit.

Több szerző között A. Leroi-Gourhan is amellet érvel, hogy az ősember mentális reprezentációinak természete közelebb állhatott a ritmikus sémának nevezett reprezentációs formához (pl. az évszakok vagy a nappal és az éjszaka váltakozása), mint az egyes tárgyak vagy jelenetek figurális leképezéséhez, amely az evolúciónak csak egy későbbi szakaszában jelenhetett meg.

Ehhez hasonlóan a csecsemő is például először az emberi arc körvonaljaival ismerkedik meg, s csak ezután vizsgálja meg azt, ami az ovális formán belül van. A példákat még sokáig sorolhatnánk, mivel a jelenség elég általánosnak tűnik.

D. Stern a reprezentációk hierarchikus szerveződésének tárgyalásakor ír az ún. „protonarratív boríték” kialakulásáról. A szerző ennek különböző aspektusait mutatja be, többek között azt, hogy a protonarratív boríték, mint absztrakt reprezentációs forma, abban segíti a csecsemőt, hogy felismerje az események közötti összefüggéseket. Már az „interakciós minták reprezentációja” fogalom is feltételez egyfajta absztraháló, letisztító vagy modelláló munkát. Mindez végül is alátámasztja a csecsemő tárgyalással

szembeni aktivitását, melyet nevezhetnénk úgy is, mint a tárgyak és az emberek világához fűződő személyes viszonyt.

Elegendő megnéznünk néhány a Lóczy Intézetben forgatott dokumentumfilmet a csecsemő tárgyak felé fordított figyelméről ahhoz, hogy észrevegyük, a csecsemő a fokozott figyelmi állapotok során valóságos osztályozó és összehasonlító „kísérleteket” végez. Tardos Anna többször hozott hasonló anyagokat WAIMH-munkacsoportunkba, ahol egyik fő témánk a direkt megfigyelés volt („A direkt megfigyelés hatása a pszichoanalízisre és a pszichoanalitikusokra”). Mindnyájan meglepődve láttuk, hogy a csecsemő képes igazi „tudósként” dolgozni, azaz képes saját pszichés munkájának intenzív megszállására. Különösen jól emlékszem egy néhány hónapos gyermekre, aki igen nagy komolysággal vizsgálta a labda és a szájní-lás kerek formája közti lehetséges összefüggéseket, kapcsolatot teremtve ezzel a percepciók szenzoros és absztrakt szintje között. Ez esetben nyilvánvaló, hogy a filozófus csecsemővel volt dolgunk, akiről már dolgozatom elején is írtam.

Ebben a tevékenységben ismerhetjük fel tehát a „szimbolikus műveletek” (H. Segal) valódi jelentőségét, melyek átjárást biztosítanak a gyermek tapasztalatainak érzékelő-szenzoros szintje és a távol lévő tárgy jövőbeni szimbolikus elméletbe foglalása között. A szimbolikus műveletek szintjén – mint azt tudjuk – még nem tudatosan bennünk a szimbólum és a szimbolizált, az ábrázoló és az ábrázolt különbsége. Ezt a különbséget csak fokozatosan ismerjük majd fel.

De hogyan magyarázhatjuk ebből a szempontból a G. Haag által leírt testi azonosulás jelenségét? Amikor a csecsemő az egyik testfélben az anyát „játssza”, a másikban saját szerepét, akkor ezt az összekapcsolódást, ezeket az ön maga összefogására, önmagába való kapaszkodásra tett kísérleteket vajon úgy éli meg, mint a tárgyhoz fűződő kezdeti kapcsolatot, vagy pedig úgy, mint ennek a kapcsolatnak szimbolikus helyettesítését?

A kérdést ezen a ponton kénytelenek vagyunk nyitva hagyni. Világos azonban, hogy csakis e gondolatmenet fényében képzelhetjük el a csecsemő tárgykapcsolati reprezentációinak szerveződését és a távollét elviselésének képességét. Bár a szimbolikus műveletek először még meghaladják képességeit, a csecsemőnek lassacskán mégiscsak filozófussá kell válnia, azaz költővé, teoretikussá, de egyszersmind kutatóvá és klinikussá is ahhoz, hogy megalkossa maga számára a távollét elviselésének metapszichológiáját, amelyet elsőként saját testében, saját érzékelei által fogalmaz meg.

Megfigyelés, gyakorlat és elmélet a felnőttnél

Közismert, hogy elméleti háttér nélkül, legyen az explicit vagy implicit, nincs igazi klinikai gyakorlat, s éppen így nem létezik elméletalkotás sem klinikai esetek nélkül. Ebből általában azt a következtetést vonjuk le, hogy az egyetlen termékenynek bizonyuló munkamódszer a klinikai gyakorlat és az elméleti munka (eszmecsere, szakmai vita vagy szövegolvasás) folytonos ötvözése. Ezért szeretünk a klinikai gyakorlat és elméleti munka közti folytonos és élő találkozásra hivatkozni.

A fenti tétel érdekes, és egyben magától értetődő. Úgy vélem azonban, hogy eddigi, csecsemőről szóló ismereteink fényében kell, hogy tovább fesszegessük elmélet és klinikai gyakorlat lehetséges kapcsolódási pontjait. Nemcsak arról van szó ugyanis, hogy kapcsolatot teremtsünk klinikai gyakorlatunk és a már meglévő, vagy éppen születő elméleti modellek között, hanem arról is, hogy, akár csak a csecsemő, ugyanarra a tárgyra vonatkozóan tudjuk ötvözni a hozzá fűződő gyakorlatot és a tárgy ismeretének elméletét. A dolgokat így sikerülne egyetlen pontba fokalizálnunk.

Freud szerint az ösztöntörekvés felfogható úgy is, mint „a pszichére a testtel való kapcsolata miatt kényszerített munka mértéke”. Ehhez hasonlóan azt mondhatjuk, hogy a csecsemő a megfigyelés során „megszállja” a tárgyat, libidinális kapcsolatot alakít ki vele, és ebből kiindulva alkotja meg a tárgy megismerésére vonatkozó egyéni elméleteit. A megfigyelés, mivel éppen a tárgymegszállás és elengedés kettős mozgásának metszéspontjában fekszik, képes megteremteni a kapcsolatot gyakorlat és elmélet között, melyek így dialektikusan szerveződnek köré.

Hasonlóképpen a klinikus is többé-kevésbé felvállalja a kutató szerepét. A tárgyjal érzelmi kapcsolatot alakít ki, ugyanakkor a szükséges távolság fenntartásával megteremti a kereteket a megismeréshez, azaz a tárgy belső életének fokozatos megértéséhez. Úgy vélem, ugyancsak ebből a nézőpontból lehet a kognitivisták „tudatelmélet fogalmát” (U. Frith) sikeresen összekapcsolni az empátia vagy identifikáció általános pszichológiai fogalmával.

Dolgozatomban céloom elsősorban annak bemutatása volt, hogy a kutató és a klinikus egymásra sokban emlékeztető eljárása, mely a beleérzést és a gondolkodást sajátosan ötvözi, csecsemőmultunkban gyökerezik, annak a csecsemőnek multjában, aki a maga módján szintén egyszerre volt kutató és klinikus, azaz, ahogy korábban fogalmaztunk, költő és teoretikus. Ugyanakkor, emlékezeti szerveződésének többretegű volta miatt, a csecsemő egyben mesemondó és történész is. Ezt a szerepet olyan sikerrel gyakorol-

ja, hogy méltán fedezhetjük fel benne felnőtt szakmai elhivatottságunk gyökerét. El kell fogadnunk, hogy az „emlékezet és a vágy nélküli” (W. R. Bion) analitikus képe nem több, mint az emlékezet és vágy tagadására alapozott allegória.

Következtetések

Összefoglalásképpen csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ha valóban a megfigyelés áll a gyakorlatot és az elméletet összekötő lehetséges utak metszéspontjában, akkor különös jelentősége lesz a *sens* kifejezés kettős értelmének a francia nyelvben. Ez a kifejezés egyszerre vonatkoztatható az érzékszervekre [*organes de sens*] és az érzékelésre, öt érzékünkre [*cinq sens*], valamint a jelölt [*signifié*] és a jelentés [*signification*] fogalmára, ami a nyelv szintjén igen jól illusztrálja az általam mondottakat.

Tudom, hogy dolgozatomban nem fogalmaztam meg alapvetően új dolgokat, egyszerűen csak szavakba öntöttem azt, amit legbelül érzek. Nevezetesen azt, hogy ha elméleti modelljeink általánosan, mindenkire igazak, akkor egyetlen alanyra alkalmazva szükségszerűen hamisak. Ha túl általános érvényűek, akkor az egyén szintjén nem lehetnek informatívak, hiszen minden egyes individuum saját építőkövével, saját módszerével és stílusával járul hozzá a növekedéshez és a pszichés fejlődéshez.

A fejlődés jelentős modelljei, ha mindenkiről szólnak, végső soron senkire sem igazak. Egyedül a megfigyelés teszi lehetővé az egyéni, klinikai esetre szabott gyakorlatot és elméletalkotást. Ahogy ezt a maga módján igen régen már Arisztotelész is megfogalmazta: „A tudomány csak általános lehet, de csak az egyedi létezik.”

Csajbók Sarolta fordítása

IRODALOM

- BICK, E. (1964): Notes on infant observation in psychoanalytic training. *Int. J. Psychoanal.* 45: 558–566.
- BION, W. R. (1979 [1962]): *Aux sources de l'expérience*. Paris: P. U. F., Coll. „Bibliothèque de Psychanalyse”, 1ère éd.

- BION, W. R.** (1979 [1963]): *Eléments de psychanalyse*. Paris: P. U. F., Coll. „Bibliothèque de Psychanalyse”, 1ère éd.
- BION, W. R.** (1982 [1965]): *Transformations – Passage de l'apprentissage à la croissance*. Paris: P. U. F., Coll. „Bibliothèque de Psychanalyse”, 1ère éd.
- EDELMAN, G.** (1992): *Biologie de la conscience*. Paris: Editions Odile Jacob, Coll. „Sciences”.
- FREUD, S.** (1995 [1905]): Három értekezés a szexualitás elméletéről. In : *A szexuális élet pszichológiája*. Budapest: Cserépfalvi.
- FREUD, S.** (1911): Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens. In: *Gesammelte Werke*, Bd. 8. 230–238.
- FREUD, S.** (1997 [1915]): Ösztönök és ösztönsorsok. In: *Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Budapest: Cserépfalvi.
- FRITH, U.** (1992): *L'énigme de l'autisme*. Paris: Editions Odile Jacob, Coll. „Sciences humaines”.
- HAAG, G.** (1985): La mère et le bébé dans les deux moitiés du corps. *Neuropsychiatrie de l'Enfance et de l'Adolescence*. 33: 2–3, 107–114.
- LEROI-GOURHAN, A.** (1983): *Le fil du temps – Ethnologie et préhistoire*. Paris: Fayard.
- MELTZER, D.** (1988): Le conflit esthétique: son rôle dans le processus de développement psychique. In : *Psychanalyse à l'Université*. 49: 37–57.
- SEGAL, H.** (1957): Notes on symbol formation. In: *Int. J. Psycho-Anal.* 38: 391–397.
- SITBON, H.–MAZET, P.** (1991): Harmonisation affective et transmodalité: mère et bébé en communion. *Devenir*. 3(2): 87–95.
- SQUIRE, L. R.–MCKEE, R. D.** (1993): Declarative and non declarative memory in opposition (when prior events influence amnesic patients more than normal subjects). *Memory and Cognition*. 21: 424–430.
- STERN, D. N.** (1989): *Le monde interpersonnel du nourrisson. Une perspective psychanalytique et développementale*. Paris: P. U. F., Coll. „Le fil rouge”.
- STERN, D. N.** (1993): L'enveloppe pré-narrative. *Journal de la Psychanalyse de l'Enfant*. 14: 13–65.

A FIGYELEMTŐL A MEGFIGYELÉSIG: A FIGYELEM FOGALMA

Didier Houzel

A figyelem fogalmának minden meghatározása három lényeges tulajdonságot emel ki: a figyelemnek alárendelt észlelések felerősödését, a figyelem középpontjába került észlelések szelektivitását és azok tudatosulását. A két utóbbi tulajdonságot érdemes a pszichoanalitikus elmélet és technika fényében is megvizsgálnunk. Az észlelés szelektivitása a Freud által meghatározott *egyenletesen lebegő figyelem* fogalmával ütközik. Az észlelés tudatosulása pedig részben megkérdőjeleződik Bion elméletalkotásában. Ez utóbbi szerző gondolatmenetére támaszkodva később szeretnék a *tudattalan figyelemről* is beszélni.

Néhány klasszikus meghatározás

Herbart, aki, mint tudjuk, nagy hatással volt Freud elgondolásaira, úgy határozza meg a figyelmet, mint „a képzet felerősödésének képességét”.¹

Ribot *Psychologie de l'attention* (1889)² című munkájában a következő definíciót adja: „A figyelem olyan kizárólagosan vagy döntő túlsúlyban intellektuális állapot, melyet az egyén spontán vagy mesterséges alkalmazkodása kísér.”

William James számára a figyelem „egy tárgynak vagy gondolatsornak

¹ Herbart definícióját A. Lalande idézi *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* című munkájában (Paris, P.U.F., 1985, 94).

² Ribot, Th., *Psychologie de l'attention*, Paris, Félix Alcan, 1889.

szellem általi világos és élénk birtokbavétele sok más egyidejűleg lehetséges tárgy vagy gondolatsor közül”.³

Lalande a következő meghatározással él: „A figyelem a spontán vagy akaratlagos intellektuális tevékenység fokozása, valamint annak egy tárgyra vagy tárgyak egy csoportjára való irányultsága, melyek e jelenség nélkül nem kerülnének a tudatmezőbe vagy annak csak egy igen kis részét foglalják el.”⁴

Théodule Ribot pszichológiai elmélete

Ribot igen lényeges és mindmáig érvényes megkülönböztetést tett az általa *spontánnak* vagy *automatikusnak* nevezett figyelem és az *akaratlagos* vagy *mesterséges* figyelem között.

A *spontán figyelem* kiváltó oka az alany érzelmi állapota és motivációi. Eredete biológiai. A spontán figyelem tárgya mindig belső erejével hat, akár a zsákmány a zsákmányszerző számára. Hatását az ingerek szelektív megerősítésével éri el, melynek Ribot általi meghatározása már sokban előlegezi Freud fejtegetéseit az *Egy tudományos pszichológia tervezete* (1895) című munkájában. Ribot elképzelése szerint egy izomműködésnek köszönhetően összpontosul a figyelem először egyetlen tárgyra, majd erősödik fel. „A figyelem mozgásának alapvető feladata a tudatosság állapotának fenntartása, illetve annak felerősítése.”⁵ Számára a motoros mozdulatlanság, a test és az arc egy meghatározott irányba fordítása, a figyelmet kísérő légzésváltozások nem pusztán külső, okozati jelek, hanem olyan megnyilvánulások, amelyek az észlelést és a tudatot ténylegesen a figyelem tárgyához kötik.

Ebből a pszichofiziológiai nézőpontból azonban már nehezebben tudja megmagyarázni az észlelés fokozott működését. Ezért azt feltételezi, hogy a motoros beidegzés valahogyan facilitálja az észlelés beidegzését. Hipotézisét alátámasztandó, Maudsley idézi: „Először a megfelelő képzeti út kerül izgalmi állapotba a külső, vagy a belső reprezentáció segítségével, ez-

³ W. James definícióját G. Edelman idézi *Biologie de la conscience* című munkájában (Paris, Edition Odile Jacob, 1992).

⁴ Lalande, A., *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, P.U.F., 1985, 93.

⁵ Th. Ribot i. m.

után a megfelelő motoros beidegzés kiváltotta új ingerlés megnöveli az első ingerlés energiáját, s végül a gondolatra újabb energianövekedés következik be, a többenél aktívabb percepciók központok reakciójának köszönhetően; így ezeknek a szenzoros és motoros faktoroknak kölcsönös egymásra hatása bizonyos mértékben felerősíti az észlelés működését.”⁶

Az *akaratlagos figyelem* a civilizáció és a nevelés gyümölcse. Figyelmünket akaratlagosan irányítjuk a természetes vonzerővel nem rendelkező tárgyak felé (innen a Ribot-féle *mesterséges figyelem* elnevezés). A gyermek vagy a vadember nem rendelkezik vele. „Az akaratlagos vagy mesterséges figyelem a művészet, a nevelés, a gyakorlás és a gyakoroltatás terméke. A spontán figyelemből fejleszthető ki...”⁷

A figyelem neuropszichológiája

Az orosz neuropszichológiai iskola több tagja, így például Vigotszkij, Lurija és Leontyev, visszatér Ribot *spontán* és *akaratlagos figyelem* közötti megkülönböztetéséhez, hogy kiemelhesse az utóbbi társas dimenzióját. E szerzők számára a spontán figyelem, vagy amit Lurija *orientációs rendszernek* nevez, biológiai eredetű, és olyan külső ingerek vezérlik, melyek a faj evolúciója során jelzés értékűek lettek. Az akaratlagos figyelem megjelenése ezzel szemben a neveléstől, a kultúrától és az egyéni életútától függ, azaz nem fajspecifikus. Ahogy Leontyev fogalmaz: „A szociális környezet megváltoztatásával az ember létrehoz egy olyan konvencionális ingerrendszert, melynek segítségével befolyásolhatja a többi ember viselkedését. Ezzel egyben megteremti a saját viselkedése feletti önuralom feltételeit is, radikálisan megváltoztatva viselkedésének fő mechanizmusát.”⁸

Ebben egyértelmű utalást találunk a pavlovi iskola kedvelt másodlagos jelzőrendszer fogalmára. Leontyev az olvasni tanuló gyermeket veszi példának. Az olvasni tanuló gyermek figyelme könnyen elkalandozik, érdeklődése a tanulás folyamatától idegen inger felé fordul. A gyermek viselkedését ilyenkor a spontán figyelem vezérli. A felnőtt azonban a jutalom ígéretével

⁶ Maudsley, H., *La psychologie de l'esprit*, 1876.

⁷ Th. Ribot i. m.

⁸ Leontyev, A., The development of voluntary attention in the child. In: *The Vygotsky reader*. R. Van der Veer és J. Valsiner szerk., Oxford (UK)–Cambridge (USA), Blackwell, 1994.

figyelmét ismét az olvasásra tereli. A tanulási folyamatban a felnőtt képviseli az akaratlagos figyelmet. A gyermek és a felnőtt által alkotott egység tartalmazza a figyelem mindkét szintjét, és azokat átjárhatóvá teszi. Leontyev szavaival: az akaratlagos figyelem beépül a spontán figyelembe. A felnőtt utasításainak és bátorításának belsővé tétele lassacskán lehetővé teszi a gyermek számára, hogy önállóan is képes legyen figyelme akaratlanos irányítására.

A figyelem neurofiziológiája

A figyelem mechanizmusával foglalkozó neurofiziológiai kutatások igen sokat fejlődtek az elmúlt húsz év során. Ez részben annak köszönhető, hogy egyre több figyelemzavarral kapcsolatos szindrómát írtak le, továbbá számtalan kérdés merült fel a gyermekek figyelmi funkciója fejlődésének vizsgálata során, ugyanakkor elterjedtek a központi idegrendszer vizsgálatára kifejlesztett modern technikák is.

Az első kérdés, amely felvetődik, a következő: Vajon az egyes figyelmi funkciók elkülöníthető neurofiziológiai mechanizmusokhoz köthetőek-e, vagy a figyelemfunkció az általános idegi működésen felül megjelenő sajátos mintázatnak csupán szubjektív élménye? Az első feltételezést továbbgondolva a figyelem oksági magyarázatához juthatunk el, s megkísérelhetjük az egyes mechanizmusok lokalizációját, azaz a figyelem moduláris elméletének felállítását, mely lényegében a lokalizációs elmélet modern formája lenne. A második feltételezés ezzel ellentétes, és a figyelem globális elméletéhez vezet.

Először szóljunk néhány szót a második hipotézisről, amelyet „hatáselméletként” is szoktunk emlegetni. William James (1890) a következő metaforával élt: „A gondolatok úgy áramlanak akár egy folyó. Az egyszerű hatások vannak túlsúlyban, a sodrást a gravitáció adja. Az általános szabály az erőfeszítés hiánya. Néha azonban egy-egy zátony vagy szűkület lelassítja, felkavarja a vizet. A folyó ilyenkor megáll és örvényleni kezd. Ha a folyó gondolkodni tudna, ebben a pillanatban érezné az erőfeszítést, érezné, hogy figyel.”⁹

A neuropszichológusok és a neurofiziológusok ma inkább a figyelem oksági magyarázatát és a moduláris elméletet részesítik előnyben. Posner és

⁹ W. James E. Sieroff idézi *Attention et perception* című munkájában (in: *Perceptions et agnosies*, dir. B. Lechevlier, F. Eustache, F. Viader, Bruxelles, De Boeck, 1995, 102).

Rothbart¹⁰ a közelmúltban ismertetett elméletükben három specifikus funkcióval bíró hálózatot különböztetnek meg: az éberségi rendszert, a másodlagos és az elsődleges figyelmi rendszert.

Az *éberségi rendszer* a *locus coeruleus*ból kivezető noradrenerg kortikális pályákat használja. Valószínűleg mindkét figyelmi rendszerre hatást gyakorol, az elsődlegesre éppúgy, mint a másodlagosra, ami arra enged következtetni, hogy összeköttetésben áll az azoknak megfeleltethető agyi területekkel. Az éberségi rendszer működése fokozza a másodlagos rendszer aktivitását, míg az elsődleges rendszerét gátolja. A későbbiekben látni fogjuk, hogy miért.

A *másodlagos figyelmi rendszer* anatómiailag a talamikus területekkel kapcsolatban álló kéregben lokalizálható. Legfőbb feladata, hogy a figyelmet a tér egy adott irányába összpontosítsa. Funkciója tehát az orientáció.

Az *elsődleges figyelmi rendszert* a prefrontális-mediális területek alkotják. Szerepe elsősorban a tudatosítás és a figyelem kontrollja.

A két rendszer, vagyis a másodlagos és az elsődleges figyelmi rendszer összeköttetésben áll egymással. A neurofiziológiai kutatások azonban jól mutatják, hogy valamennyire függetlenek is egymástól. Figyelem és tudatosság tehát nem feltétlenül kapcsolódik össze.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a másodlagos figyelmi rendszer, azaz az orientációs rendszer a Ribot által meghatározott spontán figyelemnek feleltethető meg, míg a tudatosításért és a kontrollért felelős elsődleges figyelmi rendszer az akaratlagos figyelemmel azonos. Az éberségi rendszer esetében egy két összetevőjű figyelmeztető rendszerről kell beszélnünk: az egyik összetevő folytonos, ez biztosítja az alany éberségét, a másik szakaszos, és akkor lép működésbe, amikor az illető új, váratlan eseménnyel találja magát szemben. Ilyenkor ez a rendszer aktiválja a másodlagos orientációs rendszer működését, az elsődleges kontrolláló rendszerét pedig gátolja.

A figyelmi rendszerek ontogenezise

Négy hónapos kortól a gyermek képes annak megtanulására, hogy bármilyen inger előre jelezheti egy jövőbeni esemény meghatározott irányú bekövetkezését. Orientációs rendszere tehát funkcionális. Érdeemes megjeg-

¹⁰ Posner, M. I., Rothbart, M. K., „Les mécanismes de l'attention et l'expérience consciente”, *Revue de Neuropsychologie*, 1991, 2, 1, 85–115.

gyeznünk, hogy Jérôme Bruner¹¹ erre az életkorra teszi az *együttes figyelemre* jellemző viselkedés megjelenését, melynek igen nagy jelentőséget tulajdonít a gyermek és környezete közötti interakciók kialakulásában. Együttes figyelmen a gyermeknek azon képességét értjük, mely lehetővé teszi, hogy figyelmét a felnőttel megegyező irányba és egyazon tárgyra irányítsa.

Négy és hat hónapos kor között alakul ki az ingerek iránya szerinti szelektálás képessége. Azonban csak kilenc hónapos korban jelenik meg az elsődleges figyelemhez kapcsolódó akaratlagos kontroll. Érdekes megjegyeznünk, hogy ebben az időszakban jelenik meg az ún. *pointing* [rámutató] viselkedés is, mely, mint tudjuk, fontos szerepet játszik a gyermek kommunikációs képességeinek fejlődésében. Egyébként valamivel későbbre tehető az első szavak megjelenése is.¹²

Posner és Rothbart feltételezése szerint az elsődleges figyelmi rendszer későbbi fejlődésének köszönhető, hogy a nevelő és kulturális környezet hatással lehet az akaratlagos figyelem működésére. Ebben lényegében Vigotszkij, Lurija és Leontyev elképzeléseit követik, akik az akaratlagos figyelem megjelenését anatómiailag is meghatározták.

A figyelem zavarai

Mindhárom neurofiziológiailag meghatározható figyelmi rendszer patológiás működés esetén sajátos zavarokat mutathat.

Az elsődleges figyelmi rendszer zavarára jellemző az úgynevezett *idegen kéz szindróma*, amikor a páciens úgy érzi, hogy az agysérülésével ellentétes oldalon lévő keze felett elvesztette a kontrollt.

A másodlagos figyelmi rendszer zavara a *heminegligencia szindrómája*. Ekkor a páciens figyelmen kívül hagyja az agysérülésével ellentétes oldalú térfélből érkező ingereket. Ebben az esetben a figyelem térbeli zavaráról van szó.

Vajon van-e sajátos zavara a harmadik rendszernek, az éberség rendszerének? A kérdés igen nagy vitát kavart, s máig szembeállítja a francia és az amerikai gyermekpszichiátereket. Arról a zavarról van szó, amelyet a mentális zavarok amerikai osztályozása (DSM-IV, 1994) a „figyelem zavarai”

¹¹ Bruner, J., *Le développement de l'enfant. Savoir faire, savoir dire*, Paris, P.U.F., 1983.

¹² M. I. Posner és M. K. Rothbart i. m.

(ADD – *attention deficit disorders*) néven határoz meg, s amely leggyakrabban hipermotilitással együtt jelenik meg.

Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az esetben a zavar jellege teljes mértékben funkcionális. Ez pedig felveti a zavar értelmezési nehézségének problémáját, nevezetesen azt a kérdést, hogy vajon a megfigyelhető, enyhe fiziológiai rendellenességek okai vagy okozói-e a mentális zavaroknak? A DSM IV az ADD-t olyan tünetegyüttesként határozza meg, mely eleget tesz az itt felsorolt öt kritériumnak: (A) figyelmetlen, illetve hiperaktív magatartás, gyakori és heves indulatkitörések; (B) a tünetek hétéves kor előtt kezdődnek (bár a diagnózist sokszor csak évekkel később állítják fel); (C) a tünetekből fakadó zavar legalább két területen jelenik meg (például otthon és az iskolában); (D) egyértelmű bizonyítékaik vannak annak, hogy zavarok jelentkeznek a szociális működésben, az iskolai vagy más hasonló foglalatosságok során nyújtott teljesítményben; (E) s végül annak ténye, hogy a zavarok nem kizárólag valamely fejlődési zavarral, skizofréniával vagy más pszichotikus zavarral összefüggésben jelentkeznek, illetve nem egyéb más mentális zavar következményei, mint amilyen például a kedélybetegség, a szorongás, a disszociatív vagy a személyiségzavar.¹³

Ennek fényében jobban látjuk a probléma lényegét. Hogyha a figyelem gyengülésével járó zavarok közül – akár jellemző rájuk a *hipermotilitás*, akár nem – ténylegesen kizárunk minden olyan esetet, amikor a gyermek bár labilis, de sem pszichózisban, sem szorongásos betegségekben vagy kedélybetegségben nem szenved, akkor az előbbi kategóriában lényegében alig marad valaki. Talán csak néhány agykárosodást szenvedett gyermek felel meg a diagnózisnak, de semmi esetre sem az a több millió gyermek, akiket az Egyesült Államokban ezzel a címkével látnak el, s akiket ezért minden iskolai napon egy amfetaminhoz hasonló anyag bevitelére köteleznek, melynek nemrégiben toxikomán hatását is kimutatták. Már Franciaország is célpontjává vált egy nagyszabású piaci offenzívának, mely a francia gyermekeket hasonló veszélyekkel fenyegeti. Ha vannak is olyan esetek, amikor valóban ajánlott a kemoterápiás kezelés, ez igen ritka, és mindenképpen a gyermekneurológusok és a gyermekpszichiáterek elbírálására vár. A zavarok igen gondos feltérképezése, a családi és iskolai kontextus felmérése s a pszichopatológiai jegyek megítélése csak szakember feladata lehet.

¹³ *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Fourth Edition (DSM-IV), Washington, American Psychiatric Association, 1994.

Figyelem és pszichoanalízis

A figyelmi funkció régi pszichoanalitikus fogalom, mely érdemes arra, hogy újra előtérbe kerüljön. Meglepő, hogy a pszichoanalitikus irodalom mégis milyen ritkán hivatkozik rá. Véleményem szerint ennek két oka van. Egyrészt napjainkra a fogalom a metapszichológián kívül is igen széles körben elterjedt, s a pszichoanalitikusok húzódoznak attól – egyébként teljes joggal –, hogy más területek által definiált fogalmat használjanak. Másrészt a figyelmet általában a tudattal hozzuk kapcsolatba, márpedig a tudatos pszichés tevékenység nem tartozik a pszichoanalízis legkedveltebb vizsgálódási területei közé. De mint azt a későbbiekben látni fogjuk, én a *tudatlan figyelem* fogalmát javaslom.

Freud az *Egy tudományos pszichológia tervezete* (1895) című munkájában megalkotja a figyelem elméletét. Emlékeztetni szeretnék rá, hogy az általa használt modell neuronmodell. Freud különbséget tesz az izgalom mennyiségére érzékeny neuronok – ezeket *Y-neuronoknak* nevezi – és az izgalom minőségére érzékeny neuronok között – ez utóbbiak az *w-neuronok*. A figyelmet a következőképpen definiálja: „A percepció felébreszti W-ben (a w-neuronok rendszere) a tudatot (az izgalom minőségének tudatát), s ennek a perceptív izgalomnak a kisülése olyan információt szolgáltat Y-nek, mely lényegében minőségi jegy. Feltételezem, hogy ezek a minőségjelzések azok, amelyek a percepció során ténylegesen érdekelhetik Y-t. Úgy vélem, ebben áll a figyelem mechanizmusának lényege.”¹⁴

Freud tehát úgy határozza meg a figyelmet, mint a minőségi jegyek túlmegszállását. A minőségi indexeket az w-neuronok észlelik, de a túlmegszálláshoz szükséges energiát a Y-neuronok szolgáltatják. Itt közel járunk a Maudsley–Ribot-féle modellhez, melyben a túlmegszállásért a motoros neuronok voltak felelősek. Freud a figyelemnek várakozó funkciót tulajdonít: feladata az, hogy felfogja a percepcióból jövő minőségi jegyeket, s ezzel megelőlegezze a vágymegszállást.

Freud ebből a modelltől kiindulva tesz különbséget „köznapi gondolkodás” és „megfigyelő gondolkodás” között. A köznapi gondolkodás a vágy kielégítésének tárgyát keresi. A megfigyelő gondolkodás a figyelmi funkcióra támaszkodik, mely ez alkalommal nem a külső világ és a percepció, ha-

¹⁴ Freud, S., *Esquisse d'une psychologie scientifique* (1895), in: *La naissance de la psychanalyse*, Paris, P.U.F., 1969, 371. Németül: Entwurf einer Psychologie. In: *Aus den Anfängen der Psychoanalyse*, London–Frankfurt a. M., 1962.

nem a belső világ felé fordul. A megfigyelő gondolkodás a kutató magatartásával rokon, aki a legkisebb észlelésnél is felteszi magában a kérdést: Mit jelent ez? Hova vezet ez engem? Freud így írja le a jelenséget. Amikor egy neuront egy kívülről, tehát a percepció felől érkező energiamentiség izgalomba hoz, ez az energia „a legjobban járható út mentén halad, átlépve számos akadályt (kontaktusakadályt), az ellenállás és a kérdéses energiamentiség függvényében”.¹⁵ Így más neuronok is megszállás alá kerülnek. „Néhány akadályt azonban nem lehet átlépni, mert az őket elérő energia mennyisége nem elegendő ehhez.”¹⁶ Hogyha azonban a külső energiához a figyelemből származó belső energia is hozzáadódik, akkor ezek a korábban átléphetetlen akadályok mégiscsak átléphetők lesznek, egyre több és egyre távolabbi neuronnál jelenik meg facilitáció [*Bahnung*]. Egyébként ez esetben már nem percepcióról kell beszélünk, hanem „a kezdeti neuronhoz asszociatív kapcsolódó mnemonikus megszállásról”.¹⁷

Freud tehát a figyelmi funkciót a perceptív megszállásokkal asszociatív kapcsolatban álló mnemonikus megszállásokra is kiterjeszti. Rávilágít, hogy a kifelé irányuló funkció mellett a figyelemnek van egy befelé, az intrapszichés világ felé irányuló funkciója is: a belső világ megismerését célzó értelemkereső funkció. Freud a későbbiekben sosem fog ilyen messze menni a figyelem elméletében.

Freud az *Álomfejtés*ben (1899–1900) a figyelemnek azt a funkcióját hangsúlyozza, mely átjárást biztosít a tudatelőttésből a tudatba. „A motorikus póluson elhelyezkedő legutolsó rendszert tudatelőttésnek nevezem, jelezvén, hogy a benne végbemenő ingerfolyamatok akadálytalanul bejuthatnak a tudatba, ha bizonyos feltételeknek megfelelnek. Ilyen feltétel például az, hogy el kell érniük bizonyos intenzitást, és hogy a figyelem nevű funkciónak egy bizonyos módon meg kell oszlania...”¹⁸ Itt lényegében a figyelemnek már csak egyetlen funkciójával találkozunk: a pszichés jelenségek felerősítését célzó funkcióval. Freud szerint tehát a figyelem specifikus feladata, hogy pszichés tartalmakat juttasson a tudatelőttésből a tudatba. Ez azonban összeegyeztethetetlen a tudattalan figyelem gondolatával, s minden bizonnyal ezzel magyarázható – mint azt a *Tervezet* francia fordítója is kiemeli –, hogy Freud végül is elveti a figyelemről alkotott korábbi elméletét.

¹⁵ I. m. 374.

¹⁶ I. m. 374.

¹⁷ I. m. 374.

¹⁸ Freud, S., *Álomfejtés*. Helikon, Budapest, 1985, 337.

Freud az *Észrevételek a lelki történések két alapelvéről* (1911) című munkájában tér vissza nagyobb részletességgel a figyelem fogalmára: „Létezik egy olyan sajátos funkció, amelynek feladata a külvilág adatainak időnkénti összegyűjtése, hogy azokat előre ismerhessük: ez a funkció a figyelem. E tevékenység elébe megy az érzékek benyomásainak, s nem várja passzívan azok megjelenését. Valószínű, hogy vele párhuzamosan megjelenik egy olyan jelrendszer is, melynek feladata, hogy e periodikus tudati tevékenység eredményeit elraktározza: részeként annak, amit emlékezetnek hívunk.”¹⁹ Freud itt a *Tervezetben* kifejtett elméletéhez képest némileg visszalép: ez alkalommal kevés szerepet szán az intrapszichés világ megismerésének. Ki kell emelnünk azonban észrevételeinek egy igen lényeges pontját, a figyelmi funkció aktív jellegét, amely „elébe megy az érzékek benyomásainak, és nem várja passzívan azok megjelenését”

A figyelem egy másik aspektusára Freud munkáiban az általa *egyenletesen lebegő figyelemnek* keresztelt fogalom világít rá, amellyel az analitikus ülések alatti pszichés magatartását jellemzi. Úgy vélem, van némi kétértelműség ebben a fogalomban, vagy legalábbis annak néhány értelmezésében. Freud a fogalommal kapcsolatban két fontos megállapítást tesz:²⁰ egyrészt az analitikusnak túl fárasztó lenne figyelmét órákon keresztül egyetlen tárgyra összpontosítania, másrészt az adatgyűjtés elengedhetetlen feltétele, hogy kiküszöböljük az előzetes szelektálást. Ezzel a kettősséggel magyarázható tehát az egyenletesen lebegő figyelem fogalmának némileg paradox volta. Valójában Freud a fogalom második aspektusára helyezi a hangsúlyt: el kell kerülnünk a kapott anyagon belüli szelektálást. A fáradtság elkerülése valójában ennek csak egy igen hasznos következménye. Freud itt egy-

¹⁹ Freud, S., *Formulations sur les deux principes du cours des événements psychiques* (1911). In: *Résultats Idées Problèmes I*, Paris, P.U.F., 1984., 137. Eredetileg (1911b) *Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens*. In: *G. W.*, Bd. 8. S. 230–238.

²⁰ „A hallottakból semminek nem szabad kiemelt figyelmet szentelnünk, de mindent ugyanazzal az általam egyenletesen lebegőnek nevezett figyelemmel kell fogadnunk. Így megtakarítjuk azt a figyelemre fordított erőfeszítést, melyet úgysem tudnánk nap mint nap órákon keresztül fenntartani, s egyben elkerüljük az akaratlagos figyelemmel járó veszélyt, a kapott anyagon belül a szelektálás veszélyét. Ugyanis elkerülhetetlen a szelektálás, amikor figyelmünket akaratlagosan irányítjuk egy tárgyra: az analitikus egyes, őt megérintő elemeket az emlékezetébe vés, másokat elfelejt, s választásában kizárólag saját várakozása, törekvései vezérlik. (Freud, S., *Conseils aux médecins sur le traitement psychanalytique*, in: *La technique psychanalytique*, Paris, P.U.F., 1967, 61–71. Eredetileg [1912e] *Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung*. In: *G. W.*, Bd. 8. S. 376–387.)

ben az akarat és az akarat hiányának kérdésére is utal, emlékeztetve bennünket Ribot spontán és akaratlagos figyelem közötti megkülönböztetésére. Freud az akaratától mentes figyelmet részesíti előnyben, egyfajta spontán figyelmet. Ennek legfőbb jelentőségét minden bizonnyal abban látja, hogy az analitikust közvetlenebb kapcsolatba hozza a páciens ösztönéletével, hogy felismerje az ösztönélet megnyilvánulásait a diskurzusban. Véleményem szerint az egyenletesen lebegő figyelem fogalmát nem a figyelem lankadásaként kellene értelmeznünk, mint azt többen is tették. Igaz, hogy az analitikus néha csak nehezen tudja fenntartani figyelmét, s azt az ülés anyagára összpontosítani. Ekkor azonban a figyelem ingadozásának lehetséges jelentésére kell rákérdeznie. Lehet, hogy éppen figyelemfunkciója ellen intézett tudattalan támadásról van szó. Az analitikus gyakran éppen saját vizionáltételének feldolgozásán keresztül jut el a probléma megoldásához. Talán éppen figyelemfunkciójának megszűnése az a latens üzenet, melyet dekodeálnia kell.

Bion figyelemfelfogása

Bion a figyelemfunkciót az érzékelhető valóságon túl a pszichés valóságra is kiterjesztette, melyet már nem lehet az érzékszervek által felfogott adatokra redukálni. Erről szól *Attention and Interpretation* című 1970-ben megjelent munkája.²¹ A figyelmet itt olyan mátrixnak írja le, amelyben a pszichikum elemei összegyűlhetnek, szabadon kombinálódhatnak, hogy egy koherens egész hozzanak létre. A figyelem tehát Bion értelmezésében dinamikus jelentéssel bír.

Bion emellett a figyelemfunkciónak még egy interperszonális aspektusáról is ír. Ez az a figyelem, amellyel az anya fordul gyermeke felé, hogy felfogja a neki küldött üzeneteket, azokat a tudattalan üzeneteket és projekciókat, melyek beleérző képességének segítségével válnak értelmezhetővé.

Tudjuk, hogy Bion az anya és a gyermek pszichés kapcsolatát tekintette az analitikus–analizált kapcsolat prototípusának. S valóban, az analitikus kapcsolatban a figyelemnek ugyanezzel a szerepével találkozunk: ez az, ami felfogja és befogadja a páciens tudatos vagy tudattalan üzeneteit, hogy az

²¹ Bion, W. R., *Attention and Interpretation*, Paris, Payot, 1974.

analitikus figyelmének pszichés olvasztótégelyébe összekapcsolódjon mindaz, ami korábban különálló vagy szétválasztott volt. S most szeretnék a tudattalan figyelem korábban már említett fogalmáról bővebben szólni. *Attention and Interpretation* című munkájában Bion az analitikusnak azt javasolja, hogy feledkezzen meg emlékeiről és vágyairól. Mindamellett ha kissé figyelmesebben olvassuk a szöveget, azt is észrevesszük, hogy Bion a tudatos emlékek kizárására szólít fel, különbséget téve a tudatos és az általa *onirikusnak* nevezett emlékek között. Ha egy analitikus ülés kezdetén felidézzük a páciens történetének egyes eseményeit, s az új anyagot ennek fényében próbáljuk értelmezni, akkor így könnyen elhomályosíthatjuk az ülés során küldött tudattalan üzeneteket. Ellenben ha az ülés során a páciens figyelmesen hallgató analitikusnak eszébe jutnak bizonyos események, s ha ez a visszaemlékezés spontán módon történik, ha az emlékek az asszociációs folyamat részeként idéződnek fel, akkor onirikus emlékekről kell beszélnünk, melyek igen hasznosak lehetnek az analitikus feldolgozó és értelmező munkája szempontjából.

Azt szeretném ezzel érzékeltetni, hogy a tudatos figyelem mellett létezik egyfajta tudattalan figyelem is, egyfajta passzív receptivitás, amely lehetővé teszi, hogy az analizált latens üzenetei lassacskán összegyűljenek és egységbe rendeződjenek az analitikus pszichikumában.

A figyelem szerepe gyermekek pszichoanalízisében

Úgy vélem, hogy a pszichoanalízis gyermekekre való kiterjesztése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a hangsúly ne kizárólag az én elhárító mechanizmusainak analízisében legyen, és hogy a ráfigyelés terápiában játszott szerepe minél inkább előtérbe kerülhessen. A gyermekek valóban hihetetlenül szomjaznak a felnőtt figyelmét, s néha önmagában a nekik szentelt figyelem is elegendő ahhoz, hogy patológiás folyamat késleltette pszichés fejlődésük ismét meginduljon. Ebből a szempontból a néha nyugtalanító autisztikus megnyilvánulásokat mutató csecsemők vizsgálata igen tanulságos lehet: a pszichiáter és az általa támogatott szülők figyelmének köszönhetően szinte kivétel nélkül igen rövid időn belül sikerül változást előidézni a csecsemők állapotában, s időszakosan megszüntetni a nyugtalanító jelenségeket.

Természetesen a ráfigyelés önmagában nem elegendő, még a gyermekek pszichoanalitikus kezelésében sem. A tudattalan fantáziák és az elhárító mechanizmusok feldolgozása szintén nélkülözhetetlen, azonban azt más-

ként kell értelmeznünk, mint korábban tettük. Az elsődleges cél nem az, hogy feltárjuk az elfojtott fantáziákat és vágyakat, s ezáltal fényt derítsünk az igazságra, hanem az, hogy segítsünk a gyermeknek kikerülni abból a zsákutcából, amelybe a patológiás folyamatok juttatták. Így a gyermek újra elindulhat a pszichés fejlődés útján, s kikerülhet önpusztító *circulus viciosus*-ából. Ez egyben azt is jelenti, hogy az elhárító mechanizmusok felismerésének és értelmezésének csak akkor van terápiás jelentősége, ha olyan bensőséges kapcsolat részeként jelenik meg, melyben az analitikus teljes figyelmével vesz részt.

A figyelem terápiás szerepére támaszkodva a kisgyermekkorai pszichoterápiák következő csoportosítását javaslom:

1. Az első csoportba azok a pszichoterápiák tartoznak, amelyek szinte kizárólagosan a terapeuta figyelemfunkciójára épülnek:
 - a) otthoni kezelések, melyeket úgy jellemeztem, mint Esther Bick csecsemőmegfigyelési módszerének alkalmazása, és
 - b) bizonyos anya-csecsemő, illetve szülő-gyermek pszichoterápiák.
2. A második csoportba kerülnek azok a pszichoterápiák, amelyek a figyelemfunkció mellett az elhárító mechanizmusok és a tudattalan fantáziák értelmezését is segítségül hívják:
 - a) a gyermek egyéni pszichoterápiája,
 - b) a család analitikus pszichoterápiája.

Összegzés

Arisztotelész az általa *sensus communis*-nak nevezett fogalom meghatározásával adott választ arra a kérdésre, hogy hogyan gyűlnek össze az érzékszerveink által felfogott adatok, hogyan összegezzük őket és adhatunk nekik értelmet. „Minden érzék az érzékelésnek őt megillető tárgyára vonatkozik. Az érzékszervben mint érzékszervben van jelen, és az érzékelés tárgyának különbségtevő minőségeit ítéli meg. Például a látás a fehéret és a feketét, az ízlelés az édeset és a keserűt, és a többi esetben ugyanez a helyzet. De mivel a fehéret, az édeset és az érzékelhető mindegyikét mindegyikük viszonyában ítéljük meg, ezért valamivel érzékeljük azt is, hogy különböznek. Márpedig szükségképpen érzékeljük, mert érzékelhető. Így az is világos, hogy a hús nem a végső érzékszerv, mert ha az volna, akkor az ítélő érzékszerv csak akkor ítélne, ha a tárgya hozzáér. Egymástól különböző érzékek-

kel nem lehet megítélni, hogy az édes különbözik a fehértől, hanem kell lennie egyvalaminek, amiben mindketten megnyilvánulnak.”²²

Ez a végső érzék, amely testünknek egyetlen érzékszervére sem redukálható, nem maga a figyelem? Ez először az a figyelem, amellyel az anya fordul csecsemője felé, s amely lehetővé teszi, hogy a csecsemő összegezze érzéki és érzelmi tapasztalatait. Később a két szülő együttes figyelme, akiket a gyermek pszichés és testi fejlődésével való törődés köt össze. S végül néha a terapeuta figyelme, aki segíti a gyermeket, hogy ismét elinduljon pszichése fejlődés útján, ha bizonyos akadályok feltartóztatták.

Egy másik filozófus, René Descartes – nemrég ünnepeltük születésének 400. évfordulóját – szintén felismerte a figyelem alapvető fontosságát. Ő, aki tizenhárom hónapos korában veszítette el édesanyját, s így igen korán megfosztott az anyai figyelemtől, úgy gondolta, hogy bár a földön minden, így maguk az élőlények is a fizika törvényei, a „mechanika” szerint működnek, létet egyedül az isteni gondolat adhat nekik. Ebben az elméletben, melyet *folytonos teremtésként* is emlegetünk, ha Isten akár csak egyetlen pillanatra is elfordítaná figyelmét a világegyetemről, akkor az mindörökre megsemmisülne.

Csajbók Sarolta fordítása

²² Arisztotelész, *A lélek*. In: *Lélekfiziológiai írások*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1988, 112–113.

A LÓCZYBAN A CSECSEMŐ MOZOGVA TANUL LÉTEZNI

Madeleine Vabre

Egy nap a Lóczyban élő gyermekek mozgása megragadta figyelmemet. Ez volt az oka, hogy tollat fogtam.

Az *Önállóan, egyedül* című filmben egy csecsemő azon igyekszik, hogy hátáról a hasára forduljon. Figyelem, és látom tekintetét, arckifejezését, egész lényének mozgékonyágát. Kiolvasom belőle a figyelmet, melyet helyváltoztatása során az általa tett, átélt, kipróbált, keresett dolgokra fordít. Tekintete és mimikája a benne zajló történésekre összpontosított figyelemről árulkodik. Úgy tűnik, viselkedését gondolkodás vezérli, értelmesen cselekszik.

Megjegyezném, hogy az őt körülvevő tárgyak a munkának ebben a szakaszában nem keltik fel érdeklődését. Amikor azonban a *hasra fordulás* már nem okoz nehézséget, amikor már megtalálta és megtanulta a fordulás módját – mely leginkább egy igen harmonikus „akrobatamutatványra” emlékeztet –, abban a pillanatban megy végbe az igazi változás: tekintete az őt körülvevő dolgok, a világ felé fordul. Ez a világ felé fordított tekintet figyelemre méltó kompetenciáról és jelenlétről tanúskodik. Rávilágít arra, hogy az általa kipróbált és véghezvitt mozgások segítségével hogyan lép kapcsolatba önmagával s a világgal, saját belső világával és a külvilággal, a megismerés vágyától hajtva, teljes egészében a környezet felé haladásra összpontosítva. Az, ahogyan hozzálát mozgásos tevékenységéhez, és ahogy azt végzi, a világ felé vágyakozva és ettől a vágytól hajtva, jól mutatja a világ és ön-maga számára való fokozott jelenlétét, világban való gondolkodva létezését.

Cselekedete átgondolt. A korábbi tapasztalatok gyümölcsként támaszul szolgáló *itt* és *most* nyugalmaiból egy közeli *máshol* felé igyekszik, amely kalandokkal kecsegtet, amelyet fel kell fedeznie, ahová el kell jutnia : lelki

természetű testi mozgása a világban való létezés és a világgal való szembenézés képességéről árulkodik.

A legújabb filmekben jól látható a figyelem mozgósításának ez a sajátos képessége, mely a Lóczyban nevelkedő csecsemők átgondolt cselekvésének alapja: ez a *mozgásból* és *mozgatásból*, *mozgás-mozgatásból* álló tevékenység egyfajta „*egyedüllétre való képességgel*” (D. W. Winnicott) ruházza fel a csecsemőt, amint azt a spontán tevékenység megszállásának természete is mutatja.

Feltételezem, hogy a *mozgás* itt egyszerre feltétele, lehetősége és eszköze a szimbolikushoz való eljutásnak, az életnek ebben a korai szakaszában, amikor a *csecsemő* még nincs birtokában a nyelvnek, amikor bizonyos kapcsolatformákban a beszédet testével helyettesíti, testével szólal meg: hangját értelmes cselekvései során a *mozgás* és *mozgatás* képessége adja.¹

De honnan ez a gondolkodó attitűd? Hogyan tudott eljutni a csecsemő a gondolkodva *mozgás* képességéhez? Mi ennek az elmélyült figyelemnek az alapja, és milyen folyamatok tették lehetővé megjelenését? És végül mi lehet a tétje az embergyerek számára egy effajta *mozgásnak*?

A Lóczy mint kontextus

A Lóczy igazi élettér, és nem pusztán kísérleti terep.² A csecsemőt itt eleve úgy fogadják, mint társas lényt, akinek önmagával, a másikkal és a világgal való kapcsolatát a gondozó nyitottsága és tervszerű gondoskodása alakítja. A csecsemő alapvető testi és lelki szükségleteire adott válaszok nemcsak magát a szükségletet elégítik ki, hanem egyszerismind támaszt és táplálékot nyújtanak a világban való léthez. A gondozók figyelmes odafordulása és a *praxis* intézményes rendszere olyan fogadó légkört és bensőséges kontextust biztosít a csecsemő számára, amelyben a gyermek a saját ritmusában hozhatja felszínre mondanivalóját, dolgozhatja fel az elszakadás traumáját, és sajátíthatja el az *érzékelésnek* azt a sajátos módját, melyet a *mozgás* képessége jelent számára (E. Straus).

Mindez összefüggésbe hozható azzal, ami a Lóczyban alapvetően meghatározza a *csecsemő* és a felnőtt kapcsolatának jellegét. Kapcsolatukat a

¹ Vö.: Tardos Anna–David, M. (1991): *De la valeur de l'activité libre du bébé dans l'élaboration du self.*

² Falk Judit (1989): „Negyven éves a Lóczy”, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2: 115–130.

csecsemő „*spontán tevékenysége*” (Pikler E.) és a gondozó erre adott válasza formálja, nevezetesen az, hogy „a csecsemőt a gondozó aktív partnerként kezeli” (Falk J.)³. Ez a pedagógiai szemlélet hatja át az intézmény gondozói gyakorlatát. Olyan hozzáállás ez, amely a gyermeket beszélő lénynek tekinti. A rendszeres és folyamatos klinikai megfigyelés fenntartja az alapvetően nyitott és fogadókész érdeklődést – az érdeklődést mindaz iránt, ami a *csecsemővel* történik, vagy amit a csecsemő kezdeményez. Az intézmény azt a gondozói tevékenységet részesíti előnyben, melynek segítségével a *csecsemő aktívan reagálni tud* az élet vele szemben támasztott követelményeire, *határozni tud* az őt közvetlenül érintő kérdésekben.

A *csecsemőt* csak akkor lehet partnerként kezelni, ha *eleendő időt* szentelünk neki: ez az, amiből a kapcsolat kibontakozik, hiszen a dialógus egy alapvetően függő helyzetben jön létre. A gondozás olyan tempóban folyik,⁴ amely azáltal, hogy lehetőséget nyújt a gyermeknek a cselekvésre, annak tetteit és gesztusait – nézését, gügyögését, mimikáját, izomfeszülését vagy elengedettségét – közlésként fogja fel, olyan megnyilvánulásokként, amelyek a kapcsolat vágyát fejezik ki, azt a vágyat, hogy az örömmel és gyötrelmekkel teli élményvilág meghallgatásra találjon. E közlések tehát kapcsolatteremtő kezdeményezések, melyeket a csecsemők szükségleteinek kiélégítésére képes másik igénye teremtetni.

Egy szöveg egy alany számára

Minden egyes csecsemő számára, aki magán viseli a nehéz, traumatizáló helyzetekben bekövetkezett elhagyás vagy elszakadás nyomát, különösen fontos, hogy életszükségleteit olyan légkörben elégítsék ki, amely *eleendő időt biztosít a kapcsolatteremtéshez*, és figyelembe veszi a gyermek egyes megnyilvánulásait: vágyait, elutasítását, szükségleteit, kérését, a kéréstől való félelmét, szomorúságát, örömet...

³ „A csecsemő aktív partnerként való kezelésének lényege : kifejleszteni benne a kezdetektől a tekintet, érintés, gesztusok és beszéd általi kommunikációt, amely nemcsak elősegíti az interakciót, de egyben figyelemmel kíséri a csecsemő jelzéseit és megnyilvánulásait, válaszol rájuk, megerősíti és értelemmel ruházza fel azokat.” Falk J., „Le rapport enfant-adulte en pouponnière: respect, sécurité, autonomie”, in. *Enfance*, 43, No 1/1990.

⁴ Vö. *Csecsemő és felnőtt egymásra figyel: a fürdés*, 1992.

Feltételezem, hogy a kedvező gondozói légkörben a traumatizált gyermek legfőbb problémája, amely a saját tér (az „érzem, hogy élek” tere) és az idegen tér (az „érzem, hogy létezem” tere) konfliktusában ölt testet, talán már kezdetben sem olyan elidegenítő a gyermek számára, illetve feloldható, vagy az elidegenedettségek érzése elégségesen csökkenthető ahhoz, hogy elkerülhető legyen annak patogén kihatása. S valóban, a különösen drámai elszakadásból fakadó veszteség- vagy hiányérzet következtében sebezhetővé és zavarodottá vált csecsemő fogadásának minősége megkönnyítheti az átélt élmények feldolgozását, azáltal, hogy a gyermek mély sebének orvoslása érdekében átgondolt és meleg figyelemmel úgy fordul felé, mint önálló, érző és beszélő lény felé.

A „befogadva lenni” érzése, amikor azt a csecsemő saját teréhez legközelebb éli meg, nem a rémülettel rokon, hanem inkább egyfajta szorongással, mely a gyermek testéről való vigyázó gondoskodásában talál igazi enyhülést, hozzájárulva az átéltek testi feldolgozásához. A gondozómunka, mely figyelmes kiértékelésének köszönhetően képes az érzelmekkel és a zaklatottsággal szemben a konténerfunkció betöltésére, mintegy védelmező burokkal veszi körül a gyermeket, megteremtve az összeszedettség és az elmélyülés tér-idejét. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez a gondozói gyakorlat vezeti el a csecsemőt az étellel való megbékéléshez, megismertetve őt a mássággal és a másikkal, aki sajátos jelentőséggel ruhazza fel szenvedéseit.

A jelenlét, melyet a gyermek számára a hallgatás csendje, a mértéktartó kapcsolat (mely felállítja és fenntartja a „védelmi küszöböket” [Spitz], s melynek elsődleges funkciója az „ingervédelem” [Freud]), a szavak, a pillantások és az érintések közvetítenek, csakúgy, mint a kifejező beszédrítmus, hanghordozás és hangerő, a „szánalom nélküli empátia” (H. Maldiney) érzésével rokon, méltón egy mássá tévő találkozáshoz, a mássággal kibékítő találkozáshoz, a mássághoz, mely maga nem fenyegető, de mindannak jelképévé válik, amit annak éltünk meg.⁵

⁵ Erről tanúskodik Misi és az őt gondozó nővér kapcsolata a Tardos Anna által Toulouseban a „Kisgyermek agressziója” címmel megrendezett konferencián (1998. szeptember 18–20.) bemutatott filmben.

A megpróbáltatás élménye

A pontos klinikai megfigyelések során – melyek az intézményes keretek közt folyó *gondozás* kidolgozásának állandó segédeszközei – jól látható, hogy a Lóczyban a világ, melyet a csecsemő számára a felnőttek képviselnek és közvetítenek, a gyermek integrációs képességének és az átélt események érzelmi feldolgozásának mértékében válik jelentéshordozóvá. S csakugyan mindig a ténylegesen átélt megpróbáltatás során, tehát egy olyan megpróbáltatás során, amelyet nem tagadunk le, nem hárítunk el, nem kerülünk meg, nem magyarázunk félre és nem dramatizálunk túl, tanulunk meg fájdalmasan valamit abból, ami létezővé tesz bennünket.

A Lóczyban a csecsemő elhagyás vagy elszakadás kiváltotta agresszióját mindig nagy odafigyeléssel fogadják, *az esemény átélésére időt hagynak*, és sosem becsülik alá a sírás jelentőségét, hogy aztán a csecsemő megkönnyebbülve újra kedvet kapjon ahhoz, hogy elinduljon először a másik felé (bizalom, adományeffektus⁶), majd a világ felfedezésére. A Pikler Intézetben jól láthatjuk és érzékelhetjük, hogy megfelelő körülmények között a csecsemő képes a megpróbáltatások elviselésére és feldolgozására a mindennapokban, a mindennapok segítségével.⁷

A csecsemő első ízben a gondozói kapcsolatban éli meg „*a világban való léttel*” járó megpróbáltatásokat. A vele közvetlen kapcsolatban álló felnőtt figyelmesen követi a csecsemő minden olyan megnyilvánulását, amely valamilyen szükségletéről árulkodik, hogy így rávezesse őt a kérésre; ezután kielégíti szükségleteit vagy éppen frusztrálja vágyai beteljesülésében.⁸

A gondozói stratégiának mindig mérlegelnie kell az adandó gondozói választ, hogy az megfelelően elégítse ki a gyermek szükségletét.⁹ Ehhez meg kell fogalmaznia magának a csecsemő kérését a nem verbális megnyilvánulások aprólékos és beleérző megfigyelésére és értelmezésére támasz-

⁶ A Budapesten megrendezett Európai Szimpóziumon (1996. február 29–március 2.) Myriam David hozzászólásában hangzott el: „a Lóczyban gyakorolt hivatásos gondozás valóságos adomány”, „az intézmény olyan gondozó-gyermek kapcsolatot szorgalmaz, mely elsősorban a másik társaságának szeretetére tanítja a kisgyermeket”.

⁷ Budapesten, 1996-ban Michel Lemay beszélt a gondozás mindennaposságának terápiái funkcióiról.

⁸ Vö. Viktor a *Csecsemő és felnőtt egymásra figyel: a fürdés c.* filmben.

⁹ M. David és G. Appel, *Loczy ou le maternage insolite*, 1996. Magyarul: *A Lóczy: sajátos gondolkodás-gondoskodás a csecsemőről, a kisgyerekről*. Pikler–Lóczy Társaság a Kisgyermekért, Budapest, 1998.

kodva, csakúgy, mint a csecsemő lehetséges válaszát, a beleegyezést, visszautasítást vagy más kevésbé körülhatárolható reakcióformákat. Ez az eljárás rávilágít a felnőtt által felvett és fenntartott pozícióra: miközben segíti a csecsemőt, hogy felismerje, mi az, amire valójában szüksége van, ami kielégíthetné őt, mi az, amit kér és amire vágyik, a felnőtt nem tetszeleg a mindenható szerepében. Kifürkészi a csecsemő által nem verbális úton kifejezett jelentést, és lefordítja azt a beszéd segítségével. A beszéd ebben az esetben nem pusztán szavakkal dolgozik, de egyben a beszédritmus, a hanghordozás és a hangerő szimbólumteremtő szövetével is, mindazzal tehát, ami a gondozás aktusának egyes elemeit kíséri.

A megértést segítő intézményes gondozói gyakorlatnak¹⁰ köszönhetően, melynek a tapasztalati tudás megbízható, állandó háttérrel és eszközöket biztosít, s melyre a csecsemő bizton számíthat, az egyéni tapasztalatok mindig a közös keresés részeként jelennek meg.

A közvetlen kapcsolat pillanataiban a gondozó hagyja, hogy a csecsemő elvégezze azt, amire már magától is képes, hagyja, hogy cselekedjen, reagáljon, s ugyanakkor határt szab ösztönkésztetéseinek és az összeolvadás iránti vágyának (vö. Viktor). Így a csecsemő megtapasztalja, hogy vágyai azonnali és teljes beteljesülése néhány akadályba ütközik. Ahogy megtanul vágyairól lemondani, azokon változtatni, azokat rangsorolni, teljesen vagy csak részlegesen kielégíteni, vagy éppen a kielégülés más módjait keresni, a gyermek a gondozó jelenlétében megszerzi a mindennapi apró próbatételek megoldásának képességét, amit azután majd a gondozó távollétében kamatoztathat. Az önmagával való kapcsolat pillanataiban, majd később társaival való érintkezése során, a földön fekve, ahol szabadon gyakorolhatja mozgásos tevékenységét, s amikor a felnőttel már csak közvetett kapcsolatot tart fenn – aki azért mindig halló- és látótávolságon belül marad –, a csecsemő önmagát tapasztalhatja meg *mozgás-* és *játékkezdeményezése*in keresztül.

Amikor a dolgozatom elején már említett gyerekekről szóló filmet mutatom be csecsemőkkel foglalkozó szakembereknek, sokan vélekednek úgy, hogy a gondozónak be kellene avatkoznia a gyermek tevékenységébe, segítenie kellene őt a hasra fordulásban, akkor, amikor az a leginkább erőlköd-

¹⁰ A gondozónő munkája során maga talál rá mindarra, ami megszervezi, kialakítja és támogatja az intézeti gondozás gyakorlatát. Vö. a noszvaji és budapesti konferencián (1991. szeptember 26–28.) elhangzott két hozzászólással: R. Lagier, „Az intézményes keret szerepe a gondozónők kompetenciájában”, valamint P. Mauvais, „A megfigyelés szerepe a gondozónő és a gyermek kapcsolatának támogatásában”.

dik, amikor szemmel láthatóan túl nehéz számára a feladat. Ezek a szakemberek úgy értelmezik a gyermek arckifejezését, mint egyértelmű segélykérést. Ha azonban közelebbről vizsgáljuk a jelenetet, a gyermek arckifejezése nem kérést fejez ki, hanem sokkal inkább erőfeszítésről árulkodik: ténylegesen szembesülnie kell egy akadállyal, jelenlegi képességeinek határával, amelynek átlépésére potenciálisan minden esélye megvan, hiszen mozgása már most is a jövőbeni „lehetséges” útján halad.

S a kitartó munka eredményeképpen, a rendelkezésére álló lehetőségek felkutatásával végül is sikerül megfordulnia. A környezeti feltételek – a tér, az idő, a hangulat, a gondozó jelenléte, az érzelmi biztonság, a gyermekek száma, a könnyű öltözék, az érdeklődését felkeltő tárgyak ... – biztosítják számára a szükséges energiát ahhoz, hogy szembenézzen korlátaival, *bátran felmérhesse azokat*, s átléphessen rajtuk, véghezvive azt, amibe belekezdett, testileg és lelkileg végigjárva a hasra fordulás lehetséges útjait, cselekvése értelmezhetőségének megannyi útját.

Megtámaszkodás

A csecsemő helyzetének teljes megtapasztalásán keresztül jut el az elindulás vágyához. Tapasztalatból tudja, hogy honnan jön: háton fekvő helyzetből. Elsőként ebben a testhelyzetben érez rá a világban való önálló lét képességére, arra a megbízható támaszra hagyatkozva, amit a talaj¹¹ jelent számára, ahol teljes biztonságban érezheti magát, ahol átélheti „*a pihenés, az erőfeszítés nélküli egyensúly és nyugalom érzését*”.¹²

Mivel tapasztalatból már tudja, honnan jön, bármikor visszatérhet oda, mielőtt újra elindulna. Magától és önállóan indul el, tér vissza, majd indul el megint. Ez egyrészt az önálló cselekvés sikerének elégedettségével tölti el, megerősítve benne a folytatás vágyát és örömét, másrészt, ezzel egy időben, *mozgásának* ritmikus jellege¹³ a világ felé közelítésre ösztönzi. Elmen-

¹¹ A *talaj* itt egyszerre szerepel a szó konkrét értelmében, mint 'föld', és a szó átvitt értelmében is, hiszen „a talaj, melyen járunk egyszersmind a tapasztalat talaja is” (H. Maldiney, in. *Regard-Parole-Espace*, 97).

¹² Ez az, amire a Feldenkrais-módszer a mozgást mint a tudatosítás eszközt felhasználva (újra)tanít bennünket.

¹³ A budapesti és noszvaji konferencián elhangzott hozzászólásomban említettem azt a hipotézist, mely szerint a „mozgás nélkülözhetetlen a psziché számára”.

ni, visszajönni, újra elmenni, ismét visszajönni... – ezek azok a mozgások, melyek fokról fokra értelmezhetővé teszik számára világban való létét.

E mozgásos tevékenységek során a gyermek „*fáradhatatlanul gyakorolja világban való létezését*”,¹⁴ meghatározza világhoz való viszonyát, az önmaga előtt létezőt önmaga projekciójává dialektizálva, egy olyan *itt és most*ban, melyben a pszichésen megszállt tárgyak *belső világának* explorációs törekvéseiről árulkodnak.¹⁵ A csecsemő *a világban való lét* kérdésének megszólítottjából így annak feltevőjévé válik. A Lóczyban megfigyelt csecsemők *mozgása*¹⁶ olyan általános emberi kérdéseket tükröz, mint: Mi ez? Mi történik? Ki vagy te? Ki vagyok? Mit akarok? Mit akarsz tőlem? Mire vagyok képes? S e folyamatban fokozatosan rajzolódik ki, ölt testet az élet iránti vágy és a „cönesztéziás” érzékelés (Spitz) *belső visszhangjaként* a létezés vágya.

A „*valami felé való mozgás*” képességének elsődleges funkciója, hogy megkezdje *a világban való lét* szimbolikussá tételét, amennyiben ennek a *mozgásnak* természete és modalitása meghatározza az individualizáció folyamatát. Így a csecsemő, aki már képes arra, hogy a benne rejlő és a rajta kívül létező dolgok felé forduljon, önálló részévé válik *környezetének*, anélkül, hogy attól teljesen elszakadna.

A Lóczyban gondozott csecsemők egyedülálló *mozgáskészségéből* kiolvasható a *sistere* igéből – „tartja magát” – és az *ex* prefixumból – „valamin kívül” – megalkotott „valamin kívül tartja magát” jelentésű *existere* ige. Mindez azzal a megkötéssel, hogy „*ez a kívül* nem felel meg annak a valóságnak, amely felé közelednénk, sem pedig az én kivetítésére alkalmas térnek” (H. Maldiney). Ellenben olyan tér, ahol láthatóvá válik, hogy a megkapaszkodás ösztöne – e reflex típusú primer cselekvés („filogenetikus örökség”, Hermann Imre) – hogyan alakul át önmaga megtartásának képességévé. Ennek az átalakulásnak háttérben az emberi egyedüllet kényszerítő ereje áll, csakúgy, mint az *elszakadásé*, mely nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy a szubjektum individuummá váljon (Margaret Mahler), hogy érezhesse, létezik (D. W. Winnicott), hogy „humanizálja a vágyat” (Françoise Dolto).

¹⁴ H. Maldiney, in. *Regard-Parole-Espace*, 1973, 75.

¹⁵ Vö. Kati és Edit játékos tevékenysége a *Mozgás és tevékenység* című filmben, 1995.

¹⁶ Vö. *A csecsemő figyelme játék közben*, 1990.; *Mozgás és tevékenység*, 1995.

A bizalomteli függőség megtapasztalása

A *spontán tevékenység*, amely az interperszonális és interszjektív kapcsolatok alapja *s a csecsemővel való érintkezés feltétele*, lehetővé teszi a csecsemő számára, hogy a világ dolgait testével és egész lényével, eredendően „*testi lényével*” tapasztalja meg, a szó szoros értelmében, vagyis abban az értelemben, ahogy Maldiney beszél a tapasztalatról mint „*vitális találkozásról*, melyen keresztül megismerhetjük és megérthetjük a világot”.¹⁷ De mi is az alapja ennek a tapasztalatnak? Miből áll ez a tapasztalat? Az intézetben a gondozás gyakorlata Winnicott fogalmaira épül: *holding*, *handling*, *object presenting*.

„*Sosem szabad a csecsemőt olyan testhelyzetbe tennünk, melyet nem képes önállóan megtartani.*” (Pikler E.) A gyermeket mindig önmegtartó képességének megfelelően tartjuk. A gondozónó sosem erőltethet a csecsemőre olyan helyzetet, mely motoros fejlődésének adott szakaszában számára idegen lenne. Ahogy a csecsemőt felveszi, ahogy kezében tartja, ahogy viszi és mozgatja, azzal csakis támaszthatja, megtarthatja, ügyelve, hogy ne sértse meg a gyermek testi integritását, hogy biztosítsa számára a testi és pszichés egység, az *összeszedettség*, „*az önmagához való tartozás*” érzését.

A gondozás jellege időt és lehetőséget biztosít a gyermek számára, hogy érzelmileg felkészülhessen a felnőtt közeledésének fogadására, a mindennapi gondozói gyakorlat különféle gesztusaira. Ahogy Tardos Anna fogalmaz: „A gondozónó mindig megnevezi a gyermeket, akihez szól.”¹⁸ Feléje fordul. „Vár, amíg a csecsemő jelzi, hogy érzékelté hívását, jelenlétét. Általában ebben a pillanatban találkozik tekintetük.”¹⁹ A gondozónó csak akkor veszi fel a csecsemőt, amikor tekintetével és tapintásával érzékelté, hogy a gyermek várja gesztusát, kész annak fogadására: a csecsemő minden jelzése kódolva van abban, amit testével láttat, érzékeltet vagy sugall.²⁰

A *handling* során a gondozónó ügyel arra, hogy a csecsemő sose kerüljön olyan egyensúlyvesztéssel járó helyzetbe, amelyen mozgásos képességei még nem tudnak úrrá lenni. Gondozáskor a *handling* mindig a Pikler Emmi

¹⁷ H. Maldiney, *Penser l'homme et la folie*, 1991, 194.

¹⁸ Tardos A., *La main de la nurse*, 1980.

¹⁹ Tardos A., *La main de la nurse*, 1980.

²⁰ Vö. Attila a *Csecsemő és felnőtt egymásra figyel: a fürdés* c. filmben.

által meghatározott és leírt fejlődési sajátosságokat követi.²¹ Így amikor a gondozónő hátára, jobb vagy bal oldalára fordítja (a fordítás mindig a gyermek által már kipróbált, elsajátított vagy potenciálisan kivitelezhető módon történik), a csecsemő biztonságban éli át a „*mozgatva lenni*”, a „*forgatva lenni*” élményét. Ebben az élményben találkozunk mindaz, amit *mozgáskezdemenyvezései* során már megtapasztalt, és ami még felfedezésre vár.

A gondozónő a tárgy felmutatásával is képes magára vonni a csecsemő figyelmét: ez a tárgy lehet az étel vagy a ruha. Mozdulatával és beszédével megmutatja a gyermeknek a tárgyat, mielőtt azzal bármely testrészét megérintené. Így biztosítja a gyermek közeledésének tér-idejét: hogy az étel elfogadására nyissa száját, hogy fejét emelje a cumiért, hogy a ruha ujjának felhúzására nyújtsa kezét... Ez esetben a *száj nyitása* a gyermek részéről nem pusztán funkcionális gesztus, hanem egyben a felé nyújtott tárgy elfogadásának vágyát is jelzi. Így mindig Tünde, Edit vagy Botond az, aki a maga módján, gesztusaival fejezi ki: „*akarom*”, „*éhes vagyok*”. Ekképp adva gondozónője és az intézmény tudtára élet iránti vágyát.

A szabály, miszerint *egy kanállal se adjunk többet annál, amit a csecsemő még szívesen fogad*,²² lehetővé teszi a szükséglet és a kielégülés érzésének megtapasztalását, és biztosítja a gyermeket arról, hogy az etetéskor a felnőtt felajánló gesztusa nem hamis, hogy valóban ő döntheti el, mi az, amit elfogad, és mi az, amit visszautasít. Hasonlóképpen amikor a gondozónő arra kéri a csecsemőt, hogy adja át neki a kezében fogott tárgyat, kezét mindig egy bizonyos távolságban tartja (sem túl messze, sem túl közel), és figyelmesen vár a csecsemő közelítő és átadó mozdulatára. Így a gyermek megtapasztalhatja, hogy *aki kér tőle valamit, az nem erőszakkal akarja rábírnivalamire*. Sőt a kérő és várakozó felnőtt attitűdje azt is lehetővé teszi számára, hogy önmaga határozzon.²³ Eközben megtapasztalhatja nem csak azt, hogy a választására, döntésére várakoznak, hanem azt is, hogy van idő az „*odaadom*” és a „*nem akarom odaadni*” játékára. Azaz, a dialógus tér-idején keresztül megtapasztalhatja a vágyak konfrontálódásának és a kielégítésükről való egyezkedésnek a tér-idejét.

A *holding, handling, object presenting* gyakorlata világossá teszi számunkra, hogy minden, a csecsemő felé irányuló cselekedet kommunikációval

²¹ Pikler E., *Adatok a csecsemő mozgásának fejlődéséhez*, 1969.

²² Vincze M., *Az étkezés mint a felnőtt és a gyermek kapcsolatának egyik színtere*, 1977.

²³ Tardos A. i.m.

kezdődik, és annak segítségével valósul meg. A kommunikációba itt egyaránt beletartozik a szó, a pillantás, a felnőtt viselkedése, gesztusai, a megfelelő hangerő, hangszín és beszédritmus, tehát mindaz, ami a csecsemőhöz intézett megnyilatkozásokat kíséri. 1996-ban Budapesten a Lóczyban úgy éreztem, hogy a *pillantások, a szavak és a gesztusok az emberiségnek közös nyelvét beszélik*.

„Beszélni mielőtt cselekednénk”, „a csecsemővel közösen cselekedni”, azaz semmit sem tenni vele, valamint részvétele nélkül, íme a „*közösen végzett tevékenységre épülő gondozás*” (Falk J.) gyakorlatának két alapvető követelménye. A csecsemőnek, aki még képtelen ellátni önmagát, így nem kell szembesülnie radikális tehetetlenségével, az őt *önálló emberi lényként kezelő gondozói gyakorlatban* ugyanis megtapasztalhatja a válaszadás, az elfogadás, a visszautasítás és a cselekvés képességét, annak a jelentőségnek köszönhetően, melyet a vele foglalkozó felnőtt ezeknek a képességeknek mint a *világban való létezés* képességeinek tulajdonít.

A cselekvésre felhatalmazott csecsemő az elfogadás és szeretetet légkörben könnyebben és félelem nélkül fogadja el a gondozó segítségét abban, aminek megtételére még nem képes. Sőt a gondozás egyben örömforrás is számára: *örül az együttlétnek, örül, hogy felveszik, megérintik, beszélnek hozzá, meghallgatják, ránéznek, örül, hogy elismerik őt abban, amit tesz, érez, szeret, vagy amit nem szeret*. Ennek köszönhetően bátran rábízhatja magát az őt tartó kézre, a figyelmes pillantásra, mely egyaránt elkíséri örömeiben és megpróbáltatásaiban, a beszédre, mely meghatározza viszonyát önmagához, az időhöz, az őt körülvevő emberekhez, a környezetéhez és az átélt élményekhez, tehát mindahhoz, ami része saját történetének.²⁴ Ekképp tapasztalja meg a *biztonsággal mozgás* képességét, amely viszont mások szemében az „*önmagával szembeni kompetencia*”²⁵ érzését kelti fel. A gondoskodást a csecsemő ilyenkor tetszélges és csábítás nélküli kapcsolatként éli meg, a függőséget alapvető fontosságúnak fogadja el, olyanak, mely számára az önfenntartáshoz nélkülözhetetlen „*szükséges és elégséges szeretet*” (D. W. Winnicott) forrása.

A gondozás, mely nagy jelentőséget tulajdonít a gyermek másik iránti szükségletének, az alany, vagyis az „éppen most alannyá váló” (F. Dolto) világra-

²⁴ „Szeretetre méltónak érzi magát”, mondja Kálló É., „amikor az intézetben átélt élményeket rögzítő könyvecskében szemléli múltját”, a könyvben, melyet magával visz, amikor elhagyja az intézetet.

²⁵ Falk J., Budapesti Szimpózium, 1996.

hozatalának mátrixfunkcióját is betölti. Erről tanúskodik az egyedüllét képessége, azok a pillanatok, amikor a csecsemő a gondozónő *távollétében* a földön önmagával, illetve társaival találja magát szembe, amikor figyelemmel, erőfeszítést téve és örömmel *mozdul*, amikor érdeklődve és kíváncsian indul a környező világ felfedezésére.

A gondozónővel megélt *együttlét* élménye elkíséri a gyermeket az *egyedüllét* pillanataiban is. A gondozás során megtapasztalt jelenlét nem vész el a gondozó távollétében sem, melynek igazi súlyát éppen a jelenlét emléke adja. A távollét így olyan veszteség, mely elviselhető, hiszen nem fenyegető. A gyermekhez intézett beszéd és a korábbi tapasztalatok valóban képesek enyhíteni a hiányt, s az újbóli találkozás ígéretét hordozzák. A csecsemő így a veszteségtől való félelem érzése nélkül meri elhagyni a gondozónőt, képes eltávolodni tőle, és örömmel játékba kezdeni. „A feldolgozott veszteség – ahogy azt Kinable mondja – azáltal szabadítja fel a gyermeket, hogy a távollévő lényt átformálja az áttételhez szükséges pszichés energiával rendelkező személyé.”

Ennek fényében értjük meg igazán a gyermek gondozásban vállalt aktív részvételének valódi tétjét, spontán tevékenységének fontosságát, melyhez, az intézménytől támogatott gondozónő biztosítja a teret és az időt, annak kiemelt jelentőséget tulajdonítva. Az állandó, megbízható és a gyermek számára sokatmondó figyelem kísérte „*közösen végzett tevékenység*” során a csecsemőben megszületik az önmagához tartozás vágya s önmaga megvalósításának eszközei. Mindez különösebb erőfeszítés nélkül, azzal a könnyedséggel, melyet a gondolkodás biztosít tevékenységének: *a cselekvés gondolata*.

A *mozgásnak* mint a világ felé való közeledésnek képességét a csecsemő a gondozáskor mutatott aktivitása során sajátítja el, *hála annak a humanizáló gondoskodásnak*, mellyel a felnőtt az ő másik iránti szükségletét fogadja. A csecsemő ekkor próbálja ki először, ekkor kap kedvet ahhoz, hogy *önmagát hordozza, táplálja, mozgassa*, hogy „*gondot viseljen önmagára*” (F. Dolto), anélkül hogy erre rákényszerítenék, s úgy, hogy ezekben a tevékenységekben mindvégig ő játssza a főszerepet. A csecsemő emberi és tárgyi környezetében ténylegesen megleli azokat a támpontokat, melyek napi tevékenységeiben segítik és azok meghaladására sarkallják.

Ennek a jól megélt függőségnek köszönhető tehát, hogy a csecsemő rá tud hagyatkozni a felnőttre, anélkül hogy összeolvadna, eggyé válna vele, képes rátalálni az élet iránt táplált bizalomra, kimerészkedni a külvilágba, anélkül hogy elveszne benne, és képes önmagát mint beszélő és vágyakozó alanyt meghatározni. Erre a megbízható és számára sokatmondó tapasza-

latra támaszkodva jut el a „mozgatva, hordozva, etetve, szeretve lenni” állapotából a mozgás, önmegtartás, evés és szeretés képességeihez.

Úgy vélem, ezt az átmenetet elsősorban a *kapcsolatteremtésre szánt idő* gyakorlatában formálódó szimbolikus jelentés megjelenése teszi lehetővé.

„Vajon lesz-e elég Másság a másik kezében, hogy rábízhassem életem?”²⁶

A kapcsolatteremtésre szánt idő

A Lóczyban a *csecsemővel való kapcsolat* alapja a *reá szánt idő: idő a beszédre, cselekvésre és gondolkodásra*, s mindez a gyermeknek megfelelő tempóban végrehajtva, azaz figyelembe véve, hogy mennyire képes részt vállalni az őt érintő eseményekben. Ennek a képességnek korábbi megfelelője az a képesség, hogy elfogadja a testi és lelki szükségleteit kielégítő dolgokat.

Az *átgondolt gyakorlat* során kialakított „*elegendő idő*” *technikája* ismereti meg a gyermeket az *elfogadás* szimbolikus funkciójával, lehetővé téve számára, hogy felfogja, mi az, amit nyújtanak felé. Úgy vélem, a Lóczyban a gondozás számos eleme a csecsemő számára is *megragadható*. Amit nyújtanak felé, azt elveheti, amit adnak, önzetlenül adják. Ugyanakkor a csecsemő csak úgy *vehet el*, csak úgy *fogadhat el* bármit is, ha már ő maga is meg tapasztalta az „*elfogadva lenni*” érzését.

A Lóczyban a csecsemőre nem úgy tekintenek, mint szükségleti tárgyra, amely az intézmény vagy bármi más szükségletét elégíti ki. Olyan környezetbe kerül, ahol a felnőttet valóban érdekli, hogyan fogadja, amit adnak neki, hogyan mozdul, hogy elvegye, amit nyújtanak felé. A felnőtt megfigyeli, mi az, amit elvesz, hogyan veszi azt el, hogyan szerzi meg a számára megfoghatóvá (fizikai képesség) és felfoghatóvá (pszichés képesség) tett tárgyat, vágyva arra, hogy cselekedjen, kapcsolatot teremtsen, hogy a tárgyat megérintse, megfogja és elvegye.

A *csecsemő elfogadását* nem a túlzó részvét vezérli, amely pátoszával megbénítaná a gyermeket és lehetetlenné tenné számára szenvedésének, szükségleteinek és világban való létének megértését. Az „*elfogadva lenni*” érzését nemcsak a *gondozónő mozdulatában*²⁷ testet öltő intézményes fel-

²⁶ J. Clerget, *La main de l'Autre*, 1997, 63.

²⁷ „Az emberi gesztus nem pusztán motoros reakció, hanem kommunikációs tény. Minden gesztus személyes tett, beszédmód.” Clerget J., i. m. 151.

karolás teremti meg számára, hanem leginkább az a megértő empátia, amely *a beszéd segítségével próbálja megfogalmazni* mindazt, amit a gyermek testi megnyilvánulásai látni, hallani és érezni engednek. Az intézetben folytatott állandó kutatómunka legfőbb célja, hogy emberibbé tegye a csecsemő életkörülményeit és kapcsolatait, mindannak fényében, amit a gyermek kezdeti életszakaszáról megfigyeltünk vagy kikövetkeztettünk. A gondozónők legfőbb célja, hogy támogassák a gyermeket *önmaga megértésében*, hogy önmagára többé ne mint tárgyra tekintsen, hogy megtapasztalhassa a függetlenség érzését, és kezébe vehesse sorsát.

A *csecsemő önmagát* a másikkal való kapcsolatából születő önálló lét szimbolikussá tételén keresztül *érti meg*. Ebben segíti őt *az érintés gyengédsége, a figyelmes mozdulatok, a beszédes pillantások, a simogató szavak, a hallgató csend*, tehát mindaz, amiben a gondozónő minden gyermeket egyaránt megillető jelenléte kifejezésre jut. Ennek a jelenlétnek legfőbb érdeme, hogy fenntart a csecsemő számára egy olyan *négyszemközti*, egy olyan *személyes kapcsolatot*, amelynek tere és ideje nem azonos sem az egyik, sem a másik résztvevő tér-idejével. Ez a tér-idő a csecsemő és a gondozó találkozásából születik, azaz a gyermek által létszükségként megélt gondozásból. A csecsemőt és a gondozónőt „az idő terében megtartó *köztes állapot* egyszerre *összeköt és szétválaszt*, összekapcsolva távolság és közelség feloldhatatlan antagonizmusát”.²⁸ Ezt a *közteséget* a Lóczyban a megfigyelés gyakorlata és a gondozást intézményesítő szabályrendszer határozza meg és tartja fenn. A gondozónő „*érzelmi fellángolásait*” így ez a szabályrendszer segíti átfőrnálni a gyermekek általános fejlődése iránt érzett „*fokozott érdeklődéssé*”.²⁹

Az ilyen kapcsolatformában, „*az emberi megnyilvánulásokat a kéz közvetíti*”.³⁰ „*Az érintés általi érintkezés egy olyan kapcsolat személyes megtapasztalása, amelyben a szimbolikus elszakadás munkál [...] visszahelyezve mindenkiket saját életébe, az embereket elszakadásuk szentesítésével egyesítve. Ez az, amit találkozásnak hívunk.*”³¹ Ilyenkor az csecsemő számára a felnőtt nem válik eggyé azzal, amit ad. *Amit ad, az elvehető*, azzal a csecsemő szabadon rendelkezhet: elfogadhatja, visszautasíthatja, eldobhatja, megtarthatja, birtokba veheti.

²⁸ J. Clerget, i.m. 76.

²⁹ Falk J., *Le fait conscient au lieu de l'instinctivité*, 1980.

³⁰ J. Clerget, i.m. 59.

³¹ J. Clerget i.m. 58.

Azzal, hogy a gondozónő jelenléte szimbolikus értelmet is kap, a csecsemőnél kialakul a távolság elviselése, kiragadva őt abból az elsődleges fuzionális kapcsolatformából, amelyben az ösztönök teljes és azonnali kielégülést követelnek, ahol „*elvétele nélkül kapunk*” (J. Kinable). A távolság elviselése, valamint az *ígéret megőrzésének* tapasztalataként felébredő bizalom képessé teszi a gyermeket a frusztrációk elviselésére, arra, hogy megértse, mit jelent a közösen birtokolt és birtokba vehető tárgyat elvenni, elengedni, majd ismét birtokba venni. A tárgy ez esetben nem maga a felnőtt, hanem annak gondoskodása. A szabályrendszer szigorú és értelmes alkalmazása teremti meg és tartja fenn a gondozásnak azt a ritmusát, mely alkalmas rá, hogy megszakítsa a fuzionális kapcsolatot, s azt egy „*kölcsönös más-ságra épülő kapcsolattal*” helyettesítse, felmentve a felnőttet a testi kontaktusnak mint elsődleges örömforrásnak fenntartása alól.

A Pikler Intézetben folyó munka egyértelműen bizonyítja számunkra, hogy a *kapcsolattartásra szánt idő* technikájának köszönhetően a felnőtt nem úgy jelenik meg a gyermek számára, mint egy a hiányérzetét betölteni képes tárgy, s a gyermek sem válik a felnőtt egzisztenciális hiányérzetét betöltő tárggyá. Ugyanakkor arra is rávilágít, hogy a testi kontaktust minden esetben megelőző *beszéd általi kapcsolatteremtés*, mely felkészíti a csecsemőt a testét megérintő mozdulat fogadására, a felnőtt figyelmeztetésének köszönhetően előre láttatja és érezteti annak közeledését, így valódi – hiszen szabadon választott – közelségre épülő kapcsolatformát hoz létre, megszüntetve ezzel a figyelmeztetés nélküli érintésen alapuló kapcsolattal járó kellemetlenségeket, amelyek még magukon viselik az érintés és az elvétel incesztuózus jellegét.

A Pikler Intézetben alkalmazott gondozótechnika, a *kapcsolatteremtésre szánt idő* technikája a ritmus szimbolikus funkciójára épül. A ritmus egyrészt a jelenlét és távollét között az idő segítségével szabályozza a duális kapcsolatformákra jellemző ösztönösséget, tehát „*betölti elsődleges konténerfunkcióját*”,³² másrészt „*nyugalmi állapotok*”³³ biztosításával megismerteti a gyermeket az *elvétele és az elengedés gesztusaival*, ez utóbbival mint az elvétel feltételével és lehetőségével.

A Pikler Emmi által kidolgozott elvek segítségével a *kapcsolatteremtésre szánt idő* technikája képes intézményes keretek között is megvalósulni, megteremtve a csecsemő fogadásának azt a gyakorlatát, mely megérteti a gyer-

³² Idézet Geneviève Haagnak a toulouse-i konferencián elhangzott hozzászólásából.

³³ J. Clerget idézi M. Heideggeret *La main de l'Autre* című munkájában (163).

mekkel az elfogadás mechanizmusát, s arra ösztönzi, hogy elinduljon, menjen, felfedezéseket tegyen, az eltévedés, a korábbi biztonság elvesztésének félelme nélkül, hogy létezését mint a másokkal való kapcsolatban megjelenő önálló létet élje meg.

Az „önmagunk felé való nyitottság, az önmagunk számára való rendelkezésre állás”³⁴ feltételeként és lehetőségeként, az adás és az egyetértés jeleként „felénk nyújtott kéz tartja mindazt, ami együtt helyez vissza bennünket az emberek közösségébe”.³⁵ A csecsemő és a felnőtt is így, közösen tapasztalja meg azt, ami összetartozóvá teszi őket, s ami senkinek sem kizárólagos tulajdona.

Konklúzió helyett

Gondolatmenetem végén, melyet a *Lóczyban megfigyelt csecsemők mozgása* inspirált, szeretnék visszatérni a Budapesten rendezett Európai Szimpóziumhoz.³⁶

A műhelyekben a legkülönbözőbb országokból érkezett hozzászólók a Lóczyban gondozott gyermekek életének egy-egy pillanatát bemutató videofilmek alapján értékelték a csecsemőtthonban folyó munkát. Miután az egyes élethelyzeteket megfigyelték, és saját elméleti hátterükre támaszkodva kiértékelték, sokan meglepődve tapasztalták, hogy a Lóczyban gondozott csecsemők viselkedésére mennyire jellemzők voltak az olyan tulajdonságok, mint a fokozott figyelem, a jelentős megfigyelő és explorációs magatartás, az önmaguk, a másik és a világ számára való határozott jelenlét és kompetencia, tehát mindaz, ami visszatükrözte a kapott *gondoskodás* megannyi összetevőjét.

Botond tizenöt hónapos.³⁷ A számára jól ismert játéktérben a vele egyidős Levente sóvárogva és fenyegető mozdulattal magához húzza azt a két kosarat, melyek egyikében lévő tárgyakkal Botond nagy érdeklődéssel vé-

³⁴ H. Maldinay idézi Merleau-Pontyt *Penser l'homme et la folie* című könyvében (190).

³⁵ J. Clerget, i.m. 55.

³⁶ A Budapesti Európai Szimpóziumot 1996. Február 29-e és március 2-a között rendezték *A testtől a pszichéig* címmel. A jegyzőkönyv megjelenése 1998 végén várható, a toulouse-i Eres Kiadónál.

³⁷ Egy film részletét szeretném itt feleleveníteni – *Botond tevékenysége 6–23 hónapos koráig*, Activité –, melynek megvitatására engem kértek fel az egyik műhelyben.

gezte manipulációs és explorációs tevékenységét. A kosarakkal Botondot megfosztották nemcsak a játék tárgytól, hanem magától a játéktól is, ami őt igencsak elszomorítja.

Botond viselkedésének három fázisát tudom elkülöníteni, melyek mindegyike egy-egy reakció- és akcióidőnek feleltethető meg. Elsőként teste árulkodik arról, hogy felfogta a vele történeteket: gondterhelt arccal visszahúzódik (passzív reakció), majd ismét kezébe veszi az események irányítását, erről tanúskodik aktív mozgásreakciót tükröző tónusossága. Második lépésként megfigyelőjévé válik mindannak, ami a tőle elvett kosarakkal történik. *Képes szembenézni az agresszorral, anélkül, hogy összeomlana.* Kimért magatartása elárulja, hogy miután érzelmileg összeszedte magát, ismét gondolkodni kezdett. A harmadik lépésben figyelmesen felméri helyzetét, először csak gondolatban fordulva Levente játéktere felé (testi és pszichés diszpozíció), majd testével is: megmozdul, cselekszik.

Végül is ennek a belső munkának köszönhetően, egy előzetes stratégiára támaszkodva sikerül megváltoztatnia helyzetét. Szembehelyezkedik Leventével, és várja a találkozást. Eközben Levente már egyre kevésbé ragaszkodik a megszerzett kosarakhoz. Kimért és mérlegelő mozdulattal, felmérve Levente pillanatnyi reakciókészségét és őt mindvégig szemmel tartva, Botond *erőszak nélkül* visszaszerzi játékának tárgyát, majd kissé távolabb elhelyezkedik, s azon nyomban újratekdi explorációs tevékenységét, fokozott és fürkésző figyelemmel.

Mit is tesz Botond?

A megélt tér-időben látjuk, amint Botond visszahúzódik, Leventétől eltávolodik, körülnéz, anélkül hogy valamit is látna, magába fordul, megáll, ismét körülnéz, habozik, elindul, megáll és figyel, ismét elindul, megáll, meghátrál, ismét indulásra gondol, megáll, figyel, érez, közelít, félrehúzódik, megpihen, ismét elindul, elvesz egy kosarat, eltávolodik, megáll, magában megünnepli sikerét, elindul a másik kosárért, letelepszik és folytatja a játékot. Látjuk, amint a harag, a figyelem vagy éppen a gondolkodás megállásra készíti, s látjuk, amint abbahagyja a gondolkozást, amikor bosszús, zaklatott vagy akadályoztatva érzi magát. Pszichés aktivitása állandó mozgásban van: önmagától önmaga felé, önmagától a külvilág felé, a külvilágtól önmaga felé, afelé, amit átél, felfog, megért, amire gondol. Elindul, habozik, meghátrál, elszánja magát, ismét elindul, választ és végül véghezviszi, amibe belekezdett. Ennek a benne zajló állandó „jövés-menésnek”, *átgondolt cselekvésének* köszönhetően valósítja meg végül elhatározását, szerzi vissza a kosarakat.

De valójában mit is tesz Botond?

Önállóan képes arra, hogy megoldjon egy konfliktushelyzetet.³⁸ Minde-
nekelőtt úgy, hogy *uralkodik fájdalmán*, indulatain. Néhány pillanatnyi ön-
vizsgálat után végül is *összeszedi magát*, úrrá lesz érzésein, erőt gyűjt, s is-
mét kedvet kap a reagáláshoz, a cselekvéshez. Önmagában támaszra lelve
Botond fokozatosan képessé válik érzelmei elfogadására, *önmagának mint
éző lénynek elfogadására*. A Lóczyban szerzett kedvező tapasztalatainak
hála ez a sajátos tér-időként megélt esemény *olyan pszichés képességgel ru-
házza fel a gyermeket, amelyet már nem veszíthet el*, s amely minden ember
világban való létének elengedhetetlen feltétele: *a létezés képessége*.

Tanúságtétel

1991-ben a Lóczyban tett látogatásom, az ott dolgozó emberekkel való
találkozás, szívélyes fogadásuk, figyelmes hallgatásuk és alázatuk, a megis-
mert helyszínek és módszerek, az intézetben uralkodó derűs légkör hazafe-
lé azt mondatta velem:

„A Lóczyban nem látni, érezni kell.”

Csajbók Sarolta fordítása

IRODALOM

BIROUSTE, J. (1990): *Empreintes et figures du temps*. Toulouse: Ed. Eres.

CLERGET, J. (1997): *La main de l'Autre*. Toulouse: Ed. Eres.

DAVID, M.–APPEL, G. (1996): *Loczy ou le maternage insolite*. Paris: Ed. Cemea-Scarabee. Ma-
gyarul: *A Lóczy: sajátos gondolkodás-gondoskodás a csecsemőről, a kisgyermekről*.
Pikler–Lóczy Társaság a Kisgyermekéért, Budapest, 1998.

DOLTO, F. (1984): *L'image inconsciente du corps*. Paris: Ed. du Seuil.

Du corporel au psychique (A Budapesti Európai Szimpózium jegyzőkönyve, 1996. február
29–március 2.). Toulouse: Ed. Eres. 1998.

HERMANN I. (1984): *Az ember ősi ösztönei*. Budapest: Magvető.

³⁸ Korábban bölcsődei gondozóként és jelenleg kisgyermekkel foglalkozó nevelők kép-
zőjeként szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy hasonló helyzetben a nevelőotthonban
élő csecsemők többsége sírásával a felnőtt segítséget kéri.

- JULIET, C. (1978): *Rencontres avec Bram van Velde*. Ed. Fata Morgana.
- KINABLE, J. (1984): *Les abords de la psychopatie*. Cahier 5, Archives Szondi. Louvain: Université de Louvain.
- LAPLANCHE, J. (1989): *Vie et mort en psychanalyse*. Paris: Flammarion.
- MALDINEY, H. (1973): *Regard-Parole-Espace*. Lausanne: Ed. L'Age d'homme.
- MALDINEY, H. (1991): *Penser l'homme et la folie*. Grenoble: Ed. Jérôme Millon.
- PIKLER E. (1969): *Adatok a csecsemő mozgásának fejlődéséhez*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- SCHOTTE, J. (1990): *Le contact*. Ed. Universitaires De Boeck Université.
- SPITZ, R. (1984): *De la naissance à la parole*. Paris: P. U. E.
- STRAUS, E. (1989): *Du sens des sens*. Grenoble: Ed. Millon.
- WINNICOTT, D. W. (1969): *De la pédiatrie à la psychanalyse*. Paris: Ed. Payot.

A Pikler Intézet munkatársainak írásaiból

- FALK, J. (1980): *Le fait conscient et l'instinctivité*.
- FALK J. (1989): *Negyven éves a Lóczy*. In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2: 115–130.
- KÁLLÓ É. (1993): *A csecsemőotthonban nevelkedő gyermek találkozása saját múltjával. A gyermek joga saját múltjának megismeréséhez*. In: *Esély*, 1: 70–75.
- A kisgyermek aktív részvétele saját fejlődésében és a felnőtt felelőssége.* (A Noszvaji és Budapesti Nemzetközi Szeminárium [1991. Szeptember 26–28.] jegyzőkönyve.)
- TARDOS, A.–DAVID, M. (1991): *De la valeur de l'activité libre dans l'élaboration du self*. In: *Devenir*, 3(4): 9–33.
- TARDOS, A. (1980): *La main de la nurse*.
- VINCZE M. (1977): *Az étkezés mint a felnőtt és a gyermek kapcsolatának egyik színtere*. In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34: 133–140.

Filmek, videofilmek

Botond tevékenysége 6–23 hónapos koráig.

- TARDOS A.–APPELL, G. (1990): *A csecsemő figyelme játék közben*.
- TARDOS A.–APPELL, G. (1992): *Csecsemő és felnőtt egymásra figyel: a fürdés*.
- TARDOS A.–SZÁNTÓ Á. (1994): *Mozgás és tevékenység*.

FIZESSE ELŐ!

Szerkeszti: Buda Béla dr.

Megjelenik évente hatszor

Egy szám ára 300 forint

Előfizetési díj
egy évre 1500 forint

Előfizethető
a TÁMASZ Alapítványnál
1021 Budapest,
Hűvösvölgyi út 116.
Telefon: 200 2530

ADDICTOLOGIA HUNGARICA
A Magyar Addiktológiai Társaság Szemléletűve

A KORAI TÁRGYKAPCSOLATRÓL ÉS A SZELF KIALAKULÁSÁRÓL

Natacha Kukucka-Bizos

Azok a csecsemők és kisgyermek, akik intézetben vagy családnál kerülnek elhelyezésre, nemcsak a szeparációs szorongástól és a veszteségtől szenvednek, hanem a szülői funkció zavaraihoz köthető egyéb korai zavaroktól is. Ezek leginkább a kapcsolattartás olyan nehézségeiben érhető tetten, mint a visszahúzóds, a tekintet kerülése, a fokozott éberség, a hipertónia, a hipotónia, a kedély és az érzelmek labilitása, a csökkent képzezőerő vagy éppen a betegségek... A gyermekek még éretlen és roppant törékeny „énje” nem teszi lehetővé, hogy kibírja a szeparáció megrázkódtatását. Elszenvedik a szeparációt, anélkül hogy sikerülne megérteniük, értelmezniük vagy szimbolizálniuk. Ez a traumatikus megrázkódtatás feldúlja lelki életüket, amelyet korábban a szülői zavarok már amúgy is felzaklattak. Tulajdonképpen egy belső szervező-összetartó erő hiányától szenvednek.

Környezetük legapróbb változása is elbizonytalanítja őket, üldözöttnek érzik magukat. Ugyanilyen támasz nélkülinek és üldözöttnek érezhetik magukat fejlődési vágyukban. Valójában minden fejlődés, bármilyen legyen is, változás formájában megy végbe. Márpedig a biztonság átmeneti hiányát és a változás keltette kételyt a gyermekek nem úgy élik meg, mint az átmenet pillanatát, hanem mint a túláradás pillanatát, mint egyfajta „belső vérzést”. Ezen a ponton jelenhetnek meg a személyiségvesztés mozzanatai, a rettenetes szorongás kísérte összeomlás érzése, vagy, Esther Bick, brit pszichoanalitikus kifejezésével élve, a „térbe való zuhanás”. A gyermekeket ekkor fenyegeti leginkább annak veszélye, hogy – Winnicott szavaival – „hamis szelfet” öltsenek magukra, vagy olyan páncélba zárkózzanak, amely ugyan megvédi őket, de egyben el is szigeteli minden érzelmi kapcsolattól, esetleg álfüggetlenségbe meneküljenek, amely megerősíti gyermeki omnipotencia-

érzésüket, de kényszeres és mániás felhangjával egyben gátolja is lelki kreativitásukat.

Az átélt események kapcsán megfogalmazódó szavak természetesen segítségükre lehetnek, de ez a megkönnyebbülés még nem elegendő. Ezeknek a kisgyerekeknek arra van szükségük, hogy biztonságos és hosszan tartó gondozói kapcsolat vegye őket körül, amely eléggé megbízható ahhoz, hogy visszatáljanak vagy rátaláljanak a belső folytonosság érzését biztosító belső kohézióra. Ez a folytonosság, a kohézió észlelése vagy átérése az, amit „szelfnek” nevezhetünk.

Ezek a csecsemők és kisgyermek magukban hordozzák múltbeli történetüket, amely további károkat okoz jelen életükben. Igen lényeges tehát, hogy a mindennapi ellátás a gyermekek korábbi tapasztalataihoz és jelen szükségleteihez a lehető legközelebb álljon. Alapvető fontosságú, hogy olyan gondoskodásban részesüljenek, amely önálló személyiségként fogadja őket, egyedülálló történetükkel, melyet érzelmeikkel, nyugtalanságukkal, szorongásukkal, kétségbeesésükkel, fájdalmaikkal, örömeikkel közvetítenek, melyet testükkel, izomtónusukkal, testtartásukkal, mozdulataikkal adnak elő... Ebben rejlik a Pikler Intézet eredetisége.

Az intézet gondozási elvének alapja, hogy tiszteletben tartja a csecsemő és a kisgyermek spontán aktivitását, miközben testközelben gondoskodik róla (tisztába teszi, fürdeti, eteti...) vagy játszik vele. Ahogy Tardos Anna írja: „Ez a szabad aktivitás, amelyet (a játékok során) minden gyermeknek felajánlanak, az egyik eleme annak a megelőző vagy terápiás fogadásnak, amely az általános gondozáshoz tartozik, és amelyre az intézetben élő gyerekeknek különösen szükségük van... A szükségletekhez jól alkalmazkodó környezetben töltött idő tervünk fontos része. Ebben a gyermek saját fejlődési ritmusát követi, s így pillanatnyi állapotának megfelelően, tökéletesen szabadon, relaxált állapotban tölti idejét. Fejlesztheti egyedül maradási képességét, valamint fogékonyságát a kívülről és belülről jövő érzékelések iránt. Nyugodtan megengedheti magának, hogy megkockáztassa a tapasztalatszerzést, s azt ugyanolyan szabadon abbahagyhatja, álmódozhat vagy újabb kísérletbe foghat. Mindezt a számára legmegfelelőbb testhelyzetben, s nem a fejlettségi foknak megfelelően előírt helyzetekben...”

Számos cikkből, amelyet a Lóczy munkatársai, vagy a gyermekek fejlődése iránt érdeklődő más szerzők írtak, értesülhetünk e terv hétköznapi megvalósításának sokrétűségéről. A szerzők egyöntetűen azt állítják, hogy a gyermek meríthet „szabadidejéből”, ha a gondozóval való kapcsolata mindkettejük, tehát mind a gyermek, mind a gondozó számára hiteles és

bensőséges találkozásokra épül. Ha azonban a másikkal való tényleges találkozásra nem kerül sor, a gyermek fejlődése komoly veszélyben forog.

Ugyancsak sok cikk számol be arról a „művészi aprólékosságról” és támogatásról, amelyet a gondozónőknek a hitelesség létrejöttéhez nyújtaniuk kell. A Pikler Intézet, saját történetével, az „intézet képzeletbeli gyermeke” (Martine Lamour) reprezentációját képviseli. Elméleti és pedagógiai alapelveit folyamatos reflexió és kutatás támogatja, amely nemcsak életben tartja ezt a „gyermeket”, de egyben az intézet személyzetét is segíti abban, hogy a befogadott kisgyermek lelki szenvedését mederben tartsa. A gondozónők az intézetnek abból az alapelvéből kiindulva, hogy bármely csecsemő, az előtörténete és a szülők mindennapokból való távolléte ellenére „jól érezheti magát”, minden csecsemőt és kisgyermeket ezzel a reménnyel fogadnak. Ez teszi lehetővé számukra, hogy „befogadják” a gyermekek szenvedését, és azzal valamit kezdjenek... Kitarják karjukat, és „tudatukban hordozzák őket” (Myriam David és Geneviève Appel).

A Lóczyban filmre vett gondozás néhány pillanatát értelmezve jól megfigyelhetjük, hogyan támogatja az intézet gyakorlata a gyermeket szelfjének felépítésében vagy újraalkotásában.

Sanyika 15 hónapos volt, amikor a Lóczy gyermekotthonba került. Lakásuk egészségtelen mivolta és a komfort hiánya miatt nem maradhatott ott. Népes családból jött, amelyből több gyermeket is intézetben helyeztek el... A kislány sok időt töltött babakocsiban vagy saját ágyán ülve, néha pedig, ha anyja vitte, annak testére „tapadva”. Szülei rendszeresen látogatják. 22 hónapos, amikor a Lóczy munkatársai fürdetését filmre veszik. Hét hónapja van az intézetben, gondozónőjével kölcsönösen jól ismerik egymást. Azonban a fürdetés jól mutatja, hogy a gondozás minden egyes mozzanata az adott pillanatban is hogyan „gazdagítja” a gyermeket. A gyermek szelfje a gondozás mozzanatainak éppen ebben az egymásutániségében bontakozik ki.

Íme néhány megjegyzés a fürdetéssel kapcsolatban:

Miután gondozónője a pelenkázóasztalra állítja, Sanyika ujjával különböző tárgyakra mutat, mosolyog és ismételten egy kissé éles hangot hallat. A gondozónő egy kis sámlin ül vele szemben, kissé alacsonyabban. Kezét Sanyika lábára teszi, ránéz, követi ujsa irányát, kedvesen kommentálja azt, beszélget vele. A kislány úgy fest, mint valami „karmester”, ami alapvetően különbözik a felnőttek hatalmával szembeni „kicsi és nevetséges vagyok” érzéstől.

A gondozónő tökéletesen tiszteletben tartja azt az időt, amelyre Sanyikának a találkozáshoz szüksége van, ahhoz, hogy „együtt legyenek”, egy-

másra találjanak, hogy a kisfiú ellenőrizhesse a közelség kiváltotta érzelmi helyzetet, miközben a gondozónő odafigyelő, élénk, befogadó arckifejezéssel tartja fenn összpontosított figyelmét. Az odafigyelés minősége „összetartja” Sanyikát, aki érzi, hogy gondozónője elfogadja őt, illetve továbbra is elfogadja. Ez a magatartás támogatja abban, hogy apránként önmagát is elfogadja: elfogadja érzéseit, majd érzelmeit... s végül azt is, hogy azokat megossza valakivel.

A gondozónő nyugodt és befogadó mozdulatokkal folytatja feladatát. Követi Sanyika mozdulatait, meg-megáll, magyaráz. Tiszteletben tartja a gyermek azon vágyát, hogy önállóan cselekedjen vagy legalább vágyjon rá. Jelenléte felkelti és ébren tartja Sanyika figyelmét, aki követi gondozónője kezét: megérinti az inggombokat, amelyekhez a gondozónő hozzányúl... a fiúcska néz, nézi gondozóját, kérdez.

Arcán az öröm tükröződik: örül, hogy ténykedhet és feltárhatja új lehetőségeit, örül, hogy gondozónője értékeli őt, örül, hogy érzi belső erejét, az „én”-érzés megnyilvánulását, ami felbátorítja őt gondozójával való kapcsolatában. A gondozónő maga is örül, hogy felfedezi Sanyika új képességeit. Bátorítja Sanyika figyelmét. Önbizalma, hogy van ereje a fejlődésben levő gyermeket „mederben tartani” és bizalma a gyermek erejében kölcsönösen gazdagítják egymást. Ez a gyermeknek megszerzi a jó közérzetet, a biztonság és az öröm érzetét. Anne Alvarez, pszichoanalitikus, *Egy élő jelenlét* című könyvében írja: „Az újdonság, a meglepetés, az élvezet és az öröm ésszerű mennyiségben biztosan ugyanolyan döntő szerepet játszanak a kisdud fejlődésében, mint a vele azonos értékű békésebb körülmények: a környezet, a rutin, a családiasság, a bölcsődal...”

Időnként bizonyos gyermekeknél a kezdeményező gesztusok és mozdulatok olyan enyhék, olyan finomak, olyan visszafogottak, hogy észrevétlenül maradhatnak, s az őket gondozó felnőttekkel is elfeledtetik a fejlődés reményét. Ilyenkor életbevágó fontosságú, hogy valaki támogassa a felnőttet, hogy az újra bizalomra és türelemre találjon mind önmagában, mind a gyermekben. A gyermek iránti figyelemnek fokozódnia kell. A másokkal megosztott, megvitatott megfigyelések értékes segítséget nyújtanak ahhoz, hogy fenntartsák ezt a figyelmet és megoldást keressenek a felmerülő problémákra. A bizalom, a türelem, a megbízhatóság, a biztonság, a folytonosság a gyermeki szelf megalapozásának feltételei, melyekre a gyermek úgy építhet, akár egy ház alapjaira.

Amikor a gondozónő a kádra támaszkodó, meztelen Sanyika popsiját tisztogatja, a kisfiú halkán nyögdecse, de arca szorongást tükröz. Fenekén a gyul-

ladásos bőrpír fájdalmat okoz. A gondozónő abbahagyja a műveletet, a kisfiúhoz hajol. Egymásra néznek, a gondozónő néhány szót vált Sanyikával. Újra kezdi a popsi ápolását, befejezi az intim mosdatást. Sanyika még mindig szorongva „fülel” fájdalmas érzéseire...

Amikor a gondozónő abbahagyja a mosdatást, érezteti Sanyikával, hogy „hatalmában” áll segítséget kérni gondozónőjétől, akinek pedig „hatalmában” áll tekintetbe vennie ezt, és enyhíteni a fájdalmat, amennyire csak tudja. Ez egy fontos tapasztalás kezdete vagy éppen folytatása Sanyika életében: gondozójában megnyugtató, megértő személyre talál, aki ideges gesztusok és szorongó gondolatok nélkül képes elfogadni panaszát és fájdalmát. Ez a „felfüggesztett” idő teszi lehetővé Sanyika számára, hogy megértse, amit fájdalmasnak él meg, hogy eltűnjön és képes legyen túljutni rajta... Martha Harris pszichoanalitikus szavaival: „A különféle eredetű traumatikus események az egész élet folyamán próbára teszik a személyiség azon képességét, hogy az új tapasztalatot elkerülhetetlen fájdalommal és bizonytalansággal együtt fogadja be, s önmaga számára hasznot húzzon belőle... A fogékony szülők segítenek a gyermeknek, hogy önmaga szerezzen tapasztalatokat... A velük való azonosulás később segítségére lesz abban, hogy megbirkózzék a konfliktussal teli érzelmekkel és ösztönökkel, amelyek az élet természetes velejárói, ha a gyermek az lehet, aki, s azt érezheti, amit valójában érez.”

Bár Sanyika tapasztalása során nincs a szüleivel, mégis fontos, hogy olyan tárgykapcsolati tapasztalatokra is szert tegyen, amelyek esélyt adnak számára ahhoz, hogy feltárja váratlanul jelentkező érzéseit, indulatait... A gyermek a mindennapi gondozás apró részleteiben s azokon keresztül tanulja meg magát alanyként észlelni.

A fürdetés folytatódik. Sanyika ül a vízben. Folyik a szappanozás, mindegyiküknek van mosdókesztyűje; Sanyika szeret pancsolni a vízzel, felemeli a kesztyűt, kicsorgatja belőle a vizet. Szórakozik, felfedez, nevet. A gondozónő csatlakozik hozzá... Egy adott pillanatban elhatározza, hogy megmossa a kisfiú jobb lábát. Szándékát közli. Sanyika nem nyújtja oda a lábát. A gondozónő óvatosan, de határozottan a vízbe csúsztatja kezét és kiemeli a lábat, hogy beszappanozza. A kisfiú nézi szappannal bekent lábát. Ekkor megfogja és ő is beszappanozza, s keresi a szappan nyomát; összpontosítva figyel. Gondolkodik. A gondozónő a kisfiú felé hajol... Ezután arra kéri, nyújtsa oda a másik lábát. Sanyika változatlan komolysággal nézi másik lábát a víz alatt. A gondozónő vár... A fiúcska teljesen egyedül felemeli lábát, és ketten együtt megmossák... Sanyika örül.

Vajon miből fakad ez az öröm? Nyilván a vízben való játékból, de nem kizárólag abból. A kisfiú boldog, hogy olyan kapcsolatban van a rá figyelő és figyelmes gondozónóval, amelyben az elegendő időt hagy a gyerekeknek, hogy felfoghassa, megérthesse és előre láthassa, amit tesznek vele... elegendő időt ahhoz, hogy elmondják, mi történik és mi következik, elegendő időt, hogy megszülessék vagy tovább éljen a bizalom. Az első láb esetében Sanyika gondozónőjét utánozza, de egyben tovább is megy: megpróbálja megérteni a kesztyű, a szappan és a láb „logikáját”... Amikor gondozónője a másik lábát kéri, és ő odanyújtja, fejében összefüggést teremt a hallott szó, saját teste, akarata és döntése között. Miután a gondozónő elegendő időt biztosított a gyermeknek ahhoz, hogy vele együtt gondolkodjék, és egyben önmagának is, hogy a gyermekkel gondolkodjék, a kisfiú kidolgozhatja saját gondolatát.

A gondozónőnek nem áll szándékában rákényszeríteni a gyermekre az autonómiát. A kapcsolatot mintegy „keretbe fogva” felajánlja a gyereknek a cselekvést, azt, hogy közösen lépjenek fel a „színen”. Sanyika öröme abból fakad, hogy szerephez jutott a kapcsolatban, melynek mind testileg, mind gondolatilag tevékeny részese. Szelfjének kialakulása erősödik.

A fürdés végén Sanyika áll a fürdőkádban, kezével a peremre támaszkodik, tétovázik, hogy kiszálljon-e a kádból. Nyugtalan. A gondozónő törülközővel a kezében áll mellette, vár. Beszél a kisfiúhoz... azt javasolja, hogy támaszkodjék a falhoz... Sanyika végül leküzdi aggodalmát, és kezét a gondozónő felé nyújtja, aki segít neki kikászálódni a kádból.

Az öltöztetés alatt cinkosok: Sanyika azt „játssza”, hogy vidáman felváltva megérinti a saját, majd a nővér fejét, megfogja annak fülbevalóját, megérinti saját fülét, mintha összehasonlítaná azokat, majd gondozónője blúzába felülről becsúsztatja kezét. A gondozónő nem utasítja el a gyermek mozdulatát, de nem is csábítja, nem is ingerli. Folytatja az öltöztetést állandó párbeszédet folytatva a gyermekkel. Sanyika valóban beszélget vele. Az általa használt nyelv most már nem egyetlen éles hang kibocsátásából áll, hanem sokkal árnyaltabb változatokból. A gondozónő megismétli a hangokat, együtt nevetnek.

A fürdő végén Sanyika jutalmazóan viselkedik gondozónőjével. Tudja, hogy támaszkodhat, illetve továbbra is támaszkodhat rá, érzi, hogy „énként” fogadják el, libidinális vágyaival és ösztönös mozdulataival együtt... „Felfedezi” gondozónőjét, „felfedezi” önmagát, s ezáltal fedezi fel kettejük különbségét, miközben kíváncsiságát is kielégíti. Habár a fürdés kezdetén a korlátra támaszkodva közelít az őt hívó gondozónőhöz, a fürdetés végeztével a gondozónő előtt megy, mosolyogva, büszkén és határozottan kihúzza magát egyedül lépked.

A gondozói kapcsolatban létrejövő találkozás gazdagítja a gyermeket és segíti az „én” kialakulását. A gondozások hosszú sora megerősíti és tartóssá teszi az „én” létezését. Ez a találkozás néhány gondolatot ébresztett bennem:

Pszichoanalitikus gyakorlatomban, amikor olyan apró gyermekeket kellett kezelnem, akiknek lelki fejlődésükben nagy nehézségek adódtak, alkalmam volt elgondolkodni az „analitikus gondozás” kezdeti szakasza és a Lóczy által javasolt „terápiás gondozás” közötti kapcsolaton. Az analitikus indulattétellel és viszontattétellel dolgozik, a gondozónő a kezével, mozdulataival, tekintetével, hangjával... Tevékenységük alapvetően különbözik, ám mégis csak van közös pontjuk, mégpedig az a pszichikai minőség, amellyel a felnőtt a gyermek rendelkezésére áll: valóban figyel rá, vele van, határozott, de nem tolakodó, a pillanat szükségleteire és ritmusára érzékeny.

Az én megjelenése szempontjából alapvető fontosságú, hogy a keret megbízható legyen (az analitikus keret éppúgy, mint a gondozás kerete), hogy mederben tartsa az emocionális helyzetet, s táplálja annak reményét, hogy az ember mindig számíthat egy élőlényre. Ez a pszichés jelenlét olyan erő, amely nemcsak összeilleszti a gyermek személyiségének különböző részeit, de egyben magával ragadja és bevonja a gyermeket a viszonzott érintkezés és a kommunikáció élvezetébe. A felnőtt (az analitikus éppúgy, mint a gondozó) tevékenyen vesz részt a gyermeket fogadó kölcsönös kapcsolatban, s együtt gondolkodik vele mindazon, amit az érez és átérez.

Egy olyan tárgykapcsolati tapasztalat, amely a gyermeknek a jó közérzet és a biztonság érzetét nyújtja, igen fontos szerepet tölt be: alapul szolgál a szelf kialakulásához és a lelki gyarapodáshoz. Valójában a gyermek azért érzi, hogy befogadják és megértik, azért képes egy tárgykapcsolat tapasztalatán keresztül „megérteni” önmagát, belsővé tenni azt, mint saját szelfjének megalapozó és tartalmazó bázisa, mert a felnőtt tevékenyen játssza a gyermeket befogadó és „megértő” szerepét.

A Lóczyban a gyermek a játékidőben is „magával viszi” gondozónőjével való viszonyát, aki befogadja őt, akire támaszkodhat, éppen úgy, mint Sanyika, aki gondozónőjét hátrahagyva egyedül lépked. Így válhat a szabad tevékenység a „megelőző vagy terápiás gondozás-ellátás egyik elemévé”... Myriam David és Tardos Anna ennek kapcsán írták *A szabad tevékenység értéke a szelf kidolgozásában* című tanulmányukat.

Végezetül szeretnénk hangot adni annak a feltételezésnek, amely szerint a gyermek gondozásának minősége és a játékra fordított idő között folyamatos és érzékeny kapcsolat áll fenn, lehetővé téve a gyermek számára, hogy megerősítse „énjét”, s a színre lépő fantáziákkal és pszichés konflik-

tussal fejlessze gondolkodását, kreativitását. Mivel a gyermeket a gondozás által „befogadták”, képessé válik helyet biztosítani a beszédnek, kidolgozni saját történetét, s annak értelmet adni.

Lóránt Zsuzsa fordítása

IRODALOM

- ALVAREZ, A. (1997): *Une présence bien vivante*. Paris: Editions Du Hublot.
- BEGOIN, J. (1990): Vers une révision de la notion de souffrance psychique: Les problèmes de croissance psychique. In: *Psychiatrie Française*, 5.
- BICK, E. (1998 [1986]): Considérations ultérieures sur la fonction de la peau dans les relations d'objet précoces. In: *Les écrits de Martha Hariss et d'Esther Bick*. Paris: Editions Du Hublot.
- DAVID, M.–APPEL, G. (1996): *Loczy ou le maternage insolite*. Paris: Ed. Cemea-Scarabee. Magyarul: *A Lóczy: sajátos gondolkodás-gondoskodás a csecsemőről, a kisgyermekről*. Pikler–Lóczy Társaság a Kisgyermekéért, Budapest, 1998.
- FREUD, S. (1998 [1920]): *Halálöszön és életöszön*. Budapest: Múzsák.
- HARRIS, M. (1998 [1978]): L'apprentissage par l'expérience dans la petite enfance et l'enfance. In: *Les écrits de Martha Harris et d'Esther Bick*. Paris: Editions Du Hublot.
- HOUZEL, D. (1989): Penser les bébés. Réflexions sur l'observation des nourrissons. In: *Revue Psycho-somatique*, 19, Septembre.
- KLEIN, M. (1986): *Envie et gratitude*. Paris: Gallimard. (Magyarul: Tanulmány az irigységről és a háláról. In: M. Klein: *A szó előtti tartomány*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999. 163–186.)
- LAMOUR, M. (1996): La Ballade de Tunde. In: *Prendre soin d'un jeun enfant. De l'empathie aux soins thérapeutiques*. Paris: Editions Erès.
- TARDOS A. (1996): Le soin corporel. In: *Prendre soin d'un jeun enfant. De l'empathie aux soins thérapeutiques*. Paris: Editions Erès.
- WINNICOTT, D. W. (1975): La crainte de l'effondrement. In: *La Nouvelle Revue de la Psychanalyse*, 11.
- WINNICOTT, D. W. (1960): *Distorsion du moi en fonction du vrai et du faux „self”*. Paris: Payot.

A Lóczy munkatársainak írásaiból

- EOSS, M. (1972): *Initiative, indépendance, volonté*.
- FALK, J. (1986): Soins corporels et prévention. In: *Médecine et Enfance*, Septembre, 283–292.
- HEVESI, K. (1980): *La participation du nourrisson aux Soins*.
- PIKLER, E. (1981): *Mouvements négligés*.
- TARDOS, A. (1959): *Une vie active*.
- TARDOS, A. (1980): *La main de la nurse*.
- TARDOS, A.–DAVID, M. (1991): De la valeur de l'activité libre du bébé dans l'élaboration du self. Résultats et discussions de quelques recherches de l'Institut Emmi Pikler à Budapest. In: *Devenir*, 3, 4, 9–33.

A KISGYERMEK TÖRTÉNETE ÉS A FELNŐTT PSZICHIKUS JÖVŐJE: A LÓCZY TAPASZTALATA¹

Robert Lagier

A Pikler–Lóczy Intézet (Budapest) tartós sikerét heurisztikus kihívásként fogadják a szakértő megfigyelők, akik jól ismerik az intézetben nevelt gyermekekkel kapcsolatos „megoldhatatlan” nehézségeket. Valóban, hogyan lehet megmagyarázni, hogy itt sikerül az, ami hasonló orvosi-lélektani feltételek mellett másutt általában megbukik? Ehhez a kérdéshez szeretnék most hozzáfűzni néhány szerény megjegyzést, amikor is a csecsemők gondozásának gyakorlatát a C. G. Jung által kidolgozott analitikus pszichológia távlatára vonatkoztatva vizsgálom.

Próbálkozásom kiindulópontjaként azokról a különösen élénk érzelmi reakciókról tennék említést, melyeket 1984-ben Franciaországban „A csecsemő – személyiség”² című sorozat bemutatása váltott ki. A meglepetés, és néha a megütközés – a sorozat ismétlése, a diák vagy szakmai közönség számára tartott vetítések ugyanilyen reakciókat váltanak ki – túlmutat azon a kiemelt érdeklődésen, amit honfitársaim a gyermekkor iránt tanúsítanak. Igaz ugyan, hogy a csecsemő *imázsa* különös jelképi gazdagsággal bír; erre a későbbiekben még visszatérünk. A háromórás videofelvétel a Lóczyban forgatott tekercekkel zárul, melyek a „*maternage*”-nak [különös gondozás] az intézetben alkalmazott típusát mutatják be Falk Judit kiváló és magvas

¹ E tanulmány előadásként „A kisgyermek tevékeny részvétele önnön fejlődésében és a felnőtt felelőssége” címmel rendezett nemzetközi konferencián hangzott el (Pikler–Lóczy Intézet, Noszvaj–Budapest, 1991. szeptember 25–28.).

² B. Martino, „Le bébé est une personne”, Emission TV, TF1, 1985; „Le bébé est une personne”, Ballade/TF1, France, 1985.

magyarázataival. Bizonyos értelemben záró képül szolgálnak, másfelől azonban a gyermek további fejlődése felé mutatnak, amely szorosan kapcsolódik a gondozó felnőtt jövőjéhez.

A legelső benyomást az a mélységesen emberi légkör teszi ránk, amely a gondozás során a csecsemőkkel való viszonyt jellemzi, s amely megindítja a szemlélőt; a megfigyelők egyöntetűen osztoznak ebben az érzésben. Az anyai gondozás alapja és ösztönzője az emberiről és annak megőrzéséről való gondoskodás, a legértékesebb valóság, az „aranyvirág”.³ Az elméleti – gyermekgyógyászati, lélektani, pszichoanalitikus – vagy egyszerűen anyai gondozói tudásra, úgy tűnik, csupán annyiban van szükség, annyiban alkalmazzák, amennyiben hozzájárul ahhoz a megingathatatlan nevelési célhoz, melyet én a következő formulával foglalnék össze: az emberiség kultusza minden egyénben és minden pillanatban.

Amikor Pikler Emmi 1930–1932 körül a fejlődésben lévő gyermekekkel kapcsolatos megfigyeléseiből, saját tapasztalataiból és megérzéseiből kiindulva elképzelte ezt a tökéletesen eredeti intézményt, viszonylagos elszigeteltségben kezdett tevékenykedni. Ma, 1998-ban, az évek távlatából meglepő, hogy eredeti és alkotó eljárása mennyire megegyezik azzal az elgondolással, amit a gyermekgyógyász és pszichoanalitikus D. W. Winnicott⁴ maga is érlelt Nagy-Britanniában. Amikor Pikler Emmi nem olvasott angolul, és Winnicott legjelentősebb írásai csak a negyvenes évektől jelentek meg: Pikler Emmi tehát lényegében megelőzte korának eszméit, és gyökeresen megújította a csecsemők gondozásának gyakorlatát. Talán korunk leghaladóbb eszméivel való találkozása az oka, hogy – akár később Winnicott pszichoterápiás újításai – a Lóczy Intézet is meglepi, meghökkenti és olykor zavarja az értelmiségi közeget; tudniillik az intézet nem alkot iskolát, és magát egyetlen doktrína kizárólagos képviselőjeként sem tünteti fel. Mégis általános csodálatot vív ki nevelési gyakorlatával, melyet a legmodernebb és legkifinomultabb lélektani és pszichoanalitikus megközelítések hatnak át. A gyakorlatot kell tehát megvizsgálnunk ahhoz, hogy megkíséreljük kibontani belőle az ösztönző és tápláló lelki aktivitás lényegét.

³ A kifejezést Jung egy írásának címéből kölcsönöztem, melyben egy igen régi kínai taoista bölcséleti művet értelmez. Ennek leírásában saját, a lelki változás folyamatáról alkotott elképzeléseire ismert. Az „aranyvirág” Jung szemében a Mély-én megtapasztalását jelképezi, azt az ősi pszichikus valóságot, amelyről a továbbiakban még sok szó esik (*Commentaire sur le mystère de la fleur d'or*, Paris, Albin Michel, 1979).

⁴ D. W. Winnicott, *La nature humaine*, Paris, Gallimard, 1950.

A Lóczyra jellemző „szokatlan gondozás – maternage”⁵

A rendelkezésemre álló korlátozott keret miatt kénytelen vagyok feltételezni, hogy az olvasó tudja, miben rejlik az intézet eredetisége, amit egyébként M. David és G. Appel francia nyelvű műve mind ösztönző irányelveiben, mind konkrét módozataiban kimerítő módon ismertet. Amikor pedig az anyai gondozást bemutató képsorokra hivatkozom, akkor természetesen a B. Martino által forgatott dokumentumra gondolok.

A gondozási folyamat éles szemmel kidolgozott módszeréből csupán egyetlen szempontot emelek ki, amelyet az intézetben dolgozó megfigyelők és az alapítók egyaránt központi kérdésnek tekintenek: a csecsemő–gondozónő viszonyt.⁶ Nem a gondozás eredményeként létrejött kölcsönhatások felől közelítem meg, hanem a lelki dinamizmus szempontjából elemzem, amely mind a kezdeményező felnőttre, mind a befogadó gyermekre ösztönzően hat. Bár a gyermek a gondozónő figyelmének és tevékenységének kiváltságos tárgya, ez utóbbi élete és lelki fejlődése sem független szakmai magatartásától. A C. G. Jung által kidolgozott tételek, amelyekkel számot adhatunk minden egyes személyiség lelki gyarapodásáról, remélem, lehetővé teszik, hogy mélyebben értsük meg a gondozási helyzet szereplőinek fejlődését.

A gondozónő és a csecsemő

B. Martino videofilmjének gyönyörű pillanatai átfogó képet adnak a Lóczyban alkalmazott gondozási helyzetről. Két szokatlan jellegzetességre figyelünk fel:

Először is arra a rendkívüli figyelemre (s a benne megnyilvánuló állandó mély tiszteletre), amellyel a gondozónő a csecsemő felé fordul. Ez a maga-

⁵ A kifejezést Myriam David és Geneviève Appel Franciaországban publikált művének címéből vettem át, amely a Pikler–Lóczy Intézet tevékenységét módszertani, didaktikai érdemeinek és tömörségének köszönhetően kiválóan ismerteiti (M. David, G. Appel, *A Lóczy: sajátos gondolkodás-gondoskodás a csecsemőről, a kisgyerekről*, Pikler–Lóczy Társaság a Kisgyermekéért, Budapest, 1988.)

⁶ M. David és G. Appel ezzel kapcsolatban egy igen finoman kidolgozott összehasonlító vizsgálatot mutat be, és mind az előfeltevéseket, mind az eredményeket roppant sokrétűen vitatja meg.

tartás több, mint hivatásából fakadó éberség; bár a szó tágabb értelmében a csecsemő még nem önálló személyiség, a gondozónő mégis potenciális személyiségként kezeli. Úgy tűnik, egyetlen pillanatig sem kételkedik abban, hogy a csecsemő, akit mosdat, öltöztet vagy pólyál, ne arra lenne hivatva, hogy férfivá vagy nővé, teljes személyiséggé váljék. A gyermek állapotához szükséges figyelmen túl azonban hangsúlyozza a csecsemő részéről megnyilvánuló jellemző vonásokat, hozzájárulva a születő személyiség megerősítéséhez.

Másodszor az újszülött „tudatos” tevékenységét folyamatosan ösztönző gondozói magatartásra figyelhetünk fel: minden gondozási aktushoz magyarázatokat fűz, legapróbb megnyilvánulásait is ellenőrzi, igyekszik felkelteni a gyermek figyelmét, újra és újra felfedeztetni vele a tárgyakat, a mosdatás, az öltöztetés minden kellékét. A gondozónő így minden egyes mozdulatot, minden egyes tevékenységet előre bejelent, lefolyásuk közben pedig az újszülött megszokott vagy újabb visszajelzéseitől függően magyarázatokkal kíséri. Itt tökéletesen tiszteletben tartják Winnicott alapelvét,⁷ mely szerint az élet első percétől fontos, hogy a gondozási folyamatok ismétlődése állandóságot és folyamatosságot tükrözzön. De emellett a Lóczyban arra is törekszenek, hogy mozgásba hozzák az újszülött intellektuális tevékenységét, bármilyen kezdetleges legyen is.

Ez, a gondozási helyzet megfigyeléséből kibontakozó két jellemző vonás rámutat a felnőtt kezdeményezéseinek rendkívüli fontosságára – a csecsemő lelki fejlődésének távlatában –, de egyben felelősségére is. Szintén Winnicott hívta fel a figyelmet arra, hogy milyen súlyos következményekkel járhat a felnőttkorban, ha a csecsemőkorai gondozás nem alkalmazkodik a kisded szükségleteihez és képességeihez.⁸

C. G. Jung korábban már írt a felnőtt meghatározó szerepéről a gyermeki lélek kialakulásában. Tudjuk, hogy a zürichi analitikus pszichológiai iskola megalapítója szerint az egyének és népek pszichikai életét az energia tudattalan, kollektív természetű forrásai irányítják és mozgatják; ezeket nevezi „archetípusoknak”. Így a születésünktől fogva mindannyiunkban létező anyakép nem csupán az egyén anyjához fűződő viszonyának terméke; éppen ellenkezőleg, mindannyian rendelkezünk egy veleszületett és kollek-

⁷ Ez „Az elsődleges érzelmi fejlődés” című cikkben szerepel, melyben D. W. Winnicott pontosan leírja a működésbe lépő lelki folyamatokat az újszülött élete kezdetétől (*De la pédiatrie à la psychanalyse*, Paris, Payot, 1989).

⁸ A „Pszichózis és anyai gondozás” című cikke e folyamatokról ad átfogó képet.

tív jellegű tudattalan pszichikai apparátussal, azaz „anyaarchetípussal”, mely lehetővé teszi számunkra, hogy megalkossuk saját anyaképünket. Mindamellett a „reprezentációk örökölt lehetősége” virtuális, üres maradna, ha konkrét tapasztalatokon keresztül nem kapna tájékoztatást egy valóságos anyával vagy anyahelyettségel való kapcsolatáról. Egy tudattalan, alkotó virtualitásról van szó, mely lehetővé teszi az imágók kialakulását.

Nyilvánvaló tehát a megélt tapasztalat fontossága, hiszen ez mozgósítja az archetípus által hordozott pszichés energiát. Jung a következő szavakkal fejezi ki a tapasztalat és az archetípus közötti egyeztetést:

„...akkor mintegy mértani helyen létrejön a belső készség és a külső konkrétum összevetési pontja, akár egy becsapódási pont: a feltárulás megrázkódtatása alatt a tudattalan diszponibilitás életre kel”.⁹

Az anyaszerepet betöltő felnőtt azt a szerepét, hogy a csecsemő lelki fejlődésének ébresztője legyen, a ráháruló feladattól kapja meg. Az így elindított élet folytatása szükségképpen az ébresztés minőségétől függ. A Lóczyban alkalmazott anyai szerepkör jellegzetességei a gondozónő által teljesített követelmények szintjén, úgy tűnik, a csecsemőnek különösen kedvező fejlődési kontextust biztosítanak; a későbbiekben látni fogjuk miként.

Még egy megjegyzést fűznék azokhoz az intézményi keretekhez, amelyekben belül ez a meglepő csecsemő–gondozónő viszony megvalósul. Winnicott találón hangsúlyozza, hogy egyetlen anyának sem sikerülhet gyermekét a lelki világra segítenie, ha önmaga nem rendelkezik megfelelő, minimális anyagi és lelki biztonságot nyújtó környezettel. *Mutatis mutandi*, arra is emlékeztetnünk kell, hogy a gondozónők szakértelme nem rögtönzésen alapul; éppen ellenkezőleg, igaz, hogy a személyes képességekre építve fokozatosan bontakozik ki, de egy olyan intézményi keretnek köszönhetően, amely nélkül mindez nem válna lehetővé. M. David és G. Appel könyve ezzel kapcsolatban fontos adatokat ismertet, melyekből az érdeklődő sokat meríthet.¹⁰ A Lóczy intézményi együttese, tudományos, technikai alapja és szakképzési kapacitása teszi lehetővé, hogy a csecsemő–gondozónő viszony ilyen minőséget érjen el. Mivel a gondolatmenet itt a gondozási kapcsolat lelki összetevőire összpontosít, azaz a felnőtt személyére és a gyermek szü-

⁹ Kiemelés tőlem [a szerző]. (C. G. Jung, *Dialectique du moi et de l'inconscient*, Paris, Gallimard, 1964).

¹⁰ A VII., „Az eredmények megvitatása” című fejezet különösen jól világítja meg ezt a témát.

lető személyiségére, nem szabad megfeledkeznünk a jéghegy víz alatti részéről sem, melynek hiányában nem lenne mit figyelembe vennünk.

E nélkülözhetetlen észrevétel után ideje megvizsgálnunk azt a gondozási helyzetet, amelyből kiindultunk, s melyet ez alkalommal a szereplők lelki pozíciója felől közelítünk meg. A hegymászás szókincséből kölcsönöztem ezt a kifejezést, ahol a pozíció fogalma lehetővé teszi, hogy leírjuk az egy kötélre fűzött hegymászó csapat minden tagjának tevékenységét a kitűzött cél felé haladás különböző pillanataiban (amikor sziklafalat vagy havas-jeges meredélyt másznak meg), s hogy jellemezzük ki-ki hozzájárulását az együttes haladáshoz. Itt a fogalom arra szolgál, hogy számot adjak az életenergia körbeáramlásának legfinomabb kanyarulatairól, hol a csecsemő, hol a gondozónő szemszögéből, anélkül, hogy egy kölcsönhatási sémához folyamodnék, ugyanakkor tekintetbe veszem a kapcsolatteremtő helyzetben részt vevő mindkét szereplő lelki jövőjét.

A gondozónő lelki pozíciója

Előfordul, hogy egyesek, akik gondozási helyzetet figyelnek meg a Lóczyban, feszengést éreznek a csecsemővel érintkező gondozónő szokatlan magatartása láttán. A gondozónő magatartásában valóban érződik egyfajta fenntartás, sőt bizonyos távolságtartás is; reakciói bár gyöngédek, de kimértek, tartózkodóak, visszafogottak. A jelenet szemtanúja első látásra ezt az érdeklődés hiányaként értelmezheti, pedig éppen a csecsemő bontakozó egyéniségére fordított (az intézeti rendszer révén tájékoztatott és irányított) lankadatlan figyelemről van szó. Ez a magatartás távolról sem ösztönös vagy magától értetődő, hanem gondosan kimunkált, szakszerű felkészülés eredménye.

Ha a viselkedésmódot elsajátító egyén lelki valósága felől vizsgáljuk, ez a magatartás nagy gazdagságot rejt mind a gondozónő, mind a gondozott csecsemő számára. Valójában a gondozónőt a kapcsolatban nem kizárólag saját énjé vezeti; ellenkezőleg, mérsékli ösztönös vágyát és spontán reakcióit, melyek arra indítanak, hogy a csecsemőt saját lelki fennhatósága alá vonja, mintha saját gyermekéről lenne szó. Így tartja fenn más anyai kapcsolatok lehetőségét, ha a későbbiekben a gyermeket örökbe fogadják, s egyben attól is megkíméli, hogy egy mélyebb érzelmi párbeszédre várjon, amit az intézet – mely nem tudja biztosítani a szakemberek folyamatos jelenlétét – nem tudna megadni neki, ha életét intézményes keretek között kellene

folytatnia. Ugyanakkor a gondozónő tevékeny, kíváncsi magatartásával folyamatosan gazdagítja megfigyelését a csecsemőről, és viselkedésével a kisdedet (akit mindig keresztneven szólít, ezzel is hangsúlyozva egyedi jellegét) pillanatnyi törekvései középpontjába állítja.

A gondozónő így eltávolodik szokásos személyiségétől, miközben természetes viselkedésével és ösztönös megnyilvánulásaival tökéletesen önmaga marad. Ez az Énnel szembeni távolságtartás pontosan olyan, mint a felnőtt psziché természetes fejlődési folyamata, amit Jung „individualizációnak” nevez.¹¹ Jung figyelte meg az élet második felében – nagyjából 30–40 éves kor után – a felnőtt pszichés szerveződés törekvését, hogy megváltoztassa középpontját. Ez többek között az álmokban jut kifejezésre, melyek segítségével a folyamat időbeli lezajlását is követhetjük. Míg a létezés első fele az Én tudatos pólusának – nem minden nehézség nélküli – kialakítására és megerősítésére irányul, a felnőtt élet fordulópontján megindul egy spontán fejlődési folyamat, melynek révén a lelki élet ismételten egyensúlyba kerül. Jung erről így ír:

„Az „individuáció” kifejezést arra a folyamatra alkalmazom, amely egy pszichológiai „individuumot”, vagyis egy önálló és oszthatatlan egységet, teljességet hoz létre.”¹²

Mire e lassú pszichés gyarapodás befejeződik, addigra psziché középpontja is áthelyeződik; elhagyja az Ént és a Mély-én felé fordul – hogy Jung a lelki megvalósulásról érkező hindu szövegektől kölcsönzött kifejezésével éljünk:

„A Mély-én természetesen nem az én – pontosítja a szerző –, hanem egy ön-maga fölé helyezett teljesség, amely a tudatot és a tudattalant is felöleli.”

Ez a természetes fejlődés, mely a tudattalannal egészíti ki a személyiséget, tökéletes ellentéte az egocentrizmusnak, vagy akár az elszigetelődésnek. Az „individualizáció” kifejezés szándékos kétértelműsége – melyet Jung az individuális psziché differenciálódási folyamatára alkalmaz – az egyént erősebb kollektív kötődéshez vezet. Másokhoz való viszonya

¹¹ Ennek kapcsán megjegyzi: „Tudatosan és szándékosan keresem a kétértelmű kifejezést, mert az jobban megfelel az emberi lény természetének, s ezért kívánatosabb, mint az egyértelmű kifejezés [...] szívesen rezegtetem meg az összes harmonikus felhangot” (Jung, *Ma vie*, Gallimard, 1973.).

¹² C. G. Jung, *La guérison psychologique*, Genève, Georg, 1984.

könnyedebbé, ösztönösebbé válik, személyisége mélyéről fakadó érzelmeikkel, indulatokkal gazdagodik, amitől megközelíthetőbbé és nyitottabbá válik.

Ez az általános jellemzés elég pontosan megfeleltethető annak, ahogyan a Lóczyban a gondozónő az újszülött jelenlétében viselkedik. Ennek magyarázatát a szereplők személyes tulajdonságaiban, illetve a gondozónő távolságtartásában kell keresnünk, melyet saját érzelmeivel szemben tanúsít. *Mivel máshogy viszonyul önmagához*, fogékonyvá válik, hogy kiegyensúlyozott kapcsolatot létesítsen másokkal. Jung a következőképpen írt erről a személyes átalakulásról és annak közvetlen hatásairól:

*„A Mély-énhez való viszony egyben a felebarátunkhoz való viszony, és senki sincs kapcsolatban felebarátjával, ha nincs kapcsolatban önmagával.”*¹³

Érdemes megjegyeznünk, hogy Jung itt a pszichoterápiás képzés céljára utal: egyedül az teszi lehetővé a másik megértését és szenvedésének befogadását, ha a terapeuta eltávolodik saját tudatos Énjétől.

Ám ha a gondozónőknek a Lóczyban sikerül kapcsolataikat ilyen finoman árnyalni, azt tevékenységük egy másik összetevőjének köszönhetik, melynek megértésében az analitikus pszichológia van segítségünkre: arra a dinamikus hatásra gondolok, amit a gyermek archetipikus képe gyakorol a fiatal felnőtt gondozói magatartására.

Jung több írásában utal a gyermekkép gazdag jelképiségére minden lelki működésben. Ez jelenik meg többek között a vallásban, a művészetben, az egyetemes irodalomban, és ez jut kifejezésre az álmokban is. A gyermeki jelképek rendszeresen megjelennek a lelki megújulás folyamataiban, különösen az individuáció során. A gyermek egyesítő jelkép, amely általában a Mély-én tudatosulását fejezi ki. A gyermek-archetípus energiája hozza létre az újszülött vagy csecsemő jelképeit, és a benne végbemenő személyes változás képeit is. Ez az archetípus mindannyiunkban ott él, mivel mindannyian az emberi fajhoz tartozunk.

A gondozónő esetében a gyermek-archetípus szükségképpen kiváltságos módon aktivált, részben választott hivatásának köszönhetően, részben azért, mert folyamatosan érintkezik csecsemőkkel és kisgyermekkel. Mi több a psziché különböző szintjei közötti állandó kiegyenlítődéssel – amelyre

¹³ C. G. Jung, *Psychologie du transfert*, Paris, Albin Michel, 1980.

Jung világosan rámutatott – egy korábban tudattalan lelki tény tudatosulása sem maradhat hatástalan a psziché fejlődésére. Az intellektuális érdeklődés, az intézetben dolgozók folyamatos eszmecsereje, a szakszerű megfigyelés mindennapi feladatai – mindezek azt eredményezik, hogy a Lóczyban a gondozónő folyamatos kapcsolatban van a gyermekjelképekkel. Számos olyan feltétel egyesül tehát, melyek elősegítik a gondozónő pszichés gyarapodását, mélyítik és bővítik személyiségét, ami magyarázatot ad a gondozónő kiváltóságos szerepére a rábízott gyermekek sikeres fejlődésében.

Meglepőnek tűnhet, hogy a nevelő, illetve szakosodott gondozói szerep – megkülönböztetve attól, amit természetesnek tekintünk – elsőként éppen a szerepet betöltő személy fejlődését eredményezi. A hozzáértő megfigyelő, mint a terapeuta, azonban tudja, hogy ez nem is történhetne másképp, hiszen a kezelések során felmerülő nehézségek is folyamatosan arra ösztönzik, hogy önmagába nézzen. Ebben rejlik a Lóczyban dolgozó gondozónők szakmai felkészítésének jelentősége, valamint annak későbbi tökéletesítése.

A gondozónő meghatározó szerepének vizsgálata a szokatlan gondozásban arra ösztönöz bennünket, hogy megnézzük, mi történik eközben a főszereplővel, a csecsemővel; mivel a kérdés magától adódik, hogy milyen hatást gyakorol e különös magatartás a csecsemő fejlődésére.

A csecsemő lelki pozíciója

Ahhoz, hogy megvizsgáljuk az anyai gondozó helyzet és a gondozónő alapvető mély lelki készségének hatását a kisbaba fejlődésére – tudva, hogy egyetlen érem két oldaláról van szó –, fel kell idéznünk a psziché fejlődés első lépéseit. Utolsó ránk hagyott írásában¹⁴ Jung emlékeztet bennünket ennek a pszichés növekedésnek azon felfogására, melyet terápiás helyzetek megfigyelésének szentelt életéből szűrt le. Következtetése szerint a gyermek nem „tisztá lappal” jön a világra.

„Épp ellenkezőleg, az ősi emberi fejlődés archetipikus lelki hajlamok egész sorával látja el. Ezek a működésre kész örökölt rendszerek lehetővé teszik a gyermek számára, hogy szembenézzen a legősibb időktől fogva érvényes helyzetek-

¹⁴ „A tudattalan megközelítése” című fejezetről van szó *Az ember és szimbólumai* című tanulmánykötetben. Göncöl Kiadó, Budapest, 1993.

kel, különösen az anyához, majd az apához fűződő kapcsolatával; ebben rejlik kollektív természete, melyet a tudattalan ural.”

A gyermeknek tehát nem adatik meg azonnal a folyamatos tudatos tevékenység – még ha annak alapelemeit igen hamar ki is fejleszti. Mentalitása ellenben

„eredendő azonosságot mutat a történelem előtti pszichével. Ez az eredendő tudat ugyanúgy jelen van, ugyanolyan tevékeny a gyermekben, mint az emberiség pszichológiai fejlődési fokozatai a magzatban”.¹⁵

Később, amikor a tudatos tevékenység állandósul, és az Én szerveződése alkotja középpontját – ez az időpont úgy 5–8 éves korban a gyermeki amnézia Freud által leírt jelenségének felel meg –, a primitív psziché tartalmai és folyamatai a tudattalanba kerülnek át. Azonban nem szűnnek meg, és néha (különösen az álmodozásban és az álmokban) jelképes formában jutnak kifejezésre; a tudatos tevékenységnek olykor sikerül – máskor nem – megragadnia azokat, és a hozzájuk kapcsolódó energiái töltésével együtt beépítenie dinamikájába.

Kezdetben azonban a csecsemőt, hogy Marie-Louise von Franz¹⁶ megfogalmazásával éljek, „az örökölt ösztönös archetípusok dinamizmusa tudattalanul kormányozza”. Más szóval, lelki életét valamiképpen – ha élhetek ezzel a modern szellemű metaforával – a veleszületett ősi felszerelés robotpilótája irányítja. Ezek a hajlamok jelen vannak, készek arra, hogy a psziché mozgósítsa őket, amely a személyiséget alkotó egyedi konkrét tapasztalatokon keresztül egyénileg épül.

Visszatérve a korábban túl röviden összefoglalt sémához, a Pikler-Lóczy Intézetre jellemző szokatlan, anyaihoz hasonló gondozás ismételten felmutatja értékeit. A gondozónő távolságot tartva saját hirtelen reakciói és a gondozás aktusa között, elkerülhetővé teszi, hogy a gyermek azonnal elmerüljön egy esetlegesen rossz közérzetű anyahelyettesben.¹⁷ Minden orvos, terapeuta, dajka, vagy egyszerűen szülő, jól tudja, hogy az anyák milyen nehézségekkel küzdenek általában házastársi, szakmai, baráti és egyéb kap-

¹⁵ C. G. Jung, *Az ember és szimbólumai*. Göncöl Kiadó, Budapest, 1993.

¹⁶ A szerzőnek „Az individuáció folyamata” című cikkére hivatkozom a már említett tanulmánykötetben.

¹⁷ Az „anya” kifejezést itt abban az értelemben használom, ahogy Winnicott alkalmazza minden, elvileg felnőtt személyre, aki az újszülöttel anyaként foglalkozik, függetlenül nemétől, mert ennek kezdetben nincs akkora jelentősége.

csolataikban, éppen gyermekük születéséből fakadóan. A Lóczyban ezzel szemben a csecsemő nem kerül az érzelmi konfliktusok szövedékébe, mely megzavarhatná első pszichés-szómás asszociációinak kialakulását;¹⁸ a gyermek állapotát mélységesen tiszteletben tartó gondozónó hozzáállása bizonyos értelemben megóvja egy mérgező kapcsolattól. Számolva azzal a helyrehozhatatlan szerencsétlenséggel, amely a gyermeket az intézetbe juttatta, a gyermek számára már az is jelentős esély, ha elkerülheti – Winnicott szavaival élve – egy „nem elég jó anyával” való gyakori találkozás kockázatát. Jelenlegi kezdetleges pszichéje tehát kötetlenül gyakorolhatja irányító tevékenységét.

A megfigyelők a Lóczyban alkalmazott gondozási módokat egy másik, a gyermek, a csecsemő fejlődésével kapcsolatos eredményére is rámutattak: a tudatos tevékenység gyors és folyamatos gyarapodására. A „handling”¹⁹ kimért lassúságával, a pszichomotorikus és intellektuális sikerek folyamatos értékelésével és ösztönzésével, a minden mozdulatnak különös hangsúlyt adó állandó szóbeli érintkezéssel, röviden a gondozás minden alapvetően eredeti jellegzetességével a gondozónó szüntelenül megállapítja, megerősíti, tehát fejleszti a csecsemő egyéniségét. Ennek eredményeként az Én szerveződése valószínűleg korábban megy végbe, amire a gyermeknek a lehető legnagyobb szüksége van, ha kénytelen teljes gyermekkorát intézetben leélni.

A Lóczyban alkalmazott gondozással kapcsolatban eddig elmondottakból azt az ideiglenes következtetést vonhatom le, hogy a csecsemők pszichés fejlődésének feltételei az intézetben inkább kedvezőek: elsősorban a csecsemő azonnali szükségleteit elégitik ki, és növekedésének későbbi szakaszaiban előre jósolható szükségleteit sem fenyegetik meg gondolatlan eljárásokkal.

De említést kell tennünk a gondozónó magatartásának saját személyes fejlődésére gyakorolt hatásáról is: az alapvetően jó közérzet és a belőle fakadó kiteljesedés (természetesen abban az értelemben, hogy viselkedését az intézet célkitűzéseinek megfelelően sikerül alakítania) a gondjaira bízott

¹⁸ A fejlődésnek ezzel az aspektusával, illetve a belőle esetlegesen fakadó zavarokkal kapcsolatban haszonnal forgathatjuk Winnicott „A tudat és a lélek kapcsolata a tettel” című cikkét.

¹⁹ Winnicott terminológiájában a „handling” a gondozás azon mozzanatait jelöli, amelyek a „perszonalizáció” szakaszában kimondottan a jó pszichés-szómás asszociáció megalapozásához járulnak hozzá.

gyermeket a lehető legjobb esélyekkel indítja el a kedvező fejlődés útján. Nyilvánvaló, hogy – amúgy azonos feltételek mellett – a nevelési vállalkozás sikerének legfőbb tényezőjét a gondozónő személyes tulajdonságai jelentik; ezt főleg hangsúlyoznunk. Akár a terápia területén, itt is a másikat befogadó személy egyéni tulajdonságai a meghatározóak. Jung szívesen emlékeztetett a kínai bölcsesség ékesszóló mondására: „Ha hamis úton járó ember a megfelelő eszközt használja, a megfelelő eszköz hamisan hat.” Ez a témánkba vágó idézet arra figyelmeztet bennünket, hogy kerüljük a módszerek lelkes felértékelését anélkül, hogy kellően szemügyre vennénk azokat, akik a módszereket alkalmazzák.

Itt az ideje, hogy számot adjunk arról, amit egyesek a Lóczyban alkalmazott különös gondozás alapjának tekintenek, s megpróbáljuk kibontani jelentését az emberben lakozó emberség megóvásának átfogó távlatában.

A lehetetlen kézművesei

Lehetőséget adni egy újszülött számára, aki egy jóvátehetetlen helyzet áldozataként – anyja vagy szülei hirtelen elvesztése, haláleset, betegség következtében, vagy mert elhagyták – intézeti gondozásba kerül, hogy sikeresen kialakítsa lelki személyiségét, nem mindennapi siker. Márpedig a Pikler–Lóczy Intézet ezt a „lehetetlen fogadást” tette, s úgy tűnik, állja is. Felbecsülhetetlen értékű vívmány, melyre a tudományos közönség csodálattal és hálával tekint, s talán egy kis féltékenységet is érez a humanizmus szakértőivel szemben, hiszen az intézet alapítóit és későbbi munkatársait kétségtelenül annak nevezhetjük.

Ugyanakkor, bár a „Lóczy-módszer” – s amint láttuk, nem csupán egy módszerről van szó – nem támaszt főleges nehézségeket a lelki élet kezdetén, ha valami módon képes megőrizni a gyermekben rejlő pszichés lehetőségeket (ami már önmagában is jelentős eredmény), vannak, akik e módszernek a gondozott gyermekek személyes fejlődésében megmutatózó korlátaira is figyelmeztetnek. Miről is van szó, és milyen jelentőséget tulajdoníthatunk ezeknek a jelenségeknek a pszichés fejlődés szemszögéből?

Az intézet lakóinak beható megfigyelésekor M. David és G. Appel helyesen mutattak rá egy problematikus jellemzőre: az intézetbeli élet nem kibebíthető elidegenítő hatására. Mások úgy vélik, hogy a Lóczyban nevelt gyermekek, a szüleik – az igazi vagy az örökbefogadó szülők – környezetében élő többi gyerektől eltérően, nem tapasztalhatták meg a felnőttekkel

való szoros érzelmi kapcsolatot. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a gyermekeknek nincsenek a környezetükben élő többi gyermekhez hasonló a szóbeliséghez társuló meghatározó kezdeti élményei, amelyek Freud szerint biztosítják az identifikáció folyamatának – az első érzelmi kapcsolat – megindulását. Ez a „közös tudattalanban való identitás” – ahogy azt Jung nevezi – életük kezdetén az emberi utódok legtermészetesebb osztályrésze, s szüleik, akik szintén osztoznak benne, nincsenek is feltétlenül tudatában.

A természetes környezetben felnövő és a Lóczyban nevelt gyermekek tapasztalatainak minőségi különbsége rávilágít a szokatlan gondozás tagadhatatlan korlátaira, de egyben lehetőségeire is. A korlát minden intézményes nevelés szükségszerű korlátja; a gondozónő hivatásából adódóan nincs folyamatosan a csecsemő mellett, és magánélete független szakmai feladataitól. Ezenkívül még ha az intézeti nevelési elvek kiváltságos kapcsolatot is létesítenek minden egyes gyermek és egy bizonyos gondozónő között, az intézmény nem tudja biztosítani munkatársai állandóságát. De ez nemcsak a Lóczyra igaz; ellenkezőleg, minden olyan intézményre, ahol a nevelő és gondozói feladatok betöltésére fizetett dolgozókat alkalmaznak. A Lóczy egyedisége abban rejlik, hogy ezt a tényt figyelembe vette, és beépítette eredeti gondozói koncepciójába: mivel a gondozónő tudja, hogy a csecsemőnek nem ő a természetes, sem az örökbefogadó édesanyja, s ezért nem adja át magát teljesen az anyai gondoskodás ösztönének, megóvja a kisgyermeket az elhagyatás tapasztalatától, amely az elkerülhetetlen elválással jár együtt (még akkor is, ha az intézményből való távozás, bár arra előre felkészítik a gyermekeket, a nagyobbaknál óhatatlanul az elszakadás érzését váltja ki). Ezáltal a felismert intézeti korlát, melynek a különleges hozzáállás csökkenti káros következményeit, esélyé válik a gyermek számára, hiszen későbbi nehézségektől kíméli meg.

Oktalan dolog lenne egy intézménytől többet vagy mást várnunk, mint ami lényegéből következik, mást, mint egy szerencsétlenség vagy egy huzamosabb ideig tartó komoly nehézség orvoslását. Ahogyan Jung a gyermeki psziché archetipikus megnyilvánulásaiban a szülői imágók kapcsán igen pontosan kimutatta, az emberi újszülött kétségbevonhatatlanul arra született, hogy egy szülői pár nevelje fel. Ez a faj törvénye; az embergyerek emberi mivoltának kibontakoztatása megköveteli az egyik vagy mindkét szülő szinte kizárólagos gondoskodását. A Lóczy teljes mértékben tiszteletben tartja ezt az alapvető igazságot, amikor az intézet gondjaira bízott gyermekek lehető legkorábbi örökbefogadását szorgalmazza. Ez jelenti számukra az egyetlen kiutat. Az, hogy az örökbefogadás esélyében nem részesülő

gyermek fejlődésükben korlátozva vannak, fájdalmas megállapítás, de ugyanakkor előre látható; a kérdést azonban, hogy elkerülhető-e ez a sors, olyan szinten kell feltennünk, amely túllép egyetlen intézmény határán.

Amennyiben a Lóczyban alkalmazott gondozási gyakorlatot kizárólag a gondozottak lelki fejlődésének esélyei szempontjából vizsgáljuk, az eredmények egyes értékelései érdemesek arra, hogy részletesebben foglalkozunk velük. Így például M. David és G. Appel miután hangsúlyozták a szokatlan gondoskodás felbecsülhetetlen értékeit, megfigyeléseik gondosan kidolgozott tényanyagának ismertetésekor ezt írják:

*„amikor a gondozást ilyen óvatossá, tartózkodóvá, ugyanakkor gyöngéddé tesszik, valószínű, hogy mindörökre megfosztják őket [ti. a gyerekeket] érzelmi gazdagságuk egy részétől”.*²⁰

Még ha a „mindörökre” kifejezés szélsőséges jellegétől el is tekintünk, a megállapítás akkor is vitatható. Részint azért, mert a Lóczyban elért eredményeket a szerzők nem vetik össze más intézetből kikerülő gyermekekkel,²¹ mi több, az átlagos családban felnövő gyermekekkel sem. Bármely terapeuta tanúsíthatná – eltekintve a szép kivételektől –, hogy az intézetben nevelt gyermekek milyen gyakran találkoznak leküzdhetetlen fejlődési nehézségekkel; ugyanígy alkalmasint emlékeztethetne azoknak a „meleg, közeli, szerelmes kapcsolatoknak” gyakran kifejezetten patogén hatására, amelynek hiányát a csecsemő és a gondozónő kapcsolatában a szerzők²² sérelmezik, s amelyekben a szülőkkel felnövő gyermek általában részesül. Freud óta folyamatosan bővül azoknak a klinikai eseteknek a listája, melyek a gyermekek jövőjére gyakorolt szülői befolyásnak gyakran igen szerencsétlen kimeneteléről tanúskodnak. Az átlagos szülők nevelési hiányosságai természetesen nem igazolhatják egy intézet esetleges tunyaságát vagy elvakultságát; a Lóczy azonban nem ad okot ilyen szemrehányásra. Mivel felvilágosult és kritikus gondolkodás eredményeként jött létre, önmagának tartozik azzal, hogy többre törekedjen, mint a közepes vezetésű intézmények. De főképpen ha továbbra is a Jung által leírt lelki fejlődés folyamatára hivatkozunk, akkor nem állíthatjuk, hogy a Lóczyban alkalmazott különös gondozás elnyomná a gyermek egyes érzelmi készségeit.

²⁰ I. m., VIII. fejezet, 163. o.

²¹ Amit a szerzők egyébként elemzéseikben másutt nem mulasztanak el megtenni.

²² I. m., VIII. fejezet, 163. o.

Természetesen el kell ismernünk, hogy az Anya, Apa, Szülők archetípusait nem tájékoztatják, nem táplálják a felnőttekkel való teljes kapcsolatokról szerzett konkrét tapasztalatok; ám a tudattalan ősi hajlam, a legfontosabb archetípus tovább él, várva, hogy egy későbbi élettapasztalat cselekvőképessé tegye.

Ezek az értelmezések tehát sokat nyernének azzal, ha a Lóczyban nevelkedett gyermekek és felnőttek pszichés megnyilvánulásaival kapcsolatos megfigyelésekre támaszkodnának. Ezt a hiányt egy nap minden bizonnal pótolni fogják.

Még ma is igen ritkák azok a Lóczyhoz hasonló intézmények, melyek egy emberi léptékű – vagyis működési szabályaiban megváltoztatható és az egyes gyermekek szükségleteihez igazítható – terv segítségével tudnának szembenézni a jóvátehetetlennel. Az emberben az emberi mivoltból való gondoskodás elválaszthatatlan az általam kézművesnek minősített gyakorlattól, ha leglényegesebb mozgatórugójára helyezzük a hangsúlyt: az emberi lényre, mozdulati, érzelmi, intellektuális, szellemi lehetőségeinek legteljesebb kifejezésében. A Lóczyban forgatott képek hasonló ihletforrásról és szándékról tanúskodnak.

Gondolataim korlátozott együttesének összefoglalásaként ismét Jung-ra hivatkoznék, és az emberi fejlődésről alkotott termékeny felfogására. Amikor Jung a gyermek fejlődésében a nevelés súlyáról beszél, figyelmeztet rá, hogy ami meghatározónak tűnik, az nem annyira a felnőtt beavatkozásának technikai pontossága, hanem az éles figyelem, a nevelő gyermekre fordított tekintete. Ehhez a következő magyarázatot fűzi:

„Hálát érzünk aziránt, aki bennünk az emberhez tudott fordulni.”²³

Ez a témánkba vágó észrevétel, véleményem szerint, szépen foglalja össze a Lóczy gondozási gyakorlatának irányultságát.

Egyúttal méltányolni szeretném azt a meghatározó szerepet, amit a nők, Pikler Emmi és követői, játszottak a Lóczy működésében; hiszen az intézményt nők hozták létre, és azóta is nők működtetik. Ez az európai patriarchális társadalomban ritka jelenség jól mutatja, hogy mire képes a nő, ha lehetőséget kap az újításra. Pikler Emmi láthatóan előnyt tudott kovácsolni a második világháború utáni Magyarország mély társadalmi válságából, egy olyan korszakból, amely bizonyos értelemben kihívta a merész és bátor

²³ C. G. Jung, *Psychologie et éducation*, Paris, Buchet-Chastel, 1977.

kezdeményezéseket. Pikler Emmi sajátos lánghelméje a terápiás gondozásnak egy olyan módszerét találta fel, mely nem előzetes elméletalkotásra épült, hanem arra, amit orvosnőként megértett a csecsemők életszükségeleiből. Nem kételkedve megfigyeléseinek helyességében – s láttuk, hogy azok milyen tökéletes összhangban vannak a gyermeki, s egyben a felnőtt pszichét irányító archetípusokkal –, minden energiáját arra fordította, hogy az intézményes működés egészét felismeréseinek szolgálatába állítsa. Ez teszi az eredményt beskatulyázhatatlanná, mivel olyan forrásokból merít, melyek szokatlanok számunkra, ugyanakkor tökéletesen illenek ránk.

A női alkotókészség termékeként, a „Lóczy-jelenség” szorosan kapcsolódik ahhoz, amit a Jung által alapított analitikus pszichológia révén megérthetünk a két nem alapvető eredetiségéről azok bámulatosan komplementer jellegében s egyben alapvetően kétnemű felépítésében. A személyiség evolúciós felfogásának atyja, az érzelemnek visszaadva az őt megillető helyet, a lelki tevékenységben egyben a nőnemű lény helyét és szerepét is kijelölte, többek között a férfi (a hímnemű lény) pszichés fejlődésében. Ezzel magyarázhatjuk, hogy a Lóczyban folytatott tevékenység minden megfigyelő érdeklődését és kíváncsiságát felkelti, legyenek azok férfiak vagy nők, hiszen amit látnak, egyben saját gyarapodásukat is szolgálja. A Pikler–Lóczy csecsemőotthon valóban az emberi teljességet mozgósítja.

Befejezésként szeretném felidézni egy tanárnő elbeszélését, aki indiai tanulmányútja során huzamosabb ideig kísérte figyelemmel egy iskola hétköznapijait. Különösen feltűnt neki a gyermekek reggeli megérkezését kísérő szertartás. Az osztályba belépve minden gyermek összetette kezét, és meghajolt a tanítónő előtt, aki hasonlóképpen viszonzott minden köszöntést. Bár a tanárnő igen járatos volt a hatalmas ország számtalan még érvényes vallási rítusában, nem értette, hogy ezt miért ismétlik nap mint nap. A vele szoros együttműködésben dolgozó tanítónőnek tette fel a kérdést, először azonban kitérő választ kapott: „Hindu módon köszöntjük egymást.” Mivel a válasz nem elégítette ki, megkérdezte munkatársát a mindig jeles buzgalommal végrehajtott rituális gesztus mélyebb jelentéséről. A tanítónő végül elmagyarázta neki, hogy valahányszor válaszol egy gyermek köszöntésére, mozdulata azt fejezi ki: „*Meghajlok a benned rejlő isten előtt.*”

Hogyan határozhatnánk meg jobban a másoknak kijáró tiszteletet a nevelés vagy a gyógyítás kalandjában? S hogyan idézhetnénk fel hívebben a Pikler–Lóczy Intézet tevékenységét?

Lóránt Zsuzsa fordítása

MIVÉ LESZ A TEKINTET?

*Egy neuro-pszichoszensoros kórképben szenvedő kislány terápiaja,
dr. Pikler Emmi gondolatai nyomán*

Myrtha-Hebe Chokler

Bevezetés

Többszörösen sérült gyerekek pszichomotoros terápiás gyakorlatát hosszú éveken át egy olyan elromlott gépezetet megjavítani akaró, ortopédiai és re-educatív szándék befolyásolta, amelyet a veleszületett elváltozások látványa vált ki. Ez kitörölhetetlen nyomokat hagy a páciensben, a teljesség hiányának fantáziáit szabadítja fel, azt, hogy az idegrendszeri sérülés okozta hiba, hiányosság, a „kérlelhetetlen és megmásíthatatlan sors” nem helyreállítható.

Az ilyen megközelítés megváltoztatásának szándékával kb. tizenöt éve próbálok megérteni a sérült és stigmatizált test mélydinamikáját, azt a dinamikát, amely a családnak és a környezetnek folytonosan eszébe juttatja, hogy milyen nem lehetett és nem is lesz soha.

Hogyan segítsünk megváltoztatni egy apránként kiépült családi életfelfogást, ahol a függés, a jövőtől való rettegés, az identifikációs nehézségek, az ellenségesség, a bűntudat, a kapcsolatok sztereotipizálódása és megmerevedése a jellemző?

Dr. Pikler Emmi felfedezései a poszturális fejlődéssel és az autonóm mozgással kapcsolatban magukba foglalják azt is, hogy ezek a tényezők a gyermek viselkedésének minden aspektusára kihatnak, például a felnőttekkel való kapcsolatrendszerére is. Az ő klinikai és intézményi gyakorlatából merített pszichológiai és pedagógiai tapasztalatai vezettek el ahhoz, hogy különféle, a pszichoanalízisben, a fejlődéslélektanban, a pszichomotoros tevékenység tanulmányozásában alkalmazott episztemológiák mentén felépülő terápiás stratégiákat javasoljak és dolgozzak ki, olyan taktikákat és

technikákat hozzak létre, amelyek – bár azelőtt számomra is egymást kölcsönösen kizárónak tűntek – e gondolatok fényében konvergensekké váltak.

Anna

Első találkozás, március

A három és fél éves Anna anyai nagymama karjaiban érkezik. Ami az anyját illeti, ő egy nagy táskát hoz, az apa pedig a slusszkulcsot pörgetve jön be.

Anna görcsösen összehúzza magát, amikor az üdvözlésükre sietek, kerültek tekintetemet, fejét a nagymama vállába fúrja, és erősen kapaszkodik a hájába. Anyja nyugtalanul próbálja lefejtetni róla a gyermek kezét és elragadni tőle, a „de ostoba, mindig ilyen” szavak kíséretében. Anna még erősebben kapaszkodik.

Látom, hogy a jobb lábán és lábfejen ortopéd készülék van. Az apa, miközben leül, hátracsúztatja a széket, szórakozottan körbenéz, a kulcsokkal játszik. A nagyon fiatalos külsejű, feszült, ideges anya a táskában kotorászik jelentések, dossziék, értékelések, elektroencefalogramok után kutatva. Mintha abban lenne megírva Anna sorsa. Kapkodva, kimerítő részletességgel mesél terhességéről, a koraszülésről, a váratlan helyzet okozta nehézségekről, intenzív terápiáról, az inkubátorban töltött két hónapról, ismétlődő görcsös rángásokról, mikrokefáliáról, az orvosi kezelésről... Az egyik orvostól a másikhoz való járkálásról, a különféle diagnózisokról, az agybénulástól és epilepsiától az autizmusig, teljes siketségtől a súlyos gyengeelméjűségig. A mese egyetlen heves, érzelmentes szózuhatag, bár az izgalom a szavak ritmusába beszűrődik.

A nagymama közben Annát szembefordítja magával, az ölébe ülteti. Játsszani próbál vele, grimaszol, a tekintetét próbálná elkapni, különféle hangokat kiadva, csöndesen dűnnyög neki. Anna koordinálatlan mozdulatokkal tekereg az ölében, többször hirtelen hátrafeszíti a törzsét, nagymama a hóna alatt fogja, a gyerek karjai mintha kifícamodtak volna, merev jobb karja magasan hátrahajlik, keze ökölbe szorítva. Nem sikerül az arcát megpillantanom, mert feje ide-oda imbolyog. Az anya, anélkül hogy ránézne, tovább tálalja az egymást követő kezelések sorát, a táplálásával kapcsolatos folytonos nehézségeket, hirtelen feltörő sírását, a rákényszerített kineziológiai gyakorlatok és munkaterápia alkalmával kifejtett ellenállását, dühkitöréseit. Közben a kislány megpróbál lecsúszni a padlóra. Az anya és

a nagymama igyekeznék megakadályozni. Végül a nagymama talpra állítja, és a lábának támasztva tartja. Anna alsó végtagjait hajlítgatva, majd ismét kiegyenesítve próbál elszabadulni: ahogy karjánál fogják, törzse, nyaka és karjai erőteljesen, de összerendezetlenül mozognak. Nyilvánvaló, hogy nem képes sem megállni, sem magát megtartani. Rámutatok a szőnyegre, bizalmatlanul néznek rám, de végül ráültenek, és a ruha kantárjánál fogva tartják. Anna görcsösen hátradől. Egy-két játékot a közelébe teszek. Anna összerándul és nyöszörögve ismét hátraesik. „Nem játszik semmivel sem. Nem vonzzák a játékok” – figyelmeztetnek.

Leülök a földre, néhány méterre az oldalán összegörnyedten fekvő Anától. Nem látszik rajta, hogy észrevett volna. Nehézkesen, a hátán kezd csúszkálni. A feszült anya „úgy tudja”, hogy ilyenkor nem kell beavatkoznia. Éppen csak megpróbálok közeledni a kislányhoz, Anna összerándul, riadtságában kővé dermed. Távolságba megyek, és pillanatokon belül újrakezdi a rugózó-nyújtózó játékot. Amikor ismét közeledem hozzá, Anna pityeregni kezd, és elutasító testhelyzetet vesz fel. Visszaülök a karosszékbe, ettől megnyugszik.

A hátán csúszva, lassan közlekedik. Ahogy forog, egyszer csak közelebb kerül hozzám. Úgy tűnt, hogy az egyik játék felé fordul, bár nem néz rá. Közelebb teszem hozzá. Nem veszi el, sőt elhúzódik, a határokat és a távolságot nagyon jól kijelölve. Még egy keveset beszélgetek a családdal. Végül Anna szinte karjánál lógva hagyja el a szobát, mikor a nagymama, mielőtt a karjába vette, mutatta, hogy hogyan „tanították jární”. Az apa egész idő alatt csöndben volt, és a kulcsaival játszott. A végén kérdezem, hogy akar-e valamit hozzáfűzni az elmondottakhoz. „Ők tudják”, mondja, a nőkre utalva.

Megdöböntett Anna kificamodott teste, erőteljes, teljes testére kiterjedő rángásai, merev testtel való elvágódásai, szétszóródó tagjai, görcsössége, ahogy hipertónusával, mint valami másodlagosan kialakított bőrréteggel, archaikus, cseppfolyós szorongással védekezne. Ugyanilyen benyomásom volt riadtságáról és az idegenek közeledésére adott elutasító magatartásáról, valamint arról, hogy milyen elszántan kapaszkodott nagyanyja hajába és ruházatába. A pánikszerű arckifejezéssel kísért visszatérő Moro-reflex nemcsak agykárosodásról árulkodott, hanem alapvetően gyakori és hirtelen egyensúlyvesztés érzéséről és ennek következtében esésélményeiről is. Megütöközést keltett bennem a családnak az a túlzott elvárása, hogy függőleges helyzetben legyen, ami „látszólag emberibb”, annak ellenére, hogy ez a testhelyzet nagyon sérülékennyé, instabillá és abszolút kiszolgáltatottá tette. Hatással volt rám ugyanakkor a kislány csillogó, bár kontaktust kerü-

lő szeme, az, hogy ilyen élénken és spontán módon tudott a hátán csúszkálni, és a lábát használva lökni magát a padlón, az a tónusos erőfeszítés, amivel testét ismét egységessé tette, tagjait egymáshoz, öklét a szájához közelítette, és aktív ellenállást mutatott minden beavatkozásgyanus esetben.

Nagyra értékelttem a nagymamával való szoros és szeretetteljes kapcsolatát, észleltem az apa távolságát, akit kirekesztettek, és aki önmagát a szállító-kísérő szerepre korlátozva mindenfajta kapcsolati lehetőséget a nőnek engedett át, és aki az autókulccsal való játszadozása mögé rejtette elkeseredését és tehetetlenségét. Anna az ő számára szinte idegen volt.

Második találkozás, egy héttel később

Azt javasoltam, találkozzunk náluk. Kellemes lakás, bútorokkal és dísztárgyakkal talán kissé túlzásfolt. Agyondíszített. Anna a napot két helyiségben tölti: a hálószobában, amelyet nyolc éves bátyjával oszt meg, ahol széles rácsos ágya van, tele rongybabákkal (de a szoba elsősorban a fiúgyermek iskolai és játékos szükségleteinek kielégítésére szolgál). A másik a konyha előtere, ahol sok időt tölt el magas etetőszékében. Az anya fogad, meglehetősen nyugtalan. Anna a székben ül, oldalra csúsztatva, kilógatott lábával rugdos. A szék szélén több tárgy csüng. Ha valaki valamelyiket a kis asztal felületre rakja, Anna bal keze heves mozdulatával lesöpri. Nem mutatja, hogy észrevette volna jöttömet. Jobb kezét szopja, és egy fénycsóvát szemlél. Amikor az anyja közelít hozzá, villámgyorsan megragadja a haját vagy a ruháját. Az anya szemrehányó mozdulattal szabadul meg tőle. Anna nem néz rá. Nehéz elkapni a pillantását. Néha játékosan hangokat hallat, mindig ugyanazokat. Bőségesen nyáladzik. Nem tud elég stabilan ülni. Az anya megigazítja a székben, és tárgyakat nyújtogat neki kitartóan. Anna hirtelen hátraveti magát, minden tárgyat elutasít.

Uzsonnaidő van. Az anya karjába veszi a gyereket, akár egy csecsemőt, és próbálja üvegből cumiztatni. Hasztalan erőlködés. Anna elutasítja. Az anya tovább erőlteti, miközben egész idő alatt hozzám beszél, az evés körüli csatározásokról. Anna nyel, köhög, köpköd. Az anya visszateszi az etetőszékbe, és egy tejbe mártott kekszet akar adni neki. Húsz perc alatt sikerül a torkán leteszkolnia három kiskanálnyi ételt, miközben játékokkal, grimaszokkal próbálja a figyelmét elvonni, fenyegeti, vagy olyan tárgyakat próbál mutogatni neki, amelyekről azt gondolja, hogy vonzódik hozzájuk. Az egész idő alatt van néhány perc, amikor Anna intenzív kontaktusba kerül anyjával, néha egymásra mosolyognak, Anna hadonászik, de nem eszik.

Megfigyelem, ahogy erőlteti, ahogy tanítgatja: „Nézd csak a kanalat, a kanalat, látod? Nézz ide, ka-nál.” „Papa, nézd, papa.” Anna minden ok nélkül sírva fakad, könnyek nélkül sir, éles hangon visít. Hirtelen elhallgat.

A szobájában látom, ahogy gurulni próbál, amikor kérésemre leteszik a földre. Fekvő helyzetét egész ügyesen változtatgatja, de csak azért, hogy valami vagy valaki elől meneküljön. Spontán testtartása az oldalfekvés, gyakran öklét is a szájába dugja, tekintete gyakran semmibe révedő, majdnem magzati pozícióban van. A bátyja úgy játszik vele, akár egy babával, fölveszi, szorongatja, rázogatja, majd leteszi. Ő meg hagyja magát. Nyugtalansággal teli a légkör, ahogy Annával foglalatосkodnak, ahogy erőltetik, ahogy ide-oda tesz, akár egy tárgyat, teste mindig útban van. Vannak viszont olyan percek is, amikor teljesen magára marad, elszigetelten. Kevés kényelmes tér áll rendelkezésére. Vajon hol van a helye a családban? A vele való kapcsolat feszültségekkel, frusztrációval terhes, félnek az újabb rángógörccstől. Hol reményvesztettek és ellenségesek, hol a csodás felgyógyulásban bíznak.

Nyilvánvaló, hogy Anna komoly agykárosodásból eredő jelentős pszichomotoros zavarban szenved, ami spasztikus hemiparézisában nyilvánul meg. Korlátozott, spontán aktivitása kb. a 7–8 hónapos csecsemőének megfelelő, rendellenes tagjainak hipertóniája fokozottabb testének jobb oldali felén. Olyan primitív reflexek fennmaradása jellemzi, mint a szopás és a Moro-féle átkaroló reflex. Törzsének kontrollja bizonytalan, hirtelen, merev, zilált reakciói vannak, általánosan disztóniás, ajkai hipotóniásak, ökölbe szorított kezét szopja.

Helyváltoztatása gyér, a hátán csúszva közlekedik, két lábával lökődik magát. Akaratlagos tenziója korlátozott, kezének, főleg jobb tenyerének kinyújtása nagyon nehézkes és koordinálatlan. Személyekkel és tárgyakkal a kapcsolatot elutasítja, kivéve, hogy a hozzá közeledőnek a hajába vagy ruházatába kapaszkodik. Néha riadtan viselkedik, máskor szinte mozdulatlan-ságba merevedve kikapcsolja magát, általános görcsösség jellemzi, hirtelen, látszólag indokolatlan tónusos poszturális reakciókkal. Hangkészlete monoton és nagyon szórványos. Néha futó, erős kötődést mutató, alkalmanként provokatív mosoly jelenik meg arcán, különösen ha a nagymamával van.

Tehtete különös, menekülő, általában repdeső, mindig oldalt fekvő néz, így nehéz megállapítani, hogy hová néz, illetve, hogy amit lát, mennyire kelti fel az érdeklődését.

A rendelőben. Első időszak (április)

Arra gondoltam, hogy mindenképpen meleg, nyugodt és biztonságos tartózkodási helyet kell teremteni a számára, hogy szabadon megnyílhasson a kapcsolatokra, a másokkal való kommunikációra, valamint arra, hogy a saját testét, terét, birtokba vehesse. Általában a nagymama hozza, aki nagy várakozással vesz részt a foglalkozásokon.

Pikler Emmire alapozva abból indultam ki, hogy maximálisan tiszteletben fogom tartani spontán és akaratlagos tevékenységét, hogy elfogadom az általa választott testhelyzetet, a magam részéről készségesen és érzelmileg empatikusan alkalmazkodom hozzá. Annak ellenére, hogy tudom, hogy süket, a hangomat hallatva beszélni fogok hozzá, hogy szavaimmal hangzó környezetbe burkoljam, akkor is, ha a hangok csak rezgés formájában juthatnak el hozzá. Annának különben volt hallókészüléke.

Az első alkalmakkor egy szőnyeggel borított, de bútorok nélküli helyiségben voltunk, ahol a falon volt egy tükör és több felfújható színes tárgy, némelyik átlátszó. Anna szinte az egész időt fekvé tölti, tekintete határozatlan, mozdulatlan, néha-néha rúgkapál, vagy hanyatt fekszik, aztán oldalt, jobb ökle mindig a szájában. Pillanatokra hirtelen egész teste görcsbe merevedik, sír, aztán ugyanolyan hirtelen, ahogy rákezdet, abbahagyja.

Én is gyakran hozzá hasonló testhelyzetben vagyok. Jelenléte mint ha nem venné észre, de alig közeledem, máris masszív hipertónikus reakciókkal és tagjainak megfeszítésével tiltakozik. Amikor néha lassan közeledem felé, anélkül, hogy rám nézne, észleli jelenléte, a hajamba vagy a ruhámba kapaszkodik, vagy az ujjaimat ragadja meg, és erősen húzza maga felé, hogy a szájába vegye. Egyszerűen egy megragadható tárgy vagyok számára. Ha ilyenkor halvány kísérletet teszek arra, hogy kontaktusba kerüljek vele, anélkül, hogy elengedne, megráz, erőteljesen és nyugtalanul elutasít. Ugyanakkor egyszer-egyszer, futólag, összeakad a tekintetünk.

Annát nem érdekli a többi tárgy, és általában minden kezdeményezésemet elutasítja. A foglalkozás alatt elmondom a nagymamának, hogy hogyan fejezi ki Anna, amit érez, mire vágyik, nyugalomra-e vagy éppen mozgásra, hogy nem jó neki, ha elárasztják törődésükkel, sem pedig, ha túl sokat várnak tőle. Azt is elmondom: szüksége van arra, hogy valamit megragadjon, és ez fontos számára; hogy lehet vele testi dialógust folytatni, és ha úgy érzi, megértéssel vannak iránta, akkor létrejöhet egy kommunikációs légkör, még ha az nem is elég stabil.

Második szakasz (május)

Három hét elteltével kezd aktívabb lenni. A hátán csúszva közlekedik. Úgy tűnik, jobban kötődik hozzám, mindig oldalvást nézve keres a szemével, néha mosolyog.

Ha a közelében vagyok, próbál megragadni, engem vagy a ruhámat, de nem hagyja, hogy felvegyem vagy megérintsem. Eltaszigál a faltól, úgy, hogy a hátam és a fal között még elférjen, oda fészkel be magát, a hajamat ráncigálja. Furcsa, tekervényes testhelyzetekben befurakszik a lábaim, a karjaim közé, a testem formálta üregeket keresi, vagy olyanokat, amelyek a testem és más tárgyak között keletkeznek. Ott pihen meg néhány pillanatra. Úgy tűnik, nagy élvezetet talál ebben a tekergőző, nyújtózó, bemászó-kimászó felfedező játékban, a bőrkontaktusban, mintha valami meleg, rugalmas, alakítható burok volna. Aztán becsúztatja a lábát a nyakam alá, ha a földön fekszem, vagy átmászik rajtam, hol hason, hol a hátán kúszva, mintha csak a padló egyenetlensége volnék. Elég gyorsan közlekedik, és menekül, ha megpróbálom karjaimmal vagy a testemmel körülvenni. Többnyire ökölbe szorított kezével a hajamat markolja, ráncigálja, csak akkor nyitja ki az öklét, amikor négykézláb kezd mászni, és a kezére támaszkodik.

Égész idő alatt, ami körülbelül egy hónap volt, nem mutatott érdeklődést a vonzó, nagyméretű, felfújható tárgyak, az átlátszó vagy opálszínű karikák és gurigák, illetve párnák iránt. Kezdetben elmozdította őket, odébb lökte, rugdosta, eldobta vagy erősen és dühösen odébb penderítette, kikerülte őket, vagy messzire hajította, hogy ne legyenek útjában, vagy átgázolt rajtuk, mintha észre se venné őket vagy leküzdendő akadályok lennének.

Most már sokszor előfordul, hogy a tekintetünk, ha futólag is, de találkozik. Általában a szemével nem néz az arcomba, hanem a bal kezével kutakodik rajta, próbál a hajamba kapaszkodni.

Mivel a nagymama otthon elmondja, hogy miről beszélgetünk, végül az anyának is szüksége lehet rá, hogy részt vegyen a foglalkozásokon, ha az elfoglaltsága engedi.

Kérdősködik, kéri, hogy magyarázzam el, mi az értelme ennek a stratégiának. Próbálom felfedeztetni vele Anna személyét, viselkedésének változásait és azt, hogy milyen élvezettel játssza, hogy mögém vagy a helyiség zugaiba bújjik. Az anya is rászorul, hogy biztonságban érezze magát.

Harmadik szakasz (augusztus)

Megfigyelem, hogy Anna a padlón a háton vagy oldalt fekvő testhelyeztet fenntartja, azonban egyre élénkebben és hatékonyabban változtatja helyét: háton, hason csúszva, néha gurul, elvéve mászik. Felhívom rá az anyát és a nagymama figyelmét. Ők azt látják, hogy kevesebb az inaktív, kikapcsolt állapot, bár időnként a kislány még ebbe menekül. Eddig azt gondolták, hogy ilyenkor ki kell őt ragadni ebből a helyzetből. Megnyugtatom őket, hogy ma már más ennek a tartalma, mint azelőtt.

Lassacskán felkeltik érdeklődését a felfújható, könnyű, csillogó, színes tárgyak. Különösen egy átlátszó karika vonzza, melyben műanyag golyók vannak: amint megérinti a karikát, a golyók mozogni kezdenek. Hátán fekve, több percen át fogdossa bal kezével, figyelmesen nézi a mozgó golyókat, miközben jobb karját a válla magasságában behajlítva tartja, és az öklét szopja. Rövidesen kinyitja az öklét és elkezd használni, manipulálja a karikát, a kezével a szájához viszi, szopja. Ez a kitaró figyelem és felfedező szándék számomra egy aktív, magát megszervező énről szól.

Több karikát, labdát, gurigát teszek ki. Közel megy hozzájuk, figyelmesen nézegeti őket, mindkét kezével elvesz egyet-egyet, aztán leejti. Kedvenc játéka továbbra is az, hogy a hátam mögé kúszik, belekapaszkodik a hajamba és megráz, akár a többi felfújható tárgyat. Ilyenkor általában nevet. Alagutakat építék keskeny párnákból, amelyeken át kell másznia, ha el akar érni. Üldözési jelenet kezdődik, én az átlátszó felfújható tárgyak mögé bújok, bujkálok előle, ő meg próbál utolérni, a hajamba kapaszkodni, a hátamra felmászni, az örömtől és izgalomtól visong, kacag. Ekkor testem az övének meghosszabbítása, arra használja, hogy vitesse magát és segítségével különféle tárgyakat elérjen. Taszigál, vonszol, kezemet vezeti oda, ahová ő akarja. Rugdalja a beépített szekrény ajtaját, ahol a játékokat tartom, és ahol egyébként vannak üregek is, ahová bemászik, elbújik, és a helyiségben szét-szórja mindazt, amit benne talál. Ha korlátozni próbálok vagy ellenállok, vagy nem értem meg elég gyorsan a gesztusait, gyakran megesik, hogy dühösen sírva fakad. Ebben az időszakban minden találkozásunk így kezdődik: lökdös, húz-von, rugdal, próbál a hátamra felmászni. Birtokba vesz, és eszközként használ. Sok időt töltünk így együtt a tükör előtt, ebben a helyzetben. Érdeklődve nézi magát és engem. Nem tudom, mennyire ismer meg, de mindig beszélek hozzá.

Nehezen markol, nagyon durván, nyilván a flexorok tónusossága megmaradt, ellenkező oldali tonikus irradiációval, és mindezt le kell küzdenie

a kétkezességhez. Ha egy kisméretű tárgyat felvesz, kezében a hajlító izmok tónusa fokozódik. Ugy néz ki, mintha a tárgy hozzáragadt volna, mintha kezének akaratlagos kinyújtása ismeretlen lenne a számára, úgy mozgatja a tárgyat, mint aki le akarja magáról rázni.

Segítséget kérően néz rám. Néha újabb tárgyat vesz fel, anélkül hogy az előzőt elengedte volna, archaikus fogó mozdulattal. Mintha meg volna lepve, hogy miért nem tud megszabadulni a megfogott tárgytól, és aktívan kísérletezik a megfogással és az elengedéssel, ezzel eltelik néhány hét.

Kisebb tárgyak kezdik érdekelni, edények, dobozok, olyan tartók, amelyekből kiveszi a játékokat, majd én visszateszem őket. Kiborítja, szétdobálja, néha érdeklődéssel figyeli őket, de sohasem rakja be. Tevékenysége és az enyém összefonódik, kiegészítő funkciómnál fogva összeszedek, begyűjtök, összerakok, beteszem a játékokat egy tartóba, kiegészítem, amit ő csinál, értelmet adok ezzel annak, hogy ő kised, szétszed, szétszór. Kettősünk egymást kiegészítő tevékenysége folyamatosságra, ismétlésre, ismétlődésre ad lehetőséget, ugyanakkor mélységes megnyugvást jelent a számára, hogy a tárgyak mindig megvannak, megmaradnak, akkor is, ha eltűnnek vagy átalakulnak néha. A gyakorlat révén, ahogy lassan fejlődik, elviselhetővé válik számára, hogy én nem vagyok ő, én, aki talán eddig a tárgyban öltöttem testet. Végül a kislány önállóan is felfogja a séma két fázisát, ahogy azt is elsajátította, mit jelent megfogni és elengedni.

Tízheti kezelés után új időszak kezdődik.

Az egyik foglalkozáson aktívan felderít egy sor kisméretű tárgyat, dobozokat nyit ki, egyenként kiveszi őket. A fogása kicsit finomult már, de még mindig durva. Nagy igyekezettel jár a dolog végére. Egyszer csak, amikor játék közben egyik kezéből a másikba átteszi, eltör egy műanyag fagyaltos kanalat. Meglepetten nézi a jobb kezében szorongatott műanyag kanál nyelét, és körülnéz. Körötte már több játék hever, köztük több hasonló, színes műanyag kanálka. A tárgyak közt hirtelen felfedezi a letört darabot. Bal kezével felveszi és a másik darabhoz közelíti, mintha csak össze akarná illeszteni a két darabot. Tényleg meghatódom, mert először látok Annánál asszociatív mentális attitűdöt, azaz azt, hogy felismer és kiválaszt egy részt a sok tárgy közül, az egésznek egy részét, és összerakja őket egy egészé. Analitikus-szintetikus, operatív gondolatot megalósító folyamat.

Ugyanebben az időszakban negyven centiméteres elemeken mászik át. Egész testével kúszik, de jól érzi, hogy mikor kell megtámaszkodnia, hogy le ne essen, gondosan igazít súlypontján, majd óvatosan, a lábujja hegyére támaszkodva lendíti magát, miközben a másik lábát behajlítva mászik fel.

Most a felfújható karikák kötik le a figyelmét, amelyeket kis magasságban függesztettem fel, amikor láttam, hogy kezdi a felette levő teret is kifürkészni. Egész teste részt vesz ebben a játékban, próbál a karikákba csimpaszkodni, nagy élvezettel gabalyodik bele a zsinórokba, a felfüggesztett, himbálózó alagutakba ki-bemászik. A plafonról lelógó kötelekbe kapaszkodik, hogy megtartsa magát, amikor a fal mellett csúszva talpra akar állni. Nagyon nagy jelentősége van, hogy a hátával támaszkodik, azzal a testzónával, amely különösen bevált számára. A falon csúszás biztonságot ad neki, ez a támasz a felegyenesedéshez is. A kötéllel tartja magát, míg játszik, feláll, lehajol. Észreveszi a saját képét a tükörben, intenzív pillantással kíséri, miközben figyelmesen megismétli ugyanazt a játékot. Röviddel ezután oldalazó lépéseket kezd tenni, hátát a falnak támasztva és csúsztatva. Így be tudja járni az egész helyiséget. Odaér a kétágú létrához, a létrafokokon függeszkedik, próbálja a törzsét is emelni, de nincs elég szilárd felület ahhoz, hogy megtámaszkodjon.

Heteken át többféle módon is próbál a létrára felmászni, de az első lépcsőfoknál nem jut feljebb. Az ilyen koordinált mozgás szervezése hosszú és nehéz feladat, de fejébe vette, hogy sikerülni fog, és figyelemre méltó, hogy ennek az elképzelésnek hogyan lát neki, milyen kitartó benne, milyen komolyan próbálkozik újabb stratégiákkal és milyen sokszor kezdi újra.

A fogás és a tárgyakkal való manipuláció a nehézségek ellenére sokat javult. Rudakra húz föl szorosan rájuk illő karikákat, egy sor tárgyat egyenként egymásba illeszt. Egész testével részt vesz az akcióban. Arckifejezése érdeklődő, erőfeszítésről és koncentrációról árulkodik.

Az utolsó időszakban a már ötéves Anna hetente egyszer jön. További három, különféle patológiákban szenvedő gyerekek kerül közös terápiás csoportba. Heteken át, egy sarokba félrehúzódva, távolról figyelő őket döbent arccal és megrettenve. Aktivitása csökken, a többiek mozgását viszont éberén követi. Görcsösen, elutasítóan reagál bármelyik gyerek közeledésére, de nem tud védekezni, nem tudja megvédeni területét, sem az ott lévő tárgyait. Csak egy hónappal később kezd aktív ellenállást mutatni, később, biztonságát visszanyerve közlekedik a helyiségben, a tárgyakat keresve, ám egyelőre szisztematikusan kerül a többi gyereket. Figyelemmel kíséri őket és részt vesz a tevékenységükben oly módon, hogy egész testével követi a többiek ritmusát, impulzusait, mozdulatait, valahogy úgy, mint a nézők a pályán folyó játékot, reflexszerű utánzással, szinte megbabonázva, bár meg lehetős távolságból.

Csaknem két hónapba telik, míg felbátorodik annyira, hogy elindul feléjük. Első közeledésének célja, hogy bizonyos tárgyakat visszaszerezzen,

akár ki is tépi őket a többiek kezéből, miközben fenyegető tekintettel méregeti őket. Így, a saját holmija és a másé közt különbséget téve kezd a csoportba beilleszkedni. Később képes arra is, hogy tevékenységét megossza másokkal, együtt töltsenek meg egy edényt, egyikük megtölti, a másik kiönti, majd fordítva is; egy kisautót tolnak, elemeket odébb szállítanak, egymásra rakják őket.

Egyensúlya és a teste feletti uralma nőttön-nő. Súlyos agykárosodásának tulajdonítható mozgászavara ellenére már egyedül jár, nehezen ugyan és ortopéd eszközzel, de a maga akaratából, mi több, fut és háromkerekű biciklin közlekedik. A járás szubjektivitásának felépítésében kapott értelmet, leküzdötte általa a szeparációs szorongást és a másik elvesztésétől való rettegést, már nem kapaszkodik vasmarokkal, képes eltávolodni és visszatérni.

Öt és fél évesen figyelmesen viselkedik és jól kötődik a családhoz, s a család is jobban elfogadja, megérti és örömet leli abban, ahogy a kislányt felfedezi. Mindennapi konfliktusokat él át és kelt maga is a családon belül, megszabják számára a határt, és ő is, a maga szintjén, részt vesz a család életében. Néhány hónapja rendszeresen tudja záróizmait is működtetni, szobatiszta.

Anna speciális intézménybe kerül, ahol napi tevékenységét jó csoportkötődéssel végzi. Tekintete intenzív, egyenes, élénk, huncut és kihívó. Gyorsan megérteti magát, és eléri, hogy tiszteletben tartsák óhajait.

Összefoglalás

Annak a lehetősége, hogy „élni hagyják” Annát, hogy úgy fogadják és elfogadják „olyannak, amilyen”, és ahogy Falk Judit mondaná, hogy „joga is van hozzá, hogy az legyen, aki”, lassan lehetővé teszi a családtagok számára, hogy Annát a maga lehetőségeiben és képességeiben fedezzék fel, és ne azt nézzék, hogy milyen nem lehet, vagy mit nem csinálhat, hogy ne szorongjanak hiányosságai miatt és ne legyenek saját büntudatuk rabjai. De ennél is inkább lehetőségük nyílik arra, más-más módon persze, hogy új szülői funkciókat találjanak a maguk számára, új, kellemesebb interakciót folytassanak, ne legyen annyi túlzó elvárásuk a kislánnyal szemben, kialakuljon köztük az egymás kölcsönös tisztelete, és mindezt örömteli módon tegyék. Az apa saját szobát alakított ki Annának, és berendezésénél minden részletre ügyelt, hogy Anna jól tudjon benne játszani és mozogni. Az

anya azonosulni tudott Anna néhány pozitív vonásával, „ugyanolyan macacs, mint én”, mondta, s ez lehetővé tette, hogy feldolgozza ellenséges érzületeit és büntudata egy részét, azzal a leértékelő képpel szemben, ami Annáról reá visszavetült.

Anna tekintete olyan mértékben változott meg, ahogy a rátekintőké, valamennyi családtagjáé. Együtt, kölcsönösen építették fel „új tekintetüket”. Terapeutaként és családsegítői minőségemben volt alkalmam végigkísérni ezt a folyamatot, mely révén Anna autonómiája és a belévetett bizalom megerősödött. Mindez lehetetlen lett volna számomra, ha nem ismertem volna Pikler Emmi és csapata eredményeit és olyan szerzőkét, többek között, mint D. Winnicott, E. Bick vagy D. Anzieu. Ők segítettek hozzá tapasztalataikkal, hogy azt, amit Anna testével, mozdulataival, attitűdjével és tekintetével kifejezett, pszichodinamikai szempontból megértsem és értelmezem.

Győri Anna fordítása

IRODALOM

- ANZIEU, D. (1987): *Yo-piel*. Barcelona: Biblioteca Nueva.
- BICK, E. (1964): Notes in infant observation in psychoanalytic training. In: *J. Psychoanal.* 45.
- BION, W. R. (1983 [1963]): *Elements of Psycho-Analysis*. New York: Jason Aronson.
- BOWLBY, J. (1976): *El vínculo afectivo*. Trad. I. Pardo. Buenos Aires: Paidós.
- WINNICOTT, D. W. (1969 [1956]): La préoccupation maternelle primaire. In: *De la pédiatrie à la psychanalyse*. Paris: Payot.
- CHOKLER, M. (1988): *Los Organizadores del Desarrollo Psicomotor*. Buenos Aires: Ediciones Cinco.
- CHOKLER, M.–BENEITO, N. (1996): Le bébé hypotonique: quelle stimulation et dans quel but. In: *Marsyas* 39/40: 14–18.
- PIKLER, E. (1979): *Se mouvoir en liberté*. Paris: P. U. F.
- QUIROGA, A. P. DE (1988): *Matrices de Aprendizaje*. Buenos Aires: Ediciones Cinco.
- SZÁNTÓ, A.–TARDOS, A. (1984): Qu'est-ce que l'autonomie dès le premier âge? In: *L'Enfant Belgique*, 3(4).
- SZÁNTÓ, A. (1991): A-t-on à enseigner la motricité aux tout jeunes enfants? In: *Vers l'éducation nouvelle*, 448. szám.

A TESTI ÉS LELKI „MOZGÁS” SZERVEZŐDÉSE A GYERMEK PSZICHOTERÁPIÁJÁBAN

Néhány megfigyelés

Giuseppe Benincasa

Központunk gyermekek és fiatalok pszichodinamikus és pszichoanalitikus megközelítésű pszichoterápiájával foglalkozik. Egyrészt „klasszikus” típusú verbális pszichoterápiás kezelések folynak, másrészt olyanok, ahol inkább a test és a cselekvés dominál.

A Pikler-módszerben olyan elméletet és gyakorlatot ismerhettünk meg, amely összhangban volt azzal, amivel saját munkánkban is kísérleteztünk, s amit magunk is igyekeztünk összefoglalni munkánkban. Technikánknak is javára vált, mivel ezek az elvek hozzáállásunkra is hatással voltak, s úgy gondoljuk, elsősorban a súlyos pszichikai kóresetekben (borderline, prepszychózis és pszichózis) hasznosítható jól.

Pikler Emmi elméletének főleg arra az aspektusára utalunk, amely alapvető fontosságot tulajdonít a kivárásnak. Nevezetesen hogy tudjunk a gyerekeknek „időt adni” testi és lelki fejlődéséhez, anélkül, hogy „kényszeríténénk” olyan testhelyzetek (és hozzáfűzhetnénk, olyan lelki pozíciók) idő előtti felvételére, amelyek, éppen annak következtében, hogy nem az autonómia kontextusában alakulnak ki, azzal a kockázattal járnak, hogy ezeket a gyermek énje nem lesz képes teljes mértékben integrálni.

Az, hogy tudjunk „időt adni”, hogy „kivárjunk”, a pszichoterápiás környezetben nélkülözhetetlen képességnek bizonyult. A gyermekkel kialakított kapcsolat nem irányító, inkább megértő és a sterni értelemben „ráhangoló”, anélkül hogy az elvárt fejlődést és „gyógyulást” – amire a gyermekek szülei számítanak – erőltetné. Ez teremti meg azt az empátiás légkört (azt az érzést, amit Greenson úgy nevez: az élményeket egy másik emberi lényel inkább az érzelmek minőségében, mint intenzitásában osztjuk

meg), amely a pozitív áttétel megteremtéséhez elengedhetetlen, hiszen ennek eredményeként fejlődhet ki hatékony terápiás kapcsolat.

Világossá szeretnénk tenni, hogy mondanivalónkban a pszichológiai fejlődés és a mozgásfejlődés analógiáját nem metaforaként használjuk. Ellenkezőleg, a kettőt egységes felfogásban látjuk, amelyben a pszichológiai fejlődés a mozgásfejlődésre épül, abban gyökerezik (ahogy azt már Piaget is leírta).

Amikor tehát azt mondjuk, hogy fontos a terápia folyamán „ráhangolódunk” a gyermekre, ezt elsősorban – Stern megfogalmazását kiterjesztve – a „tónus” szintjén tartjuk fontosnak.

Ez megköveteli a terapeutától, hogy saját tónusát a gyermekéhez hangolja; ami benne, a terapeutában is változást idéz elő (amint azt Ajuriaguerra hangsúlyozta). Változást, amely a gyermek felé azt az üzenetet tolmácsolja, hogy megértettük lényét, létét; olyan üzenetet, amely a tónusban kifejeződő érzelmek megosztását teszi lehetővé, így a mozgást érzelmi színezettel ruházza fel, következőképpen a „pszichikai” minőségeknek és érzelmeknek jelzőjévé avatja.

Amikor a terapeuta testtartása, izomtónusa révén lép kapcsolatba a gyermekkel, annak különböző tónusos (következőképp érzelmi) állapotaira hangolódhat rá, attól függően, hogy az adott pillanatban a gyermek a szükséglet vagy a kielégítettség állapotában van-e, ami számára lehet kellemes, de lehet kellemetlen is.

Ilyen módon a gyermek még a „megtartó kapcsolatban és helyzetekben” kellemetlen tapasztalatokat, tónusos-érzelmi állapotokat is elfogadja (a kellemes állapotokhoz hasonlóan), mivel élvezeti síkon (a találkozás, az érintkezés síkján) éli meg azokat. Így ezek a tapasztalatok mozgásos viselkedésével szorosan integrálódnak, és olyan egységes élvezeti terület jöhet létre, amely az én egységtudatának (Aucouturier) alapját alkotja, előbb testileg, majd ezt követően, lelkiileg.

Tudjuk, hogy elképzelésünk csupán egyfajta látásmódot, fejlődési modellt tükröz a sok lehetséges közül. Mások talán ettől eltérő modellt választottak volna. Ugyanakkor azzal, hogy modellt választunk, egyben a jelentésnek is irányt szabunk. Nyilvánvaló tehát, hogyha bensőnkben az a vágy munkál, hogy „értelmet adjunk” a dolgoknak, akkor a saját szempontunk szerint fogjuk jelentéssel felruházni a gyermek fejlődését. Mindemellert tudjuk (lásd pl. Kaes és a generációkon keresztül történő átvitel jelensége), hogy amikor így teszünk, átadjuk ezt a gyermeknek is, aki, ha megmarad a élvezeteli kölcsönös kapcsolat légkörében, egyre önállóbb módon lesz ké-

pes arra, hogy saját mozgási (majd pszichikai és értelmi) tevékenységét mély belső *jelentéssel* ruházza fel.

A gyermek ily módon az ok-okozati kapcsolatok létrehozásán keresztül is (aminek eredetét egyébként, mint ahogy azt Piaget is megjegyezte, már a szenzomotoros szakasz szintjén kell keresnünk) saját létezése és e létezés értelme építésének szereplőjévé válik.

Ebben a folyamatban a gyermek számára ismét megnyílik a lehetőség, hogy saját tünetének is *jelentést* tulajdonítson, formálva és újrafarmálva „apres-coup” – abban az értelemben, amelyet ennek a formulának a francia ajkú pszichoanalitikusok adnak, ti. „utólagosan” rekonstruálva – saját története szövetét, amely magában foglalja a tünet jelentkezésének pillanatát is.

A saját történetépítés és újjáépítés dinamikus folyamatának az a mozgásos viselkedés az alapja, amelynek egyik legfontosabb példája a poszturális (a testhelyzetekre vonatkozó) egyensúly megszerzése és uralása.

A testkép, amely az *én* különböző részeihez viszonyítva már eljutott az első integrációs szinthez, lesz az első csatlakozási pont, ami elősegíti a lelki *én* ama első magjának strukturálódását és megszilárdulását, amely lehetővé teszi, hogy később a gyermek *jelentéstele*lmények formálójaként élje meg önmagát. Azaz, a valóságot annak változó és állandó térbeli, időbeli és oksági összetevői szerint formálja; másfelől formálja az érzelmi (mint a gyűlölet-szeretet) kapcsolatok ambivalenciáját.

Ennek az interaktív terapeuta–gyermek kapcsolatnak, amelyben a gyermek a főszereplő, az tehát a szerepe, hogy tartalmazzon és rendezzen minden egyes elszigetelt, egyedi tapasztalatot – legyenek azok kellemesek vagy kellemetlenek –, amelyek e „kivárási interakció” jelenléte nélkül értelmüket veszítenék, olyan B elemekké válnának, amelyekről Bion beszél (érzelem-tárgyakká, tehát kiürítendőkké, a pszichikai szerkezet építésére nem használható téglákká).

Megjegyzendő még, hogy a gyermeket tiszteletben tartó és a reá odafigyelő magatartás a felnőtté válást teszi lehetővé, amely a valódi gyermekre, és nem pedig az idealizáltra irányul. (Ez utóbbi a mozgásfejlődés szempontjából annak a gyermeknek felel meg, aki „gyorsan és jól jár”.) Ez a fajta tárgymegszállás már nem hordozza a gyermekre irányuló, lelki fejlődését bénító projekciók veszélyét.

Az ilyen „kivárási tudó” magatartás véleményünk szerint elősegíti az értelmi fejlődés terén a Neisser által „anticipációs sémáknak” nevezett struktúrák működésének beindulását is. Ezek egyfajta velünk született struktú-

rák, amelyeket a tapasztalat módosíthat, s amelyek a gyermek számára lehetővé teszik a valóság megszervezését.

Az ilyen elvek mellett végzett terápiás gyakorlat eredménye véleményünk szerint, hogy az érzelmi és az értelmi funkciókat egyaránt „mozgásba” hozza.

A terápia szerepe tehát az, hogy az ezen az úton jelentkező akadályokat megragadjuk, és újra „mozgásba” hozzuk, ismét elindítsuk az integrációs folyamatot. Azaz elősegítjük vagy azt, hogy a mozgás grammatikája, szintaxisa és jelképrendszere egyértelműen kialakuljon, vagy azt, hogy a libidinózus, agresszív, episztemofilikus ösztönök harmonikus egységbe integrálódjanak.

Lássunk két klinikai esetet, amelyek illusztrálják a mondottakat; az első gyermeket „verbális” pszichoterápiával kezeltük, a másikat pszichomotoros terápiás Aucouturier módszerrel.

1. Klinikai eset

Giorgio (7 éves a kezelés idején), korai súlyos depriváció következményeként viselkedéses és testi zavarokat, szomatizációs tüneteket mutatott, agresszív reakciókkal és fóbiás megnyilvánulásokkal. Jó értelmi képességei mellett személyisége labilis, viselkedése kiegyensúlyozatlan volt.

Fantáziavilága gazdag, ugyanakkor „zavart” volt. A játékában bonyolult történetek jelentek meg a főszereplőre vonatkozó fizikai veszélyekről, zuhanásokról, szerencsétlenségekről, a történetekben gyakran szerepelt a víz. Feltűnő volt kényszeres-mozgásos védekezése, főleg azzal az érzéssel szemben, hogy blokkolták, megbénították, robotosították, vagy éppen meghalt. Erős volt benne a tagadás és a regresszió. Giorgio a terápia kezdetétől rendkívül aktívnak mutatkozott. Testjátékának aktivitása azonban csak a sztereotip együtt cselekvés formáját öltötte, mintegy a vitális lelki energia fenntartására. Ez azonban integrálatlan maradt és nem a személyiség harmonikus fejlődését szolgálta.

Mégis, a gyermeknek ez a pszichomotoros tevékenysége teremtette meg az alapot a terápia megkezdéséhez, amelynek szerepe többek között az volt, hogy feloldja és jelentéssel ruházza fel ezt a tevékenységet. A terapeuta tiszteletteljes és empatikus figyelme tette lehetővé a gyermek számára, hogy megtapasztalhassa, hogy „veszélyes testi és gondolati útvonalait” egyfajta „védőháló” veszi körül.

A korai gondozás során megjelenő vészterhes anyai fantáziákból eredő zűrzavar átélése jelentette az első lépést ahhoz, hogy a gyermek felismerje, hogy mozgásában, futásában és egész pszichomotoros tevékenységében megnyilvánuló rendezetlenség egyfajta önvédelmi szükségletet fejez ki. Mindennek tisztázása a terápiában kezdetben a fuzionális mód közös cselekvésében történt, majd váltakoztak a gyermek és a terapeuta végrehajtó mozgásos cselekvésének mozzanatai, és végül következett a különválás. Például a terápia kezdeti időszakában úgy tűnt, hogy Giorgio nem tudja kívánni a két ülés közötti időt, ugrani akart a „toronyból”, amelyet az íróasztalon épített. Meg lett neki engedve, hogy fizikailag kockáztasson, ha nem sérti meg magát.

„Kereste” a dolgokat a szobában és megnevezte azokat: az íróasztal, a kisasztal, a szekrény. Olyan „csapdákat” talált ki, amelyekből ki kellett szabadulni: belegöngyöltette magát a műanyag szőnyegbe, mint egy szalámi, és aztán kérte, hogy szabadítsák ki...

A terapeuta áttételes élményei viszont olyan gyermeki testet és elmét jeleztek, amelyben test és lélek többnyire nem voltak szinkronban és nem hordoztak integrált értelmet, *jelentést*. A szóbeli értelmezés, különösen a terápia kezdeti szakaszában, Giorgióban könnyen üldöztetési és kontroll élményeket idézett fel, a terapeuta testére és elméjére (külső és belső megfigyelő tekintetére) irányuló destruktív fantáziákkal együtt.

A terapeuta elfogadó, nem irányító, ugyanakkor a gyerek számára bejósolható és folyamatos jelenléte volt az, aminek segítségével sikerült megmutatni a gyermeknek, mi az, amit ő maga képzelt el, megadva a neki szükséges időt a mozgás fiziológiai kiigazítására és rögzítésére.

A test és mozgása ugyanis valójában a fejlődő Én formálásának és építésének alapvető kiindulópontja, amelynek a környezet ad keretet.

A karakter- és viselkedéspatológiáknál, amint ebben az esetben is, amelyekben igen gyakori a mozgásos magatartás és általában a viselkedés zavara, hiányzik a szomato-pszichés egység megfelelő működése.

Ebből az következik, hogy a gyermek sem egyéni, sem szociális szinten nem tud megfelelően alkalmazkodni.

A terápiában (és azon kívül is) a mozgásban kivitelezett ismételt együttes cselekvésnek illeszkednie kell egy összetartó (contentitivo) körbe, amelyben a mozgás alkotó szubjektivitása megtalálja intrapszichés és személyközi legitimitását.

Giorgio esetében a terapeuta mozgásos és plasztikus diszponibilitása, úgy tűnik, lehetővé tette a gyermek számára, hogy valóban képes legyen

elviselni az Én túléléssel kapcsolatos rémületét. Lehetővé tette azt is, hogy újra megtalálja Énjét fantáziavilágának a testből kiinduló építésén keresztül.

A terápia befejezése előtti egyik utolsó ülésen Giorgio azt kérte, hogy lerajzolhasson egy családot és egy nagyra nőtt, „teljes egész” gyereket, különböző, írásban megnevezett anatómiai részeiben megjelenítve.

2. Klinikai eset

Itt egy első megfigyelésről beszélünk. Riccardo 8 éves kisfiú, gyötrelmes személyes élményekkel terhelt múltból jön: eltávolítva eredeti családjától előbb egy intézetre bízta, s ezt követően egy új családra.

E helyütt nem célunk, hogy részletesen ismertessük a felfogási nehézségekkel és viselkedészavarokkal küzdő gyermek klinikai jellemzőit.

Fontosnak tartjuk viszont, hogy bemutassunk néhány jelentősnek tűnő megfigyelést a „várni tudni” témáját illetően. Az első megfigyelési ülés vége felé a terapeuta arra készül, hogy beírja a következő ülés időpontját. Riccardo a terapeuta jobbán ül és csendben figyel.

Amikor azonban beírja és kimondja vezetéknévét, Riccardo határozott mozdulatot tesz és azt mondja: „Nem!” Nem akarja, hogy az ő vezetéknévét írják be, hanem a gyámcsaládét; és azt mondja: Én alig „vagyok T” (saját vezetéknéve), „miközben apám, anyám és testvérem, ők M.-ék! (a gyámcsalád vezetéknéve)”.

A felnőtt cselekvésének fontosságára világít rá ez az epizód, mint olyan területre, amelyről a gyermek is elindíthatja és kifejtheti saját cselekvését.

Ez a gyerek saját gyámsági helyzetéről nem azért tudott beszélni, mert a terapeuta semleges készséget tanúsított meghallgatására, hanem azért, mert egy életfontosságú cselekvésből indulhatott ki és MEGNEVEZHETTE a családi hovatartozás témáját.

A második megfigyelési ülésen, miután azt játsszák, hogy a matracokra esnek, a terapeuta Riccardóval együtt esik. A gyerek a testi kontaktusra fel-emeli a hangját, és szinte ijedten azt mondja: „engedj, engedj elmenni!” és felemelkedve gyorsan eltávolodik a matractól.

Folytatódik azonban egy egyensúlytartás és egyensúlyvesztéses játék a gumipárnákon.

Amikor a terapeuta közeledik hozzá, Riccardo ellöki, mondván: „Miatad fogom eltéveszteni!” Csak amikor a felnőtt, hátát meghajlítva közele-

dik, fogadja el Riccardo a kontaktust, és felmászik a hátára, miközben ezt mondja: „Olyan mint egy dinoszaurusz!”

Itt a játékban az „időt adni” más minősége jelenik meg. Nevezetesen az, hogy a terapeuta tónus- és testtartásbeli változtatása révén lehetővé teszi a gyermek számára is a változást.

Az elgondolás, nekünk úgy tűnik, az, hogy ne az ösztönzés és a bátorítás révén igyekezzünk a gyermeknek visszaadni biztonságát, hanem az, hogy mint felnőttek, a tónusbeli, testtartási és emocionális szinten alakuljunk át, időt adva a gyermeknek arra, hogy aktivizálja saját átalakulását.

A két kezelt eset igen pozitívan fejlődött. Ezért óhajtottuk kollégáinkkal megosztani e gondolatainkat.

B. D. fordítása

IRODALOM

- AJURIAGUERA, MARCELLI** (1984): *Psicopatologia del bambino*. Paris: Masson.
- AUCOUTURIER, B.** (1986): *La pratica psicomotoria*. Armando.
- BION, W.** (1972): *Apprendere dall'esperienza*. Armando.
- DIATKINE, R.** (1981): Lo psicoanalista e il bambino prima dell'„apres-coup” ovvero la vertigine delle origini. In: *Il bambino e la psicoanalista*. Ed. Savelli.
- GREENSON, R.** (1974): *Tecnica e Pratica psicoanalitica*. Feltrinelli.
- KAES, R.** (1995): Il soggetto dell'eredita. In: *Trasmissione della vita psichica tra generazioni*. Borla.
- PIKLER, E.** (1995): *Datemi tempo*. Ed. Red.
- STERN J.** (1987): *Il mondo interpersonale del bambino*. Boringhieri.

FANTÁZIÁLT ANYAKÉP EGY ÁLLAMI GONDOZOTT KISLÁNY GONDOLATVILÁGÁBAN

Nemes Livia

Egy nevelőintézet (a „Lóczy”) pszichológusai szupervízióra kértek fel problémás gondozottaik pszichológiai foglalkozásához.

Régebben az intézet 0–3 éves kor közötti, állami gondozásba vett csecsemőket és kisgyermekeket fogadott. A 90-es évektől azonban már hároméves korban sem kötelező a gyerekeket óvodás otthonba áthelyezni, mint hogy a cél a gyerekeknek végleges otthon, örökbefogadó- vagy nevelőszülőket találni, illetve várni addig, amíg a szülők olyan körülmények közé kerülnek, hogy gyermeküket hazavihetik.

Ilyen módon az itt élő 3 és 6 éves kor közötti gyerekek már nagyjából tisztában vannak azzal, hogy az intézet nem végleges otthonuk, és sokat mesélnek arról, hogy ki és mikor viszi őket haza, néha elképzelik, milyen szülőket kapott egy-egy csoporttársuk.

Az egyes gyerekek addigi sorsát, adottságait és lehetőségeit ismerő nevelőnek súlyos gondot okoz a gyermeki vágy és a valóság egyeztetése. A problémás gyerekek számára az intézet külön pszichológiai foglalkozást vezetett be, és ehhez kértek szupervíziót.

Zs. esetében, akiről referálni fogok, az volt a probléma, hogy míg csoporttársai már sorra elkerültek az intézetből, addig ő még mindig ott várja, hogy mi fog történni vele. Jelenleg hét és fél éves.

Az anamnéziséből

Tizenegy hónapos korában kerül Zs. az intézetbe. Eleinte nyugtalanul alszik, visszautasítja az ételt. A változások, elhagyások később is érzékenyen érintik, főként alvász- és evészavarokban mutatkoznak meg. Társai kezdet-

ben sokat bántják, sokat sír, ő társai haját húzza. De síró társait – és ez felnőtt lesz fejlődésében – megvigasztalja, két fiú kedvenc játszótársa lesz. Mozgásfejlődése, beszéde, játéktevékenysége korának megfelelően alakul.

Anyja, nagymama eleinte hetente látogatják, néha az apa is. Első alkalommal sírásban tör ki, később örül nekik, várja őket. Korán megtanulja a napokat, tudja, mikor van látogatás. Néha hazaviszik. Az otthoni látogatósokból mindig piszkos pelenkában, elhanyagoltan, megviselt állapotban tér vissza, s ilyenkor megint nyugtalanul alszik.

Érzékenyen reagál arra, ha a gondozónő személye megváltozik, hatéves koráig ez háromszor történik meg. Megsínyli a látogatások kimaradását is, megtörténik, hogy hónapok is eltelnek, mialatt hozzátartozóit hiába várja. Ilyenkor nem engedi haját és körmét levágni. Ötéves kora körül evése és beszéde hasonlítani kezd egymásra: mohón tömi magába az ételt, és hadarva kezd el beszélni. Játéka is kapkodóvá válik. A sietés a tárgyvesztéstől, az elhagyástól való szorongás jelének tekinthető.

Hároméves kora előtt meghal az apja, hatéves nagymama halálakor. Négy- és ötéves kora között testvére születik, aki azonnal fogyatékos otthonba kerül. Ebben az időszakban történik az is, hogy egy évvel idősebb fiútestvérét rendőrök viszik vissza az intézetbe, ami nagy riadalmat kelt környezetében.

Zs. négy- és ötéves kora körül kezd beszélni a halálról, de ez az időpont inkább a testvér születéséhez köthető. Apja halálát is majdnem ötévesen említi először, s hozzáfűzi: „Ő rángatott mindig, és én ezt nem akartam.” Ekkoriban érdeklődik a születésről is: „Én az anyukám hasában voltam, Feri – intézeti barátja – apukája hasában volt?” – Feribe mintha szerelmes volna, várja a sétáról, virágot kér tőle, hozzábújik, ölelgeti. Ferit Zs. hatéves korában fogadják örökbe. Zs.-t nem lehet örökbe adni, mert anyja ragaszkodik hozzá, de körülményei nem alkalmasak arra, hogy hazavigye gyermekét. Egyelőre iskolai otthonba sem adható, mert nem iskolaérett. Kicsi, vézna, szemüveges kislány. Az intézet vezetőinek gondot okoz Zs. fejlődésben való lemaradása és jövőjének bizonytalansága. Emiatt az intézet pszichológusa egyéni foglalkozást kezd vele.

A pszichológiai foglalkozások

Zs. szerepjátékokat kezdeményez, amelyekben mindig a pszichológusnak kell a gyerek szerepében lennie, Zs. van a felnőtt szerepében. A gyerekeknek el kell tévedni az erdőben, sírni kell, a felnőtt sokszor kínoz és bün-

tet. Zs. kifejezetten élvezi fölényét. A pszichológus tehetetlennek érzi magát. A szupervízióban azt tanácsolom, próbálja a képzeletet elválasztani a valóságtól. Így egyik órán tisztázható volt, hogy a képzelet és a valóság nem ugyanaz. A pszichológus azt mondja: „Milyen jó, hogy csak képzeled, de a valóságban nem bánthatsz.” – Zs. felfigyel, megkönnyebbül, és agresszív fantáziái a pszichológusra zúdulnak: kaki folyik a fejére, vér folyik, bepréseli egy üvegbe, kalapáccsal üti képzeletben, örül és nevet, hogy a játékban szabad neki rosszat gondolni. A főzőcske játékban hasonló történik: evés és kakilás egybefolyik, a gyurmaétel, gyurmakaki ugyanaz. Az evést vécére szaladgálás szakítja meg, ott kiabálni kezd: „a vécén nem eszünk”, elveri a babát, majd megitatja kávéval, amiről kiderül, hogy kakiból van. A babának megfájdul a hasa, elájul – Zs. nevetgél, hogy rosszat evett, csiklandozza, és erőlteti, hogy egyen még. A pszichológus egyre rosszabbul érzi magát a szerepében.

A szupervízió során azt tanácsolom, hogy ugyanúgy, mint az agresszív játéknál, itt is próbálja szétválasztani a valóságot a játéktól, vigyen a foglalkozásra valódi süteményt, és azt egyék meg. Zs. először elutasítja a tényleges evést, de az óra végén a pszichológus ölében ül, és ott megnyugodva, meghitt hangulatban szívesen majszol a süteményből.

A következő órán mintha megváltozott volna a légkör. Zs. kijelenti, hogy levelet fog írni anyukájának, s a pszichológusnak diktál. Azt is megszabja, milyen színű golyóstollal írjon. A levélíráshoz összesen három alkalommal kerül sor. Ebből tudjuk rekonstruálni Zs. fantáziált anyaképét.

A levelek

1.

Kedves Anyu! (Minden oldal új megszólítással indul.)

Nyaralni megyek, most nem érek rá, elmegyek az iskolába tanulni, hogy le ne szídjanak, meg le ne késsek az iskoláról. Sajnos én el fogok innen költözni, soha többé nem foglak látni (?) csak meglátogatni. Sajnálom, most nem bírok hozzád elmenni, mert van egy kis dolgom. Jaj, jaj, jaj, jaj. Főzök neked süteményt, hogy nagyon, nagyon örüljél, boldog legyél, nevéssél, és kapsz tőlem játékból ajándékot. Ha főleg a házunk, majd hazarohanok. Én nem szeretném, hogy főlegjen a házunk (?), az én otthonom. Nagyon félek egyedül, és nagyon kérek tőled ajándékot, egy kancsót (óvodai jele). Nagyon léci kérlek. Jaj, majd annyi ajándékot kapsz, amennyi pénzem lesz, cicát, meg kutyát, meg majmot, csak állatokat. Jaj, én nem szeretnék

elkerülni más intézetbe. Jaj, én most nem akarok hozzád menni egy évig. Ne bántatok ott, kérem.

2.

Kedves Anyu!

Én most ellátogatok a testvéreinkhez. Elutazunk a tóhoz. Kicsit ott nyaralunk. (Az intézet gyerekei a Velencei-tónál nyaraltak.) Kicsit nem bírok hozzád menni, azért otthon kell most maradjak, sajnálom, hogy nem bírok menni, lehet, hogy elmegyek, lehet, hogy nem. Azért megyek el, mert nagyon sok dolgom van. Sajnálom ezeket az éveket. És most nem bírok hozzád elmenni, mert nagyon félek egyedül, és ha nem félnék, elmennék szívesen. És majd veszek mindenfélét, ha lesz pénzem. Ha nem lesz, akkor nem veszek, ha lesz, akkor annyit veszek, amennyi pénzem lesz. Most nem bírok tőled elmenni, ha bírnék, elvinnélek a játszótérre. Ezért nem bírok hozzád menni, mert nincs olyan sok pénzem. Elviszlek nyaralni, ha jó idő lesz. Akkor én elviszlek téged bárhova, ahova kéred. És mindent megcsinálok, amit kér az anyuka. Jól viselkedjünk az anyukánknál. Ha nem, akkor nem. Ha nem jól viselkedsz, akkor nem, és akkor semmit nem érdemelsz meg. Ha nem akarod, hogy elvigyelek nyaralni, akkor nem viszlek el, ha nem jól viselkedsz. És ha nagyon szeretnéd, hogy elvigyelek tőlem, akkor elviszlek, ha nem, akkor vigyázz magadra. Szóljál, ha bántanak téged. Ha nem szólsz, különben megcsiklandozlak. (Az órákon is drasztikusan csiklandoz, támad. De szereti, ha őt csiklandozzák.) Most nem bírok hozzád eljönni, azért, mert nagyon sok dolgom van, és nem bírok eljönni.

45-ben lakunk.

3.

Kedves Feri!

Most nem bírok hozzád eljönni, mert egyedül vagyok, és most nincs kedvem eljönni, mert beteg vagyok, azért is. Ha nem lennék beteg nagyon szívesen eljönnék hozzád, de nem engedik meg, hogy eljöjjek. Egy kicsit, egy napot szeretnék eljönni, csak nem engedik meg. Jaj, most nem bírok elmenni, mert az anyukámnak fog kisgyereke születni, és ha nem születne, akkor boldogan mennék. Ha nem születne, akkor nem születne, és nem bírok így elmenni. Ha születne, annak örülnék. És ha születne, akkor úgy örülnék, ha születne kicsinyem. Ha születne úgy örülnék, de szomorú vagyok, azért mert nem mehetek el hozzánk, azért szomorú a Feri. És ha nem lenne szomorú, akkor nem lenne szomorú, úgy örülne a Feri, hogyha eljöhet, ha elengedné az anyukája a Katalint és a Ferit (Katalin is egyik csoporttársuk, Feri testvére, akit már elvittek az intézetből). Olyan sok kutyánk lenne, annak úgy örülnék. Ha nem lenne, szomorú lennék. Ha lenne én etetném, ha nem lenne, akkor elmennék az anyukámhoz, Katalinhoz, mert szeretem, mert nagyon szeretem.

(Most Feri nevében folytatja:) Jaj, én most szeretnék elmenni a Zsuzsihoz, meg a Nellihöz, mert már rég láttam. Ha nem láttam volna rég, nem mondanám, de olyan rossz, hogy mindig itthon vagyok, sehova se mehetnék. Úgy örülnék, ha elmehetnék mindenhova, ha nem, olyan szomorú vagyok. Szeretnék látni mindenkit, aki a négyes szobában volt. Jaj, én most olyan boldog szeretnék lenni, ha nem vagyok boldog, akkor szomorú vagyok. Úgy szeretném, ha vennének nekem egy fát, mert azon nevetnék, hogy egy fa eltört. Jaj, én most nem bírok elmenni hozzád, mert szegények vagyunk, és ha nem lennék egyedül, úgy örülnék neki.

120-ban lakunk. Ha nem lalnánk, akkor nem lalnánk. Én úgy örülnék, ha nem ilyen messze lalnánk.

4.

Kedves Anyu!

Most egyedül vagyok, nem bírok hozzád menni, azért, mert nagyon sok dolgom akad, ha nem lenne, úgy mennék hozzád, hogy csak na. Örülnék, hogyha látnálak téged. És ha nem látnálak, akkor soha többé nem látnálak. És ne legyél szomorú, hogyha sok dolgom van. Jaj, most úgy szeretnék hozzád menni, csak vendégek jönnek, és kipihent szeretnék lenni, és nem szeretném, ha látnák, hogy fáradt vagyok. Ha látják, hogy fáradt vagyok, nagyon mérges leszek. Akkor szokott a Feri mérges lenni, amikor fáradt. Ha nem fáradt, akkor nem mérges. Nagyon messze lalnak az intézettől. Dömsödön lalnak. Azért nincs itt a Feri, mert már elvitték az új szülők. És ha nem vitték el, akkor nem vitték el. És ezért most a Feri otthon van, és örül neki, de nagyon. És most ezért nem bírt a Feri eljönni, lehet, hogy dolga van, lehet, hogy beteg. És ha nem lenne dolga, itt lenne. Szegények vagy nem, azt nem tudjuk mi az intézet sem tudja, hogy szegények vagy nem. És ezért nem bírnak valamiért eljönni. És ezért most lehet, hogy sok dolga van, lehet, hogy nem. Ha lett volna pénzük arra, hogy vegyenek házat, akkor lett volna, ha nem, nem. És fölmászott a fára a Feri. Elvettem tőle, a Feritől a biciklit, a kicsit, nem a nagyot. Nem a kétke-rekűt. Mert hogyha tudtam volna, tudtam volna, ha nem tudtam volna, nem tudtam volna. Az Edina ijesztgetett csigával, a Ferit és engem. Ha nem ijesztgetett volna, akkor nem ijesztgetett volna és félnénk. Azt mondta a Feri, hogy menjünk be enni. Ha nem hívott volna, akkor nem hívott volna.

15-ben lakunk.

5.

Kedves Anyu!

Gondolom, hogy haza bírok menni, ha nem, azért, mert nagyon félek egyedül. Ha haza bírnék menni, akkor annak nagyon örülnék, hogyha elmennék. Ha bírnék venni egy babát neked, akkor nagyon örülnék. Szeretnék ruhát venni neked, lenne

sok pénzem. Veszek neked egy szép köpenyt, hogyha sok pénzem lesz. Ha sok pénzem lesz, annak nagyon örülnék. Egy focilabdát veszek Nellinek. Csak úgy. Én most nem bírok elmenni, mert veszek neked biciklit. Ha tudnék jönni, akkor tudnék, de sajnos nem tudok. Jaj, én most nem bírok hozzád menni, azért, mert sietni kell a vonatomhoz, hogy el ne menjen. Én utána nem tudok szaladni, alagútban is megy. A hegyen átmegyek, nagyon félek a hegyekben, hogy legurulok ott. Jaj, én most sehova nem tudok menni, mert elmegy a vonatom, azért megy el, mert miattad, mert el akar menni, és ha te is akarsz, akkor te is jöhetsz. Ha nem, akkor nem akarsz, de szedd a lábadat, azért, hogy elérjük minél előbb a vonatot. Ha nem ériük el, akkor miattad lesz. Ha nem bírok hozzád menni, az senki miatt van, az a világ miatt van.

14-ben lakunk. Ezért most nem bírok elmenni.

6.

Kedves Anyu!

Örülök, hogyha elmennék. Minden levelet megírnék. Jaj, most nem bírok hozzád menni. Magam sem tudom, miért. Ha tudnám, akkor megmondom. Ha nem tudom, akkor kérdezzétek tőlem, hogy hová megyek. Mindenki szedje a lábát, aki nem bírja, az ne jöjjön. (A pszichológus jelzi, hogy lejárt az idő.) Jaj, én most sietek, mindenki szedje a lábát, hogy elérjük a vonatot. Jaj, nagyon szeretnék elmenni oda. Ha nem bírnék, akkor nem bírnék. A vonatot elérni sietni kell. A leckét meg kell írni. Ha nem írod meg, a tanító néni leszid. Jaj, most sietni kell az iskolába. Ha nem sietsz, akkor nem várlak meg. Jaj, nekem annyira kell sietnem, amennyire csak tudok. Jaj, most én nagyon gyorsan kell sietnem, mert ha nem sietek, a tanítónéni úgy leszid, hogy csak na. Jaj, már mindjárt elkésem az iskolából.

114-ben lakunk. Én majd veszek neked egy igazi kacsát.

7.

Kedves Anyu!

Veszem a kabátot.

Értelmezés

A levelekből tulajdonképpen egy problémamegoldási kísérletet olvashatunk ki, Zs. azzal próbálkozik, hogy megoldja, miért nem találkozhatnak anyjával gyakrabban, amely mögött halványan az a kérdés áll, miért nem mehet haza.

A megoldási kísérletek három szinten zajlanak: a realitás, a vágy és a szorongások szintjén. A valóság és a vágy összefonódik. A nem találkozás legfőbb akadálya a pénziány, a szegénység, de a pénz egyben ajándék, ígéretés is. A „ha majd találkozunk” vigasza. Amire vágyik, amit szeretne, annak lajstroma köznapi: sütemény, játék állatok: cica, kutya (otthon van kutya, macska), majd élő kutya, akit etethetne, aztán baba, óra, ruha, nyaralás. A nyaralás megint hol akadálya a találkozásnak (mert minden kimozdulás az intézetből – program – azzal a veszéllyel jár, hogy közben jönnek érte), hol ígéretés. Az elsőnek kívánt kancsó óvodai jele, az utolsónak ígért kacska utalását nem értjük. A kacsasütés játékaiban is visszatér.

A hazakerülés anyagi indokai lassan lelki indítékokká alakulnak. Az „azért nem megyek el, mert dolgom van” indokába belekerül, hogy „akkor megyek el, ha jól viselkedsz”. Nem válik külön, hogy ki az oka a távollétnek, az anya, aki beteg, fáradt, dolga van, szegény, vagy a gyerek, aki nyaralni megy, iskolába megy, vagy másik intézetbe kerül. Végül pedig mint teljes belátás tör elő: „miattad van, senki miatt van, a világ miatt van...” Nem tudok elmenni, magam sem tudom, hogy miért.

Ferin is kipróbálja a bevált magyarázatot: nem jöhet, mert dolga van, mert beteg, mert szegények. Úgy tűnik, itt valami felvilágosítást kaphatott: „Vagyis nem tudjuk, hogy szegény-e, az intézet sem tudja, talán házat vettek.” A lelki okot igyekszik megérteni. Anyját idézheti, amikor az fáradtságára hivatkozva nem jön: „Nem szeretném, hogyha látnák, hogy fáradt vagyok.” Úgy tudja, hogy aki fáradt, az mérges. Eszébe jut Feri, akiről valószínűleg a gondozónők mondták: „akkor mérges, ha fáradt”. E két jelző gondolkodási molekulává állt össze.

Míg Feriről reális emlékek merülnek fel benne: felmászott a fára, elvettem tőle a biciklijét, Edina ijesztgette őket csigával, addig anyjával való kapcsolatáról egyetlen konkrét történés csúszik be: a csiklandozás, s talán a szegénységre hivatkozás.

A realitás és a vágy azonban nemcsak pozitív, hanem negatív érzelmekkel, főként szorongással keveredik. A realitástól elszakadó, ám mégis valósághoz kötött rettegések törnek fel egy-egy pillanatban, majd újból elszűnyednek: „Felég a házunk, akkor hazarohanok. Nem szeretném, ha felégne a házunk, az én otthonom.” Ez a kifejezés egyetlenegyszer, az otthon elvesztésének félelmével jön elő. (A kezét egyébként otthon már megégette, erről azonban nem lehet többet megtudni tőle.) „Nagyon félek egyedül” – mondja ki az első levélben, majd az ötödikben megismétli. Itt a vonat lesz az egyedül maradás jelképe: „Sietni kell a vonathoz, hogy el ne menjen.

(...) Nem tudok utánaszaladni, alagútban is megy. Átmegyek a hegyeken, nagyon félek a hegyekben, legurulok ott. Jaj, én most sehova nem tudok menni, mert elmegy a vonatom.” S a lemaradástól, az alagúttól, a legurulástól való szorongás hirtelen átcsap lelkiismereti szorongásba: „Azért nem megyek, mert miattad... szedd a lábad, hogy elérjük. Ha nem érjük el, akkor miattad lesz...” (Anyjának a lábfejevel van valami baj, furcsán jár. Így nem tudhatjuk, hogy melyikük miatt van a „miattad”.) Majd a lemaradástól való riadalom átcsap teljesítményszorongásba: „A leckét meg kell írni... Sietni kell a leckét megírni, a tanítónő leszid... sietni kell, amennyire csak tudok. Jaj, mindjárt elkések az iskolából...”

A szorongás úgy tűnik át egyik képből a másikba, mint az álomban. A féleg a házunk, az otthonom, a menekülést váltja ki, a menekülés a lemaradás félelmét, az egyedül maradáást, az elhagyást, az önmaga okolását. De a mély szorongás mintha egyre inkább a felszín érintené: a tűz, a vonat, a hegyről legurulás, az iskola... Az önmaga okolása talán a védekezést is lehetővé teszi: ha siet, ha nem marad el, ha nem késik el, a tanító néni nem bántja.

A szorongás felszínre törésével a levélírás abbamarad. Harmadik alkalommal a levél egyetlen mondatból áll: „Kedves anyu, veszem a kabátomat.” – Azóta nem lehetett levélírássra bírni.

Következtetések

A fantáziált anyakép helyén – mint láttuk – a jó anya keresése áll. A rossz anyára irányuló agresszív fantáziái a pszichológusra projiciálódnak. E küzdelemben a szorongás látványosabban, az egyedül maradás félelme rejtettebben mutatkozik meg. Egyelőre néhány fejlődési tünetet látunk nála: nyugtalan alvás, habzsoló evés, hadaró beszéd, kapkodás a játékban. Mint ha mindig keresne valamit, kutatna valaki után. A kapkodó keresés esetleg későbbi fejlődésére is kihathat. Gyermekkori zavarok azonban nem feltétlenül rögzülnek. Zs.-nál biztató jeleket is találunk. Tartós szeretetkapcsolatra képes egykorú társaival. A gyerekszerелеm, az elválás és a rá való visszaemlékezés nem vált traumatikussá. Anyjával való kapcsolata, bár folyamatosan sérül, folytonos mentségeket is talál számára, kötődik hozzá. A lelkiismereti szorongásból a nevelőktől is átvesz valamit, ami előbbre is segítheti fejlődését. Harmonikusan fejlődő gyerekek jelenleg nem mondha-

tó, de nem lett belőle hospitalizált kötődésre képtelen, intézeti gyerek, s talán nem lesz belőle kallódó felnőtt sem.*

Végül hadd említsem meg, hogy a szupervíziós munkán kívül az intézet működésébe csoportmegbeszéléseken is módomban volt betekinteni.

A csoportban megismerkedhettem a személyzet gondjaival, a gondozónők problémáival az egyes gyerekekkel kapcsolatban. Világossá vált, hogy mennyire fontosnak érzi mindegyikük, hogy munkájuk eredményes legyen. Hogy mindnyájan úgy érzik – és joggal –, hogy minden gyerekért mindent megtesznek, hogy a rájuk bízott kisgyerek egészségesen fejlődjék, de ugyanakkor azt is éreztetniük kell, hogy a gyerek sorsa, jövője nem tőlük függ. Olyan magatartást kell elsajátítaniuk, amely „semleges”, vagyis hogy ne szeressenek egy-egy gyereket túlzottan, a gyerek ne kötődjék személyükhöz, és mégis kapcsolatképesé válják.

Így hát az intézet dolgozói mindent megtesznek a gyermek fejlődése érdekében, majd nap mint nap megélik, hogy gondozottjuk a „rossz”, nevelésre képtelen szülője után vágyódik, s elvágyódik attól, aki neveli, gondozza, fontosnak tartja minden apró előrehaladását, amit a gyerek fejlődési naplója rögzít is.

A gondozónők, akik általában gyermekszerető, fiatal nők, sok érzelmi megpróbáltatásnak vannak kitéve, amikor a külvilág és a gyerekek felé a semlegesség álarcát hordják. Talán ez is az oka annak, hogy a Lóczyt az elmúlt évtizedekben annyi kritika érte.

Külföldön, a gazdag nyugati világban is, máig megoldatlan és hiú ábrándnak tűnik, hogy az intézeti nevelést kiküszöböljék. A nevelőotthon olyan átmeneti megoldás, amely kényszerűen függőben tartja a gyermek jövőjét: a hazakerülés lehetőségét, az örökbe adást, a nevelőszülők megválasztását vagy végső esetben a „nevelőintézeti otthon”-t, a felnőtté válásig.

Úgy tűnik külföldön a Lóczy módszerét szívesen átveszik és jobban értékelik, mint nálunk.

* Ez a beszámoló 1994-ben, Lillafüreden tartott pszichiátriai konferencián hangzott el. Zs. Későbbi sorsáról annyit tudunk, hogy édesanyja 1995-ben hazavitte. Azóta hol otthon él, hol nevelőotthonba kerül. Kisegítő iskolába jár, ahol a jobbak közé tartozik, de normál iskolában nem tudna helytállni. Jövője továbbra is bizonytalan, de anyjához és régi társaihoz változatlanul kötődik.

MŰHELY

FÜST MILÁN ESZTÉTIKÁJA – SZABAD VERS
ÉS PSZICHOANALÍZIS

A korrektúrák találkozásának szituációjáról

Szabó Tímea

„A művészet határtalan korrektúra.”¹
„Engem az út érdekel, nem az eredmények.”²

Aki korrektúrákban/ról gondolkodik, annak mozdulatait nagymértékben meghatározza az ismétlés aktusa. Ismét nekikezd, újra átgondol, mert újra akarja cserélni a régit. Aki *korrektúrákban* gondolkodik, az benne van egy olyan szituációban, amely a *másként* mondás/írás cselekedetét *az alkotásért* vállalja szüntelenül. Aki *korrektúrákról* gondolkodik, az kívülről figyel egy szituációt, a korrigálás szituációját, s teóriákkal igyekszik támogatni *az alkotást*. Korrektor lehet tehát ugyanúgy a művész, mint a teoretikus. De van olyan szituáció is, amikor a korrektor egyszerre művész és teoretikus. A helyzet azonban ilyen esetben sem túl egyszerű. Hiszen ha a korrektor egy időben alkot(ja) (a műalkotást) és teorizál (arról a műalkotásról), akkor legalább kétféle beszédmód vegyítését végzi, amely nyilván sajátos diskurzusának velejárója, s amelyet, valljuk meg, századunk művészei igencsak preferálnak.

A műalkotásban jelenlévő teória kérdésköre számos nézőpontból megközelíthető. Vegyük azt, amely a „találkozásban” a különböző nyelveknek – nevezzük írásmódoknak – a szimbiózisát vizsgálja. Hiszen mi történik akkor, ha például egy patetikus, vagy tágabb értelemben szépirodalmi írásmód (stílus?) keveredik (így-úgy) egy szigorúbb tudományossal? A szövegre rányomjuk a „stílusában következetlen” bélyegét? Vagy esetleg egy jól sikerült műalkotás születését ünnepeljük benne? Ezek már súlyos esztétikai kérdések, amennyiben a műalkotás megítélését érintik.

¹ Füst Milán: *Látomás és indulat a művészetben*. Kortárs Kiadó, Bp., 1997. 56.

² Füst Milán: *Napló I.* Magvető Könyvkiadó, Bp., 1976. 214.

Egy másik nézőpont. Hogy közelítsünk egy olyan műhöz, amely már eleve egy vagy több teóriáról szól? Például korának („korszerű”) tudományos teóriáiról. Hogy is van ez? Hol a korrektor-művész és hol a korrektor-teoretikus? Merthogy az írásmód, úgy tűnik, egy, vagyis homogén. Tehát a teóriák műalkotásban egyesültek, a teória műalkotássá vált? Mi maradt a teóriából, s mit használt a teória a műalkotásnak?

Nézzünk egy következő lehetőséget. A műalkotás és a teória egy életműben találkozhat. Hagyományos szituáció. Mégsem biztos, hogy problémamentes. Mert milyen is az a teória, s milyenek a létrehozott műalkotások?

A következőkben Füst Milánról lesz szó. Füst Milánról, a korrektorról. Füst Milánról, a szabad vers költőjéről, tehát a művésztől. Füst Milánról, a *Látomás és indulat a művészetben* című esztétikai mű szerzőjéről, tehát a teoretikusról. S a *találkozásról*. Amely persze lehet, hogy csak a tudattalanban történt meg. A lényegen ez sem változtat sokat. Mert a kérdés továbbra is fennáll: milyen korrekciót hajt végre mű és teória, szabad vers és esztétika, esztétika és pszichoanalízis „találkozása” az alkotóban, a műalkotásban s végül a befogadóban?

Füst Milán és a pszichoanalízis

„Egy szó, mint száz: a pszichológia tudomány, s az irodalom művészet. A pszichologizálás tudományoskodás...”³ – hangzik el Füst Milán esztétikai előadásainak egyikén.

Valóban, Füst Milánnak mint „esztétának” nem volt jó véleménye sem a pszichoanalízisről, sem úgy általában a pszichológiáról. Féltette a művészetet a teóriától.

De nézzük meg részleteiben, hogyan is jellemezhető az a találkozás, amely a pszichoanalízis, a Füst Milán-i esztétika és a Füst Milán-i szabad vers között jött létre.⁴

Füst Milán 1935-ben az *Emberismeret* című stekeliánus folyóirat körkérdésére, mely arra irányult, hogy milyen is a pszichoanalízis hatása az írókra és az irodalomra, a következőképp válaszolt: „Egyelőre a ma élő kitűnő írók alkotásaiban alig lá-

³ Füst Milán, 1997. 164.

⁴ A vizsgálat többféleképpen történhet. Felvehetnénk ugyanis egy biográfiai nézőpontot is, amely elsősorban (élet)történeti dokumentumokkal dolgozva keresné a kapcsolatot Füst Milán és a pszichoanalízis között. Mivel azonban ilyen történeti dokumentumok csak igen csekély számban léteznek, s sok esetben azok is megkérdőjelezhetők, ezért ezeket csupán háttér-információknak tekintjük. Nézőpontunk sokkal inkább poétikai, abban az értelemben, hogy a Füst Milán-i esztétika és a pszichoanalízis fogalomrendszere között keresi a párhuzamokat. A dolgozatban használt „*találkozás*” kifejezés is a parallelizmus értelmében szerepel főképp „a pszichoanalízis mint közvetlen hatás” gondolatköre helyett.

tom az új tanok nyomát, – vagy, ha van ilyen, magának e ténynek a mű értékét illetően jelentősége nincs.”⁵

Továbbá kijelenti, hogy lényegében nem tudja megítélni, hogy a pszichoanalízis milyen hatással van a szellemi életre, de az irodalomra tett hatásáért nem lelkeseedik. A „hatást” ebben az értelemben úgy „definiálja”, hogy a pszichoanalízis még kedveltebbé tette az irodalomban a pszichologizálás kedvtelését, amely veszélyes a művészet ábrázoló funkciójára nézve. Ezen túl határozottan állítja, hogy nem ismeri Freud műveit, sőt, hogy el is zárkózott előlük.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy Füst Milán ne ismerte volna a pszichoanalízist, hogy ne lett volna tisztában az alapvető tanokkal, hiszen például 1928-tól hat hónapot töltött Baden-Badenben, ahol Georg Groddecknél kezeltette súlyos neurózisát. Lényeges, hogy Füst később Groddeck-tanítványnak vallotta magát, s az 1934-es „Emlékezés egy nagy-nagy orvosra, dr. Georg Groddeckre” című tanulmányában⁶ áradozó dicséretben részesíti a pszichoanalitikus orvost.

Füst Milán valójában érdeklődött a pszichológia iránt,⁷ de a pszichoanalízis-kultustól féltette az irodalmat. Vajon milyen pszichoanalízis-kép, értelmezés húzódik meg ennek hátterében? Mivel a későbbiekben az esztétika kapcsán erre bővebben kitérek, ezért jelen pillanatban azt szeretném csak hangsúlyozni, hogy Füst Milán a pszichoanalízisben olyanfajta pszichologizálást látott, amely a teóriák tömkelegével halálra ítélheti az alkotói fantáziát. Tehát mint művész és mint esztéta a művészet őrzőangyalaként védte az irodalom hagyományos értelemben vett forma fogalmát, amely az ábrázolás, a „jelenítés” révén közvetetten tartalmaz információkat a lelki jelenségekről, de nem úgy, hogy az egy pszichoanalitikus esettanulmányához hasonlít,⁸ amely tudományos diskurzusával kikapcsolja az irodalom ősi funkcióját, az érzelmközvetítést. Úgy tűnik, hogy Füst Milán éppen a művészet ősi pszichológiai funkcióját védte akkor, amikor magától a pszichológiától mint új diszciplínától akarta távol tartani.

⁵ Az *Emberismeret* körkérdése magyar írókhoz (A pszichoanalízis hatása írókra és irodalomra) *Emberismeret* 1935. II. évfolyam. I. kötet., idézve In: *Helikon* 1990/2–3. 324.

⁶ In: Füst Milán: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Kiadó, Bp., 1967. 276–279.

⁷ Füstnek több tanulmánya is született pszichológiai kérdésekről, pl. az „Általános lelki jelenségek eredete” című írása, vagy a *Szexuál-lélektani írások* mint önálló kötet. Jungnak pedig az archetípus-, illetve extrovertált, introvertált személyiség-típus-elméletével kapcsolatban több helyütt is hangoztatta, hogy ezekkel ő lényegében megelőzte Jungot.

⁸ Bár ezen a ponton el lehetne gondolkodni, hogy egy-egy Freud általi esettanulmány narrációja és az irodalmi narrációk között milyen párhuzamok fejthetők fel, mint arra többen felhívták már a figyelmet, akik Freud hermeneutikáját vizsgálják. Magyar szerzőként pl. Szummer Csaba: *Freud nyelvjátéka*. Cserépfalvi Könyvkiadó, 1993. S ne felejtjük el, hogy Freud „irodalmi munkásságát” nyilvánosan is elismerték, hiszen műveért *irodalmi* (Goethe-)díjat kapott.

A Füst Milán-i esztétika és a pszichoanalízis

Látomás és indulat a művészetben. Ezt a címet adta végül Füst Milán annak az esztétikai előadássorozatnak, amelyet 1946-ban felkérésre írt meg immár másodszor, hiszen – mint azt az Előszóiban közli – az első változat a Naplóval együtt az ostrom alatt megsemmisült.⁹

Vagyis ez az Esztétika eleve rekonstrukció, felidézés, újraalkotás, „korrektúra”. Egy emlékező attitűd teremti újjá, korigálja, mondja fel másként az egykorvoltat. Füst Milánnak tetsző szituáció. Lehetőség a *kijavítás* és a *spontaneitás* együttes mozdulatára, amelyek az esztétika tartalmi elemeiként is gyakran szerepelnek.

A *Látomás és indulat a művészetben* című esztétikai mű korántsem nélkülözi a pszichológiai – pontosabban a pszichoanalitikus terminusokkal analóg – terminusokat, kategóriákat. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy ez az esztétika bármilyen értelemben is pszichoanalitikus esztétikának titulálható. Ennél sokkal összetettebb, problematikusabb a mű viszonya a pszichoanalízishez.

Feltételezésem szerint Füst Milán esztétikájának elméleti kategóriái a – mai értelemben vett – pszichoanalitikus diskurzus részei, s Füst Milánnál ez a pszichoanalitikus diskurzus támasztja alá a szabad versről alkotott teóriákat. Az, hogy a szabad vers miért is kap ilyen hangsúlyos szerepet a Füst Milán-i esztétikában – s többek között ezért ebben az írásban is –, azt egyrészt magyarázza az az irodalomtörténeti, s Füst Milán recepciótörténetét jellemző közhely, hogy a Füst Milán-i versekben „szóal meg először a magyar vers libre”,¹⁰ másrészt az, hogy a „látomás” és „indulat” mint jellegzetes, a Füst Milán-i esztétikát felépítő terminusok lényegében a szabad vers példáján keresztül válnak igazán megvilágító erejűvé. S hogy mindez mitől válik ellentmondásossá? Többek között attól a felhangtól, amely az esztétikában a pszichoanalízis megítélését kíséri, attól a „pszichologizálástól” való elhatárolódástól, amely igen explicit módon uralja a teoretikus megnyilatkozásokat, miközben implicit módon a mű pszichológiai és poétikai gondolatmenetek ötvözetét eredményezi.

A pszichoanalízisről

Ha „Tene-mene-rah-féle magyarázatokkal”¹¹ él az irodalom, akkor az irodalmi pszichologizálás igen sajnálatos bűnét követi el Füst Milán szerint. Ez annyit jelent, hogy az irodalom belső eszköztárába külső, a „lélektan legújabb eredményeinek terminológiáját” építi be, amelynek következtében az „alkotás helyett kívülről való mun-

⁹ Így ez az Esztétika 1947-ben jelent meg először.

¹⁰ Kosztolányi Dezső: Füst Milán: Változtatnod nem lehet. In: *Szellemek utcája. In memoriam Füst Milán.* (Szerk.: Kis Pintér Imre.) Nap Kiadó, 1998. 29.

¹¹ In: Füst Milán, 1997. 183.

káldokás”¹² hozza létre a művet. „Aki pszichologizál, az meg fogja magyarázni az olvasónak, hogy miért? és hogyan?”¹³ – írja Füst Milán, miközben – hangsúlyozza – az írónak illusztrálni kell azt, amit elmond, s az olvasónak elsősorban nem elhinni, hanem átélni kell a történeteket. Hiszen „a művészetben mi mást nevezünk igaznak, mint a valóságban, s ez a tételünk a pszichológiára éppúgy érvényes, mint minden egyéb-re”.¹⁴ Ennek ellenére Füst úgy látja, hogy a lélekanalízisnek a „hamis irodalmi alkalmazása” igen elterjedt, amely „nagy tévelygése volt a közelmúlt irodalmainak”.¹⁵

A fentiekből először is kitűnik, hogy Füst Milán a művészetnek – főként az irodalomra értve – elsősorban ábrázoló, jelenítő, „narratív” funkciót tulajdonított, vagyis olyan formai keretet képzelt el, amely alapjaiban különbözik egy magyarázó, didaktikus beszédmódtól. Tehát a látomásos alkotói módszereket részesítette előnyben a leíró, teoretikus metodikával szemben. Fontos azonban észrevenni esztétikájában azt, hogy Füst felfigyelt arra a „modern”¹⁶ jelenségre, hogy korábban az ábrázolás iránti igény egyre jobban feledésbe merül, s hogy helyette a teoretikus nézőpont, alkotásmód terjed igen erőteljesen. A következőket írja: „hátha épp most éljük e változások óráit? Eleddig ugyanis látomást követeltünk tőle valóban, és csakis azt tartottuk igazi művészetnek, amely e kívánságunknak megfelelt, de most talán fordulóponton vagyunk: most talán inkább értelmünk kielégüléseit várjuk tőle, minthogy tanulni akarunk inkább?”¹⁷

Ezt a változást Füst korántsem ünnepli, sőt úgy tűnik, egész esztétikájával főként azt argumentálja, hogy a művészetnek ősi, évezredek óta létező sajátossága a *látomás* és az *indulat*, amelyek éppen a művészet életető elemei, nemcsak az alkotó, de a befogadó szempontjából is. Az, hogy az irodalom – egyes műveivel – ilyen hamis útra tévedt, annak egyik okaként nevezi meg Füst a „pszichologizálást”. A paradoxon tehát éppen az, hogy míg a művészet lényegét Füst Milán alapvetően pszichológiai meghatározottságból vizsgálja, addig elveti annak lehetőségét, hogy a pszichoanalízis és a művészet érintkezéséből a művészet részéről nyereség is származhat.

Vagyis állíthatjuk azt, hogy Füst a korában fellépő, s ha nem is minden esetben népszerűbbé, de mindenképpen ismertebbé váló pszichoanalízisnek az esztétikájában explicite olyan olvasatát adja, amely főként mint tudományos diskurzus, mint te-

¹² Uo. 189.

¹³ Uo. 161.

¹⁴ Uo. 162.

¹⁵ Uo. 157.

¹⁶ Füst esztétikájában a „modern” terminust főként abban a *történeti* értelemben használja, hogy az újdonság csupán történeti értéknek tekinthető. Illetve a „modernnek” megtalálhatjuk azt a pejoratív értelmezését is, mely szerint az „új” iránti igény már-már követelménnyé vált az irodalomban, így az aktualitást, a „korszerűséget” követelő igények az elfogultságok világába utalandók véleménye szerint: „nincs még valami a művészetben, ami ily mértékben tisztavirág-életű, olyannyira efemer-jellegű volna mint az újdonság”. In: Füst Milán, 1997. 315.

¹⁷ Uo. 190.

oretikus rendszer eszközeiben merőben ellentétes az irodalommal mint látomásos és indulati elemekből építkező beszédmóddal. Következésképp nála pszichoanalitikus teória és irodalom „találkozása” eleve korrekcióra szorul, hiszen a művészi nyelv alapjaiban megköveteli a teoretikus diskurzus transzformációját, korrigálását. Ahhoz, hogy tisztázzuk azt a sajátos viszonyt, amely a pszichoanalitikus teóriák eszközeinek és tartalmának alkalmazását illetően a Füst Milán-i esztétikát jellemzi, szükséges részletesebben áttekinteni, interpretálni az Esztétikát abból a szempontból, hogy miként is értendő ebben az esetben a látomás- és indulatfogalom; illetve, hogy ezek mennyiben hozhatók párhuzamba a pszichoanalitikus teóriák tartalmi jegyeivel.

E kérdés tisztázása előtt azonban világítsuk meg az Esztétika általános művészetfelfogását, mert ez közelebb vihet minket a látomás- és indulatfogalom leírásának nézőpontjához s újdonságának megértéséhez.

A „pszichoanalízissel” (együtt vagy külön)

„A művészet határtalan korrektúra” – a művész tehát korrektor. Korrektor, aki szüntelenül ki akarja javítani a múltját, a kielégítetlent kiteljesíteni. Füst Milán koncepciója a művészet eredetéről igen erőteljesen lélektani aspektusú. Nem véletlenül szerepel az erről való gondolatmenete az 1935-ös „Általános lelki jelenségek eredete” címet viselő írásában: „mert a múlttal foglalkozó reménytelen képzelgés különösen jellemzi az emberi lényt – az, hogy kijavítja élményeit. Csodálatosképp nem tud belenyugodni abba, hogy ami megtörtént, végleges és ki nem javítható – könnyen lehet, hogy ennek a szenvedélyének köszönheti művészetét is. Újraéli, kijavítja, önzése számára tökéletesebbé teszi, ami elmúlt.”¹⁸

E művészetfelfogás a *Látomás és indulat a művészetben* első előadásában is különös hangsúlyt kap,¹⁹ de már azzal a kiegészítéssel, hogy erről az *élményfogalomról* a műalkotással kapcsolatban mégsem a hagyományos értelemben kell gondolkodni. E kérdésnek a kapcsán felvetődik, hogy vajon milyen párhuzamok lehettek fel a Füst Milán-i művészetfelfogás – ami egyelőre a művészet eredetét illeti – és a klasszikus pszichoanalitikus művészeteteóriák között.

Freud szerint a költő fantáziaműködése nagyban hasonlít a gyermek fantáziaműködésére.²⁰ Azt a dinamikus erőt, amely e fantáziaműködést uralja, Freud ter-

¹⁸ Füst Milán: *Általános lelki jelenségek eredete. I. Az élvezeti mérgek szeretete*. In: Füst Milán, 1967. 625.

¹⁹ „Az ember előre elképzeli élményeit, s nyilván ez is serkenti – aztán: hogy azokat utólag ki akarja javítani, s nyilván ez is közrehat művészetete létrejöttében s annál inkább: mert, ha lelke érzékelhetetlenségéből valami érzékeltes alakot ölt, és külvilággá válik számára, ez megnyugtatóan szokott hatni rá.” In: Füst, 1997. 56.

²⁰ „A költő ugyanazt teszi, mint a játszó gyermek; fantáziavilágot teremt, amit nagyon komolyan vesz, azaz igen nagy affektusmennyiséggel ruház fel, miközben élesen elkülöníti a valóságtól.” S. Freud: *A költő és a fantáziaműködés*. In: Bókay Antal-Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum Kiadó, Bp., 1998. 60.

mésztesen a vágyteljesülés mechanizmusával jellemzi, eszerint a művész számára minden egyes mű lehetőség a vágyteljesülésre, hiszen az a kívánt öröm forrásává válhat. „A fantáziálás hajtóereje a kielégítetlen vágy, és minden egyes ábránd vágyteljesülés, a ki nem elégtő valóság *korrekciója* (kiemelés tőlem, Sz. T.)”²¹

A Füst Milán-i és a freudi koncepció szemmel láthatóan számos ponton érintkezik. Először is, a művészet alkotás-lélektani magyarázatát mindkettő a fantáziaműködés mint vágyteljesítő attitűd területére utalta, amellyel a művészet forrását alapvetően emocionális²² jegyekben határozta meg. Másodszor, a művészetnek ezt a kielégítő, vágyteljesítő funkcióját a *korrekció* mechanizmusával írták le; vagyis az alkotó folyamatot olyan konstruáló, „dekonstruáló” cselekedetként jellemezték, amely a kijavítás teloszával épít fel újra és újra egy-egy szisztematikus egészt. *Újra és újra*, ez a harmadik lényeges analógia. *A művészet határtalan korrektúráként* a végtelen világot hozza létre, egyrészt mint a tudattalan tartománya által determinált jelenséget, másrészt mint újabb és újabb szükségletet, amely mindig más-más individuális karaktert hordoz.²³

Füst Milánnak Junghez fűződő viszonya szintén nem túl egyértelmű. Füst úgy vélte, az archetípus-elméletben és az introvertált, extrovertált alkat különbségeiről vallott nézetekben megelőzte Jungot, bár erre senki sem figyelt fel.²⁴ Ami a Füst Milán-i művészeteóriát illeti, valóban találhatunk számos, a jungi diskurzussal analóg koncepciókat, mint például: „Őstermészetünk mégiscsak úr felettünk, és nemcsak hatalmasabb minden egyébnél, amit magunkban hordunk, de kielégülései is boldogítóbbak minden más kielégüléseinknél...”²⁵ – amely, megjegyzem, a graddeck-i teóriákkal is rokonítható, vagy a *preformált* jelző többféle szintagmatikus kapcsolatban való előfordulása az esztétikában, amelyet a Füst Milán-i recepció összefüggésbe hoz a jungi archetípus-elmélettel. Ezen túl a fantáziaképek – s ebben az esetben a *képeken* van a hangsúly – kiemelt jelentősége mindkét szerzőnél közös.

Mindezek ellenére valójában nehéz egyértelműen tisztázni, hogy az „őstermészetünk”, s a *preformált* terminusok a pszichoanalitikus diskurzuson belül a *tudat-*

²¹ Uo. 61.

²² Ha a korábbi interpretációt fenntartjuk, akkor a fenti teóriák értelmében a műalkotás a művész számára alapvető örömforrásként értelmeződik, következésképp az örömmek mint az affektusok egyikének központi pozíciója azt eredményezi, hogy mind a freudi, mind a Füst Milán-i elméletről állíthatjuk, hogy azokba az érzelmi jegyek igen erőteljesen beépültek.

²³ Az *ismétlés* fogalmán keresztül is adekvátan rávilágíthatnánk erre a párhuzamra, a freudi *ismétlési kényszer* és a füstí ismétlésfogalom összetetésével. Az általános művészetelmélet kapcsán azonban ezt most nem tesszük meg, hiszen a dolgozat a későbbiekben még kitér az *ismétlés* központi szerepére, amikor a Füst Milán-i szabad vers sajátosságait elemzi.

²⁴ Hogy ez mennyiben igazolható, illetve, hogy egyáltalán mennyire hozható párhuzamba ez a két elmélet, s hogy valójában milyen átfedések találhatók, külön vizsgálatot érdemelne, amelytől jelen esetben eltekintünk; bár e kérdés nem teljesen érdektelen e dolgozat szempontjából sem.

²⁵ In: Füst Milán, 1997. 146.

talán melyik értelmét hordozzák. Hiszen a Kosztolányi-féle *ősvalami*-kifejezés is tartalmazza az *ős*-jelzőt, mégis a freudi tudattalannal azonosítják. A *preformált* fogalma pedig Füstnél lényegében a szubjektum számára „valahonnan ismerős” értelmét implikálja, amelyet szintén vonatkozathatunk úgy a freudi, mint a jungi tudattalannra, sőt a groddeck-i *ősvalamire*²⁶ is.

Valójában mi teremti meg a *találkozás esélyét* a klasszikus pszichoanalitikus tanok és a füsti teóriák között? A klasszikus pszichoanalitikus művészetfelfogások kapcsán egyértelműen az, hogy műalkotásokról *szólnak*, vagyis az interpretáció tárgyát illetően bizonyos szempontból elvárhatjuk, hogy a lelki tényezőkön túl a *műről* is tegyenek néhány megállapítást. A *Látomás és indulat a művészetben* című esztétikai mű pedig már alapvető tartalmi jegyeiben – azzal, hogy a *látomás*, illetve az *indulat* lelki sajátosságainak elemzését célozza meg természetesen a művészet kérdéseit érintően – sem csak poétikai perspektívát foglal magában.

Mindezek után a lényegbevágó kérdés a következő: a nézőpontok tekintetében az Esztétika vagy akár a jungi, akár a freudi elmélet gazdagabb? Nyilván ez a mi nézőpontunktól (is) függ. Ez pedig jelen esetben azt az utat képviseli, amely a pszichoanalitikus teóriák és a poétikai, főképp a művészi nyelvi formákat érintő kérdések *találkozásának* irányába vezet, illetve ennek lehetőségei felé.²⁷

Ennek alapján Füst nézőpontja összetettebb, mint a két analitikusé, hiszen a poétikai kategóriákat a pszichoanalitikus tartalmi jegyekkel és diskurzussal analóg kategóriákkal írja le, olyan *találkozást* létrehozva, amelyben a szubjektum/költői szubjektum kérdése sajátos módon összekapcsolódik a struktúra/poétikai struktúra kérdésével. Ezen túl Füst a költői szubjektum gondolatkörében is túllép a klasszikus pszichoanalitikus művészetfelfogásokon, hiszen a költői szubjektumról mint *problémáról* gondolkodik, miközben megkérdőjelezi a korábbi élmény-koncepciót.²⁸

²⁶ Lásd Georg Groddeck: Könyv az ősvalamiról (Részlet) *Thalassa* 1996/3.

²⁷ Vö. „A pszichoanalízis használata az irodalom tanulmányozásában olyan redukáló műveletek alkalmazását sejteti, amelyek nyomán a kreatív szövegek elveszítik gazdagságukat és helyükön elcsépeelt kategóriák jelennek meg, így a várva várt új történet helyett a már jól ismert régieket kapjuk.” In: Peter Brooks: *A pszichoanalitikus kritika eszméje*. In: Bókay–Erős (szerk.), 1998. 42.

A továbbiakban P. Brooks felhívja a figyelmet arra, hogy a legalapvetőbb probléma az, hogy a pszichoanalitikus kísérletek az irodalmi művek elemzésekor újra és újra elvették az elemzés tárgyát, hiszen főként a szerző, az olvasó, illetve a szövegbeli fiktív szereplők alapján hoztak megállapításokat. Ehelyett, emellett – s ebben a jelen dolgozat szerzője is egyetért – az irodalmi és a lelki folyamatok közti megfelelések felderítésére nagyobb odafigyeléssel kellene koncentrálni, s a pszichoanalitikus elemzéseket főként az irodalmi szöveg *szerkezete és retorikája* felől kellene megközelíteni. „Azt gondolom, hogy egy pszichoanalitikus szempontból tájékozott irodalomkritika létrehozása azért szükséges, hogy erősítse az emberi szubjektumok megértését az általuk és értük létrejött fikciók találkozási pontjában.” In: Uo. 45.

²⁸ Füsttel ellentétben Freud megmarad a művészi élményfogalom klasszikus értelménél, s a műalkotást a művész személyes, biográfiai eseményekre visszavezethető élményeinek közvetlen kivételéseként fogja fel. Jung esetében pedig a kollektív tudattalan magyarázza meg azt a viszonyt, amely az élmény és a költői mű között fennáll.

A szabad versről

A művészet határtalan korrektúra, a szabad vers határtalan lehetőség az újraalkotásra, a formaadás korrekciójára. Minden újabb szabad vers egy újabb korrektúra; a formaalkotás szabadsága eltörli a korábban szabott határokat.

A Füst Milán-i esztétika bőven szól a szabad versről. Arról is, hogy mint korrekciós funkcióval bíró jelenség milyen értelemben nevezhető „forradalmi” ténynek. Füst szerint lélektani értelemben. Ugyanis véleménye szerint a „forradalom” lélektani szempontból „revíziót”²⁹ jelent, amikor is a lázadó „mindent revízió alá vesz, vagyis újból akar megítélni mindent, egész örökségét, azt is, amit a természettől, s azt is, amit elődeitől kapott.”³⁰

A Füst Milán-i szabad vers magyarországi megjelenése a recepciótörténet szerint valóban *forradalmi* tettnek bizonyult. A kortársak ezekben a versekben az első magyar *szabad verseket* ünnepelték, s megítélésük is mindenképpen újdonságértéküket emelte ki, a radikalista módon való másként írás cselekedetét. Füst is hangsúlyozza esztétikájában a szabad vers irodalomtörténeti újdonságát, de mint poétikai formát ősi pszichológiai meghatározottságúnak tartja. Elméletét a látomás- és indulatfogalmakkal támasztja alá. A lírát eleve elkülöníti a többi irodalmi műnemtől, „a lírának éppen szenvedélye, a lendületében kifejezett indulatmenetek teszik ki lényegét”.³¹

Füst szerint a művészet két ősi vonása, hogy *alkotó ábrázolás*, látomásos jelenítés, amely képeket foglal magában; illetve *teremtő indulat* jellemzi, olyan belső lendületet hordoz a mű, amely *belső ritmust* kölcsönöz neki. Úgy tűnik, hogy míg Füst a *látomás és indulat* jelenségekre egész esztétikát épített, azok valójában a saját életművében létrehozott, s „félített” szabad versekre alkalmazhatók következetesen és esztétikai szempontból „nyereséget” várva. Ez magyarázza meg azt a feltevést is, hogy a *Látomás és indulat a művészetben* a Füst Milán-i szabad vers felől valóban érdekessé. Először is azért, mert az Esztétika teóriái olyanfajta átjárhatóságot feltételeznek a poétikai forma mint nyelvi megvalósulás és az alkotó (illetve befogadó) szubjektum-pozíció között, amely egy fél évszázad elmúltával is egészen modern nézőpontot tükröz. Másodsorban – lényegében az első okból következően – azért, mert a szabad vers jelenségét alátámasztó esztétikai kategóriák egyszerre mutatnak párhuzamot a pszichoanalitikus diskurzussal, s egyszerre távolodnak el attól igen látványosan.

Hogy az eltávolodásnak mi állhat a hátterében, arról már szóltunk. A párhuzamok is megemlítésre kerültek akkor, amikor az Esztétika általános művészetfelfogását értelmeztük. A következőkben azonban nézzük meg részletesebben, hogy

²⁹ In: Füst Milán, 1997. 332.

³⁰ Uo. 339.

³¹ Uo. 137.

milyen analógia állítható fel a pszichoanalitikus szubjektumfogalom és a Füst Milán-i költői szubjektumfogalom között; továbbá, hogy ezeknek a *szubjektumoknak*³² a strukturális sajátosságai hogyan *találkoznak* az esztétika által leírt *szabad vers* mint poétikai forma strukturális, *nyelvi jegyeivel*.

A „szabad verssel” (a „kötöttségről”, együtt vagy külön)

A szabad vers költői szubjektuma korrektor, mert nem tartja véglegesnek azt a formát, amelyben alkot, mindig a *másként* határozza meg mozdulatait. A tudattalan és tudatos instanciákból felépülő szubjektum szintén korrektúráktól meghatározott, a tudatos folytonosan korrigálja a tudattalan erőit, de törekvése nem mindig sikeres, hiszen a tudattalan bele-beleszól, előbukkan, s korrekciót hajt végre a tudatoson. Játékuk végtelen. *Határtalan korrektúra*. Akár a művészet. Akár a szabad vers.

„Nem úgy van-e, hogy csodaként szokott ránk visszahatni az, amiről nem is tudunk, hogy a lelkünk része, vagyis hogy; képesek voltunk tehát olyasmit is kicsalni belőle, aminek nem is voltunk urai eddig?”³³ Füst nem hívja ezt *tudattalannak*. De azt többször hangoztatja, hogy a lélek szerinte nem egységes, legalább három részét lehet elkülöníteni, az ösztönök, az érzelmek és az értelem tartományát. Aztán ezt az állítását is korrigálja, s azt mondja, még ennél is jóval több része létezik, mint például a képzelet, az indulat... stb. Bár az a kérdés sem elhanyagolható, hogy Füst Milánnak mint naiv pszichológusnak mi volt a véleménye a lélekről általában, most sokkal inkább az a teória releváns számunkra, amely a költői szubjektumot érinti, s amely kiolvasható poétikájából. Mielőtt ezt részleteiben megnéznénk, tekintsük át, hogyan is értelmezhető nagy vonalakban a pszichoanalitikus szubjektumfogalom, *Freud után szabadon*.

A pszichoanalízis teóriarendszerében a korábbi, descartes-i szubjektumfogalom megváltozik, hiszen az egységesnek vélt szubjektumról való gondolkodást felváltja egy strukturális elképzelés. Továbbá az *én* határai felbomlanak, módosul az a korábbi nézet, hogy a tudat a legtöbb esetben ellenőrizni képes cselekedeteit. Ennek következtében egy titkos, ismeretlen, uralhatatlan *világ* kerül a reflexió középpont-

³² Annak ellenére, hogy a szubjektum-objektum oppozíció használatát a modern filozófia többszö-
rösen megkérdőjelezte, a jelen írás mégis megtartja ezt az oppozíciót, főként azért, hogy egy
pszichopoétikai nézőpontból újragondolja azt. A szubjektum-, objektumfogalom összetettségét, illetve
tisztázatlanságát, (kimeríthetetlenségét?) egyébként számos mai írás is problémaként veti fel. Lásd (vo-
natkozásaiiban) Heller Ágnes: *A szubjektum halála?* In: Heller Ágnes: *Életképes-e a modernitás?* Latin
Betűk, Debrecen, 1997.

³³ In: Füst Milán, 1997. 408. Füst ezt a későbbiekben *dionüoszsinak* hívja, pontosabban azt állítja,
hogy az újabb esztétika nevezi ezt „dionüoszsi típusnak”. Az esztétikának nemcsak ez a pontja, de szá-
mos más is felkínálja azt a lehetőséget, hogy összevevessük teóriáit a nietschei gondolatokkal. Ez az
összehasonlítás is legalább olyan érdekes lehetne, mint a freudi vagy a jungi, hiszen a század eleji ma-
gyar Nietzsche-kultusz szintén nagyon ismert, de nem problémamentes kérdés.

jába, amelyet *tudattalannak* neveznek el. Miután a *megosztott* lélekről való elképzelés elfogadottá válik, felmerül a kérdés, mi is a viszonyuk ezeknek az instanciáknak egymáshoz.

Mindenekelőtt azt kell hangsúlyozni, hogy a tudattalan és tudatos viszonyára való reflexió központi jelentőségű lesz, a pszichoanalitikus szubjektum sokkal inkább egy önmagára reflektáló szubjektumfogalomként definiálódik, amely tisztában van az állandó *korrekció* szükségességével. Ez annyit jelent, hogy megszűnik a szubjektum biztos állítása önmagáról, a tudat reflexióit a tudattalan ismeretlen tartománya újra és újra elbizonytalanítja, így a reflexió intenzitása még jobban erősödik. Ami azt eredményezi, hogy a szubjektum a maga számára gyakran jelenik meg objektumként, vagyis az önanalízis tárgyaként, így önmaga önmaga számára *problémaként* értékelődik. De mivel a szubjektum már önmagát sem egyértelműen *csak* objektumként itéli meg, hiszen tisztában van önmagával mint *öntudatlannal* is, ezért *problémája* tovább súlyosbodik. Ugyanis a saját pozíciójához képest külső, tehát aránylag biztonsággal objektumnak gondolt világot sem tudja már önmagától mint szubjektumtól függetleníteni, mert annak az önmagára gyakorolt hatását sem képes ellenőrzése alatt tartani. Vagyis a világ tárgyaival folytatott interakciót is felfokozott figyelem fogja kísérni, aminek következtében az *élménynek* mint a szubjektum számára meghatározó lelki behatásnak sem a puszta átélése, hanem az objektívációja válik fontossá.

A szubjektum ilyenfajta objektívációja, illetve objektíváló aktusa eltünteti a tudatos és tudattalan, a szubjektum és objektum viszonyának közvetlenségét. Így a reflexió felerősödése a szubjektum számára *közvetettséget* eredményez, mind a világgal, mind önmagával szemben.

Kicsit más terminusokkal mondhatjuk úgy is: „a modern ember élményképessége vált zavarossá”.³⁴

De vajon a *kötöttség* szempontjából hogyan értelmezhető a tudattalannak mint a szubjektum egy tartományának a figyelem fókuszába helyeződése? Egyrészt értékelhetjük kifejezetten pozitív folyamatként, tudniillik, ha az *én* mint forma határai felbomlanak, akkor a korábbi zártságot az ismeretlen, (a megismerhetetlen?), a határtalan, vagyis a nyitottság váltja fel. Ennek következtében a szubjektum a korábbihoz képest *szabad szubjektumként* definiálódik. Olyan szubjektumként, amely megszabadult a korábbi kötöttségeitől. Mindez nem azt jelenti azonban, hogy a szubjektum immár korlátlanul *szabad*. Hiszen *szubjektum*, tehát *aláveretett*. Egyik része aláveretett a másíknak, a tudat a tudattalannak, s a tudattalan a tudatnak. A *kötöttség* tehát nem tűnt el, csak átalakult, átértelmeződött. Az új szubjektum a régi korrektúrája. Olyan *korrektúra*, amely immár „*a viszonyon*” alapul, a tudatos és tudattalan viszonyán.

³⁴ In: Mátrai László: *Élmény és mű*. Gondolat Kiadó, 1973. 49.

Mivel a tudatos a tudattalanról gyakran a *nyelv* révén értesül, ezért ez is fokozottabb figyelmet kap. Ennélfogva a nyelvre való reflexió is fokozódik a tudat részéről, hiszen azt mint szubjektum-közvetítőt képzelet el. Ugyanis a nyelv nemcsak a tudattalanról, de a tudatos és tudattalan *viszonyáról* is hírt adhat. Persze sohasem kimerítően. Hiszen a tudattalan többször is győzedelmeskedik a tudatos felett, így egyre inkább a csodálat tárgya lesz a tudatos számára.

Ennélfogva bár az önreflexió továbbra is fennmarad a szubjektum részéről, de ezt a közvetett viszonyt kudarcként megélve a közvetlent óhajtja. Ezért enged a tudattalan befolyásának, létrehozva egy olyan viszonyt, amelyben a *közvetlen és a közvetett, a kötetlen és a kötött* állandóan váltja egymást, korrigálva a szubjektum önmagáról alkotott képét. Így tükröződik a szubjektum önmaga számára *határtalan korrektúraként*.

Az előbbieket összegezve: a pszichoanalitikus szubjektum annak következtében, hogy önmagáról mint tudattalanról (is) értesül, megszünteti azt a korábbi közvetlen viszonyt önmagával, amely jellemezte, amely konstruálta. Ennélfogva bizonyos értelemben „megszünteti”, korrigálja, átformálja, *rekonstruálja* önmagát egy másik szubjektummá, amelyet már egy sokkal bonyolultabb reláció definiál. Egy olyan reláció, amelyben a szubjektum önmaga számára folyton rejtve marad, tehát felderítése olyan végtelen játék, feladat, amely közben a szubjektum határtalanul újraalkothatja önmagát, s ezáltal határtalanul korrigálhatja az önmagáról alkotott képet. Így a pszichoanalitikus szubjektum önmeghatározása szükségképpen *végtelen és analitikus* lesz.

„Mindig a fejlődő, a fejlődésre képes érdekel minket – az mindig kevésbé, ami már véglegesen, valamilyen, lezárt formájú.”³⁵

Füst Milán szabad verseit a szenzáció légköre lengte körül. Azokban valami olyan testesült meg, ami „fejlődésre képes”, s ezáltal elnyeri az érdeklődés centrumát megillető helyet. A Füst Milán-i szabad vers koncepciójától valóban távol állt, hogy „végleges, valamilyen, lezárt formájú” legyen. Legalábbis a szerző esztétikája ezt sugallja.

De vajon mit is képviselhetett a Füst Milán-i szabad vers? Mitől volt *szabad*? *Szabad* volt-e egyáltalán? Igen, szabad volt. Szabad a korábbi formai kötöttségektől. S ugyanakkor nem volt szabad, valamitől még mindig függött. *Alá volt vetve* valaminek. Füst Milán szerint a költői szubjektumnak. „Ez utóbbiakat szabad verseknek csak oly értelemben lehet nevezni, hogy költőik a régi kötésű formáktól tették szabaddá magukat, s új, sokkal nagyobb, individuális kötöttségeket vállaltak ezek helyébe.”³⁶

Mit is jelent ez az *individuális kötöttség*, vagyis mit kell érteni a költői szubjektumon Füst Milán esetén?

³⁵ In: Füst Milán, 1997. 489.

³⁶ Uo. 479.

A Füst Milán-i szabad versben megnyilatkozó szubjektumot a tudattalan befolyása uralja, ez főként a Füst Milán-i indulatfogalommal jellemezhető. A következőket írja a műalkotásokról: „Mert nem is az anyaguk, tartalmuk, hanem mindenkor formájuk követeli meg a maga terét vagy idejét, hogy kiteljesüljön benne, s mindig a kezdet indulati lökése... (...) egyszóval: még tovább is a forma szüli a formát.”³⁷ Az indulat füsti értelemben tehát olyan *affektusmenyiség*,³⁸ amely a fantáziaműködést teszi lehetővé, s amely a létrehozott művel főleg formai értelemben van összefüggésben. Az indulat, a *ritmus* az a *poétikai eszköz*, amely megteremti, lehetővé teszi az átjárhatóságot a költői szubjektum és a poétikai nyelv között: „két legfőbb eleme szokott lenni annak, amit mi szépnek mondunk: tárgyi, vagyis hallucinatív eleme (ide tartozik egy mű hangzati szépsége is...), és másodsor: a művész személyiségének megjelenése a művében, tehát indulata, amely a mű lendületében, ritmikai erejében fejeződik ki számunkra.”³⁹

A poétikai nyelv és a költői szubjektum átjárhatósága azért is fontos Füst számára, mert megmagyarázza a szabad vers lényegi jegyeit. Az *individuais kötöttség* gondolata ugyanis magában foglalja a költői szubjektumnak mint pszichológiai struktúrának és a poétikai nyelvnek mint poétikai struktúrának az egymással való megfeleltetését, illetve egyáltalán annak lehetőségét. A szabad vers megjelenését mint új formai lehetőséget, a *más beszédmód* situációját tehát értékelhetjük úgy is, mint egy másfajta költői szubjektum poétikai *ábrázolódását, jelenütődését*. Ennek értelmében mondhatjuk azt, hogy ha a Füst Milán-i szabad vers egy poétikai problémát, tudniillik egy új nyelvi situációt, poétikai diskurzust illusztrál, akkor az egyben a költői szubjektum situációjának változását is jelenti.

Mi állhat e változás háttérében? A *Látomás és indulat a művészetben* szerint eleve át kell értékelnünk a korábbi költői élményfogalmat, hiszen az élmény struktúrája és a poétikai struktúra között csak *közvetett* lehet a viszony. Ez annyit jelent, hogy a mű *szépségét*, vagyis esztétikai értékét éppen az adja, hogy az „az élményt esetleg tökéletesen felbontja”.⁴⁰ „Vagyis az élményekhez való görcsös hűség voltaképp még rossz tanácsadónak is mondható. Ha tehát a művész az alkotás sugallatára, irányítására hallgat, nyilván akkor járja az igazabb utat.”⁴¹

Következésképp „a művész személyiségének megjelenése a művében” nem azt eredményezi Füst szerint, hogy a műből bármilyen módon is egyértelmű „tényeket” olvashatnánk ki a művész életének korábbi élményeit illetően, hanem azt,

³⁷ Uo. 175. Füst alkotás-lélektani elképzelései azért érdekesek főként mert a poétikai, formai nyelv és a költői szubjektum között átjárhatóságot feltételeznek, s ezt gyakran a hagyományos alkotás-lélektani fogalmakkal írják le, mint például az ihlet. „Az ihlet tehát valószínűleg formai tartalmú mindenekelőtt”. In: Uo. 172.

³⁸ Ezen a ponton is találhatunk további analógiát a freudi koncepciókkal.

³⁹ In: Füst Milán, 1997. 86.

⁴⁰ Uo. 233.

⁴¹ Uo. 87.

hogy a mű formai jellegzetessége és a művészi szubjektum között létezik egy ennél sokkal bonyolultabb kapcsolat. A reláció bonyolultsága ugyanis többek között abban gyökerezik, hogy eleve *közvetett* a viszony. Ahhoz, hogy ezt a közvetettséget jobban megértsük, nyilvánvalóan a költői szubjektum/szobjektum és a poétikai mű nyelvi sajátosságainak különbségére kell rávilágítani.

Füst esztétikájában több helyütt is hangoztatja, hogy a lélek nyelve alapvetően hallucinatív, vagyis *képi, látomásos*. Ehhez a teóriához igen hasonlatos az a freudi elképzelés, hogy a tudattalant főképp a tárgyképzet, azaz a képiség; míg a tudatot a szóképzet, azaz a fogalmi nyelv uralja. A tudattalantól a tudatosba való átjutást így egyértelműen a *nyelv determinálja*. Másképp szólva ez teszi *közvetetté* a kettő közti viszonyt.

„Költészet az anyanyelve az emberi nemnek...”⁴² fordítja Füst „a világ egyik legnagyobb gondolkodójának, Kant kortársának, az Észak Mágusának, Johann Georg Hamann-nak”⁴³ erre vonatkozó szavait. Másutt: „Érzékeink és szenvedélyeink se mondani, se megérteni nem tudnak egyebet, mint képet. Képekből áll minden kincse az emberi megismerésnek és boldogságnak.”⁴⁴ Füst ezekkel a citátumokkal támasztja alá saját érvelését, azt illetően, hogy a látomásos és indulati poétikai nyelv a művészetnek – a lírának pedig kifejezetten- alapvető, lényegi jegye. „A legrimitívebb kultúrák nyelveiben a szavak javarészből hangutánzásból, képekből és indulatszavakból állanak, aminek következményeképp még igékkel is alig tudnak bánni, mikor nyelvük már szikrázik a színességtől. Mert, hogy mindaz, ami kép, az hallucinatívabb hatású, ezt magyarázni se kell, s hogy a hangutánzás és indulatszó szintén merőben érzékletes megnyilvánulások.”⁴⁵

Tehát mire is hívja fel Füst a figyelmet? Arra a poétikai nyelvben benne foglalt *retoricitásra*, amely látomásos, képi jellegével lényegében kiemeli, újra hangsúlyosá teszi – az indulatnak mint a szubjektum alkotás-lélektani eszközének segítségével – a szubjektum számára lényeges objektumokat. Mitől *lényegesek*, s mit képviselnek ezek az *objektumok*?

Lényegesek, mert a szubjektum ezekkel az objektumokkal szembesülve bevonódik saját *szubjektumiségének* problémájába, vagyis személyessé, *szubjektívvé* válik az a kérdés, amely korábban objektívnek tűnt. A szubjektum *alávetettje* lesz a kérdésnek. *A kérdésnek*, amely az objektumról szól. Az objektum azonban egyszerre lehet valódi objektum, vagyis a szubjektumtól elszakított, „elhajított” entitás; ugyanakkor objektumként értelmezett, tehát önreflexív szubjektum, amely a szubjektumtól valamilyen módon elidegenítődött (ettől objektum), mégis a szubjektum egy transzformációja, korrekciója. Az *objektumiség* által korrigált szubjektum.

⁴² Uo. 130.

⁴³ Uo. 129.

⁴⁴ Uo. 132.

⁴⁵ Uo. 130.

Mindez a poétikai nyelv és a költői szubjektum esetére átfordítva azt jelenti, hogy a poétikai nyelv mint objektum a költői szubjektum számára azért válik lényegessé, *érvényessé*, aktuálissá, mert saját szubjektum-pozíciójáról értesít. A költői szubjektum *alávetettje* lesz a poétikai nyelv problémájának. *A problémának*, amely a költői szubjektum poétikai nyelvben való *tükröződéséről* szól. A Füst Milán-i szituációra konkretizálva, a Füst Milán-i szabad vers mint új poétikai forma, nyelvi struktúra azért válik lényegessé a Füst Milán-i költői szubjektum számára, így az esztétika számára is, mert az a költői szubjektum-pozíció *problematikusságáról* árulkodik. A Füst Milán-i költői szubjektum így *alávetettje* lesz a Füst Milán-i poétikai formának, tehát a szabad vers strukturális jegyeinek. Ebben határozható meg az *individuális kötöttség* terminusa.

A poétikai nyelvben benne foglalt retoricitás teszi tehát egyáltalán lehetővé, illetve vonja maga után az *individuális kötöttség* szituációját, hiszen Füst Milán esetében a szabad vers poétikai struktúrája, retorikai sajátossága hordozza a költői szubjektum individuális jegyeit. Ez azt eredményezi, hogy a Füst Milán-i szabad vers sajátos *kötöttsége*, tehát retorikája azáltal nyeri el *retoricitását*, hogy a költői szubjektum sajátos struktúrájának indulati és látomásos „tükörképét” nyújtja. Amit csak azáltal tud elérni, ha a régi kötöttségeket, a „megszokás folytán” létrejött előírásokat, *megegyezéseket*, a *szimbolikus* viszonyt lerombolja, hogy egy szabaddabb, az individuális struktúra által meghatározott kötöttségnek adja át a helyet.

Csak ennek révén valósulhat meg az az eredendő *poétikai szituáció*, amelyben a költő vissza tudja adni „a régi szavaknak eredeti erejét”,⁴⁶ tehát *korrektúráként* megalkothatja a régi nyelv új változatát, létrehozva a valódi retoricitást; miután a nyelv „érzékletes elemei megszokás folytán” elvesztették „a bennük rejlő látomás ingereit, tehát éppen azt a tulajdonságukat, amelynek keletkezésüket, létüket köszönhatték”.⁴⁷

Ha a hamanni, illetve a későbbi nietzschei, a nyelv eredendő retoricitását állító koncepciót elfogadjuk, akkor olyan kijelentésekhez juthatunk, amelyet Nietzsche is tett: „Az objektum és szubjektum között csak esztétikai lehet a viszony.”⁴⁸ Azonban ha a Füst Milán-i szituációt értelmezzük, akkor e nietzschei állítás inkább olyasmint jelenthet számunkra, hogy az objektum és a szubjektum között *lehet* esztétikai a viszony. Ami azt implikálja, hogy az objektum mint *individuális kötöttségek*től uralt poétikai nyelv, például a Füst Milán-i szabad vers és az azt létrehozó költői szubjektum között az esztétikai átjárhatóság *lehetősége* teremthető meg. Ez

⁴⁶ Uo. 290.

⁴⁷ Uo. 288. Richard Rorty egy helyütt ezt állítja a művészlől: „Képes akar lenni arra, hogy életét saját fogalmaival foglalja össze.” In: R. Rorty: *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*. Jelenkor, Pécs, 1994. 114.

E meghatározás a Füst Milán-i esztétika ismeretében különösen érdekessé válhat, s olyan interpretációs lehetőséget hordoz, amely a művészi szubjektum és az általa megteremtett „sajátos fogalmiság” mint poétikai nyelv közti kapcsolat vizsgálatára vállalkozhat.

⁴⁸ In: F. Nietzsche: *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról*. In: Athenaeum 1992 I/3. 10.

pedig nem jelent mást, mint hogy a Füst Milán-i szabad vers retoricitásának újszerűsége a költői szubjektum újszerűségéről tudósít. A költői szubjektum újszerűségének szituációja pedig – mint már a korábbiakból is kiderült – párhuzamba hozható, összevethető a pszichoanalitikus szubjektumfogalom újszerűségének szituációjával. Ennek az analógiának a felállítása a pszichoanalitikus irodalomtudomány felől azért válhat termékennyé, mert közelebb juttathatja az értelmezőt annak megértéséhez, hogy a Füst Milán-i szabad vers mint a *Látomás és indulat a művészetben* által *individuális kötöttséggel* definiált és körülírt jelenség mitől tekinthető olyan meghatározó fordulópontnak az irodalomtudomány(történet) számára, mint amilyen paradigmaticus volt a pszichoanalitikus szubjektumról való gondolkodás a pszichológia számára.

Visszatérve a Füst Milán-i költői szubjektumfogalomra, s arra a kérdésre, hogy a költői szubjektum számára az élmény helyett/(mellett)⁴⁹ miért a látomás válik preferálttá, azt a szálát kell tovább követnünk, amelynek során a költői szubjektum és a poétikai nyelv viszonyának közvettségéről ejtettünk szót. Azért neveztük tehát többek között *közvetettnek* ezt a viszonyt, mert a két entitás, amely között létrejön, alapvetően más nyelvi szubsztanciájúnak tétélezett. A képanyelv megjelenése a fogalmi nyelvben eleve csak áttételes lehet. A kapcsolat a kettő között azonban mégis létrejön, létrejöhét. Ennek lehetősége pedig a két *nyelvi világ* strukturális hasonlóságából adódik.

A Füst Milán által körülírt költői szubjektum/szubjektum olyan belső dichotómiával rendelkezik, amelyet a *vízió és a gondolat antagonizmusa* ural, ezáltal pedig „e kettő, legalábbis egy időben, aligha lehet meg a lélek színterén”.⁵⁰ Következésképp a füsti teória szerint a szubjektum egy képi és egy fogalmi tartományból épül fel, amelyek egymás ellenében működnek; annyiban, hogy egyik kiszorítja a másikat az éppen aktuális pillanatban, viszont egymást véglegesen nem megsemmisítve, hiszen a látomásos áradatot a fogalmiság teszi egységessé, míg a fogalmi a képi nélkül létre sem jöhet. Ennélfogva a képi és a fogalmi instancia közti interakciót egy végtelen, folytonosan *egy-mást* teremtő folyamat, *határtalan korrektúra* jellemzi, amely épp ennek révén konstruálja meg a szubjektumot létrehozó állandóan korrigálható, nem végleges, nyitott, tehát *szabad* egységet. Ennek a szubjektumnak a *szabad-ságát* az adja, hogy nincsen lezárt formája, így korlátlanul újraalkothatja, újradefiniálhatja önmagát. Azonban e szubjektum mégsem mondható teljesen *szabadnak*, mivel az *indulatnak* mint a képi tartomány egységessítő affek-

⁴⁹ A Füst Milán-i teória nem iktatja ki teljes mértékben a költői szubjektummal kapcsolatban az élményfogalmat, hanem – mint már említésre került – csak a biográfiai értelemben vett, s közvetlenül meghatározónak tekintett élményfogalmat nivellálja. A költői élményfogalmat mint olyat, amely a poétikai nyelvet kíséri, megőrzi az Esztétika, sőt hangsúlyos funkcióval is ellátja azt. Az élmény-konceptcióval kapcsolatban Füstnél érdekes lenne továbbgondolni, hogy mi is annak a következménye, hogy a költői szubjektum/szubjektum kategóriája mégis összemosódik nála az előbbi javára.

⁵⁰ In: Füst Milán, 1997. 374.

tusának és az *értelemnek* mint a fogalmi instancia összetartó attribútumának egymásra hatása, egymáshoz *kötöttsége* eleve korlátok közé szorítja e *szabad-ságot*. Ezt a szubjektumot sajátos *individuuális kötöttség* determinálja.

Mindez a Füst Milán-i költői szubjektumfogalom esetében annyit jelent az *élményt* illetően, hogy a szubjektumot meghatározó sajátos *kötöttség* következtében a szubjektum számára saját individuális struktúrája mint *probléma* kerül a középpontba, így csak önmagára önreflexíve reagálva, tehát közvetetten képes a világ szemléletére, s a költői tette is. Ezért nem a közvetlen élmények játsszák a döntő szerepet számára, hanem a képzelet, nem a külvilág mimézise, hanem a belső látomás. A költői szubjektumnak ez a fajta objektivációja tehát nem hisz már az élményszerűség közvetlen kifejezésében,⁵¹ helyette az érzéki benyomások egy magasabb rendű, bonyolultabb, közvetettebb, szellemi felfogását részesíti előnyben, amely egyesíti az érzéket a szellemivel, az érzelmet a gondolatival, az indulatit az értelmivel, a látomásost a fogalmival. Mindennek az lesz a következménye, hogy a kifejező, az élményt közvetlenül kivetítő alkotásmód irrelevánssá, inadekváttá válik a költői szubjektum számára, s helyette a látomásos, analitikus, önreflexív beszédmód kap prioritást.

Arról, hogy az előbbieken értelmezett Füst Milán-i költői szubjektum strukturális sajátossága mennyiben állítható analógiába a Füst Milán-i szabad vers formai jegyeivel, a későbbiekben még lesz szó.

Így a következőkben csak arra helyezük a hangsúlyt, hogy a *Látomás és indulat a művészetben* által leírt szabadvers-koncepció és a korábbiakban vázoltak közti korrelációt ismertessük.

A Füst Milán-i szabad vers strukturálisan az *individuuális kötöttségtől* meghatározott – mint azt már annyiszor kiemeltük. Azt is tisztázni kell azonban, hogy formai értelemben mit jelent az esztétika szerint ez a sajátos kötöttség. Füst ezt írja a sza-

⁵¹ Füst élményfelfogásának radikalizmusa ismerhető fel ezen a ponton. Erre az újszerűsre egyébként Lukács György is felhívta a figyelmet, mikor a *Jelentés Dr. Füst Milán „Tíz előadás az esztétikából” című magántanári értekezéséről* című 1946-os írásában a következőket fejtí ki: „Általában véve úgy áll a helyzet az esztétika irodalmában, hogy azok a kutatók, akik az objektív mű elemzéséből indulnak ki, gyakran helyeznek nagy súlyt művészi élmény és objektív mű inkongruenciájára, míg ellenben azok a kutatók, akiknek kiindulási pontja a művészi élmény, igen gyakran a homogeneitás viszonylatát tételezik alkotási folyamat és mű között, egyenes úton igyekeznek levezetni a kész művet az azt létrehozó élményből. Füst Milán mindjárt ebben a módszertani kérdésben eredeti álláspontot foglal el. Igen nagy radikalitással helyezi kutatásai középpontjába a művész élményét és az abból létrejövő alkotási folyamatot. E folyamat elemzésénél azonban élesen az előtérbe helyezi a benne létrejövő összes belső ellentmondásokat. Megmutatja azt a távrolról sem egyenes vonalú, hanem ellenkezőleg, igen tekervényes utat, amely az igazi művésznél, aki tudatosan előtérbe helyezi a mű szépségének kérdését, az eredeti élménytől a mű megalkotásáig vezet. Ezért Füst Milán álláspontja ebben a tekintetben az élmény és a műalkotás szükségszerű inkongruenciája. (...) Ennek az igen fontos módszertani szempontnak éles kihangsúlyozását és nagy számú beható elemzéssel való igazolását komoly vívmánynak kell tekinteni esztétikai irodalmunkban.” In: Kis Pintér Imre (szerk.): *Szellemelek utcája. In memoriam Füst Milán*. Nap Kiadó, 1998. 194–195.

bad versek formáiról: „formái éppen mindenkori individualitásuk miatt minden eddigienél nehezebbek, s hogy a belső indulati igazságnak is gyakran hívebb tükrei lehetnek, mint ahogy azt a lerögzített formák kötelező szkematikája lehetővé teszi”⁵²

Füst a szabad versek rendkívüli formai variabilitására hívja fel a figyelmet, vagyis azt állítja, hogy minden egyes szabad vers újabb és újabb szerkezetet kap, amely így sohasem lehet előre meghatározott, hanem eleve nyitott, a végtelen számú lehetőségek egyikeként felfogandó. Következésképp a szabad vers formai hozzáférhetősége nagymértékben megnehezedik, strukturális jegyeinek átláthatósága bonyolultabbá válik, éppen a viszonyítási pont decentralizációjának következtében. Ennél fogva a Füst Milán-i értelemben vett szabad vers egyenként rendelkezik ugyan egy séges szerkezettel, amelyet egyrészt a vers indulati tényezője, a *periodikus-ritmikus* forma tesz lehetővé, másrészt pedig „az értelem egyes praktikus intenciói”,⁵³ amelyek „kijózanítják”, vagyis rendezik a kószáló sorokat, általánosságban mégis azt mondhatjuk, hogy a szabad vers Füst Milán-féle változata lehetőség a *határtalan korrektúrára*, hiszen nem rendelkezik végeleges, lezárt, előírt formai normákkal.

A teljes *szabad-ságot* azonban korlátozza például a „preformált periódus”, vagyis „az indulat olyan megnyilvánulásai”, amelyeket „ismerős egységeknek érzünk, amelyeknek tehát indulati szerkezetük is van”.⁵⁴

Összegezve tehát kijelenthetjük, hogy a Füst Milán-i esztétika által jellemzett szabad vers formai attribútumaiban hasonlóságot mutat az azt létrehozó költői szubjektummal. Egyrészt azért, mert mindkettőt egy belső dichotómia, az *indulat*, a *periodikus-ritmikus* forma és az *értelem*, a korrigáló, kiigazító sorok együttes, egymásért és egymás ellen játszó erői határozzák meg. Másrészt mindkét struktúrát a képi, látomásos és a fogalmi, gondolati nyelv egybefonódása uralja. Harmadrészt, de nem utolsósorban pedig egy, mind a szabad vers, mind az azt megalkotó költői szubjektum számára központi tekintett kategória írja le a legadekvátában mindkettőt. Ez pedig az *ismétlés*, az *ismétlődés* kategóriája, amely egyszerre jelent „ismétlési kényszert”,⁵⁵ hiszen „Az indulatok szeretik az ismétlődést”,⁵⁶ ugyanakkor az ismétlés ellenében működő változatosságra törekvést, amelyet az értelem vezérel, s ezáltal egy folytonosan *másként* mondás/írás, vagyis egy állandóan jelen levő korrigáló mozdulat szituációja teremthetik meg.

⁵² In: Füst Milán, 1997. 452.

⁵³ Uo. 425.

⁵⁴ Uo. 449.

⁵⁵ Az ismétlésről szóló Füst Milán-i és freudi teóriák főként ezen a ponton mutatnak erős párhuzamot. Freud többek között *A halálstön és az életstönök* című írásában az ismétlésről és az *ismétlési kényszerről* hosszasan értekezik, rámutatva arra, hogy a lelki mechanizmusok közül az ismétlés főképp a múlt feldolgozását (összevetve: Füstnél a múlt kijavítása szerepel) szolgálja. S míg a tudattalant elsősorban az ismétlési kényszer uralja, addig a tudatosra az újdonság iránti fokozott érdeklődés jellemző. Füstnél hasonló elképzelést találunk, mely szerint az emocionális, az indulati tartomány esetén az ismétlés igénye, míg az értelemre, a racionális instancia esetén az újra való törekvés a meghatározó.

Ennek révén mindkét jelenség egy olyan szituáció alanyává válik, *alávetette* lesz, amelyben a *kötöttség* jelen is van, meg nem is, így mind a költői szubjektum, mind a szabad vers *szabad* is, meg nem is. Mindkettő *határtalan korrekcióra*, olyan út, amely legfőképp önmagához vezet.

A Füst Milán-i szabad vers és a pszichoanalízis

A teóriák korrigálhatják a műről alkotott képet. A mű korrigálhatja a teóriáról szerzett benyomásokat. A kétféle entitás határtalanul átértelmezi egymást. A *korrektúrákban* és a *korrektúrákról* szituációja szüntelen átjárhatóságot biztosít – egymásba.

Amikor Füst Milán esztétikájában – teóriájával – felvázolja a szabad versről – a műről – szóló sajátos elméletét, akkor cselekedetét alapvetően korrekciós jegyek határozzák meg. Módosítja, transzformálja – vagy átismételteti, újra ismétli – a fejünkben lévő ismereteket, amelyek a korábbiakban a különböző szabad versekkel, illetve az azokról szóló elméletekkel való találkozásaink alkalmával konstruálódtak bennünk.⁵⁷ Ez az egyik korrekciós szituáció. A következő egy kissé más jellegű. Ez utóbbi esetben ugyanis a változtatás, változás vektora nem a másik, a többi szituációra irányul, hanem a saját, a vektor kiindulópontját érintő esetre. Hiszen arról van szó, hogy Füst az esztétika által leírt szabadvers-konceptióval eleve irányokat szab saját szabad verseinek formai értelmezéséhez. Az irányok közül az egyik a pszichoanalízis diskurzusának *útja* felé vezet.

A korábbiakban láttuk, hogy a *Látomás és indulat a művészetben* hogyan írja körül a szabad vers mint új, „paradigmatikusan” más poétikai forma lényegi jellemzőit, s hogy ezek hogyan találkoznak a pszichoanalitikus sajátosságokkal, létrehozva egy jellegzetes szituációt. A továbbiakban főként az lesz érdekes számunkra, hogy mindezek a jegyek miben mutatkoznak meg konkrétan a Füst Milán-i szabad vers esetén.⁵⁸

⁵⁶ In: Füst Milán, 1997. 422.

⁵⁷ Nyilvánvalóan releváns elemzési szempontnak tűnik annak megvizsgálása, hogy a Füst Milán-i szabadvers-felfogás mennyiben tér el a korábbi, illetve későbbi, a magyar, illetve az európai koncepcióktól, a whitmani, az elioti, vagy a magyarok közül például a kassági szabadvers-felfogástól, illetve a különböző koncepciók a poétikai megvalósulásoktól. E dolgozat azonban a Füst Milán-i szituációra koncentráls, szoros olvasás igényével eltekint ennek a szempontnak az elemző kibontásától.

⁵⁸ A dolgozat fő célja elsősorban a Füst Milán-i esztétika által leírt szabad vers – vagyis teoretikus meghatározottságú vers- és forma fogalom – vizsgálata, s ennek keretében az e köré épített fogalomrendszer, diskurzus olyanfajta áttekintése, amely e beszédmódnak a pszichoanalitikus beszédmóddal való kapcsolatát, s annak számos ellentmondását igyekszik tisztázni; ebből következően magának a Füst Milán-i szabad versnek – verseknek – a részletes elemzésétől eltekintünk ebben a dolgozatban. Azokat az általános formai jegyeket azonban nem hagyjuk figyelmen kívül, amelyek lehetőséget teremtenek egy előzetes összevetésre, főképp azt a kérdést feszegetve, hogy az Esztétika által körülírt és a valójában megalkotott Füst Milán-i szabad versek hogyan találkoznak a pszichoanalitikus tanokkal korreláló gondolatok jelenlétében.

Van egy igen súlyosnak látszó, de igazából felfejthető ellentmondás, amely a Füst Milán-i esztétika és a Füst Milán-i szabad vers között feszül. Ez pedig az indulatfogalom és az objektív líra terminusainak háttérében jelentkező látszólagos szemantikai összeütközés. Füst Esztétikájában az indulat teremtő erejéről beszél, vagyis egy belső, szubjektív nyelv uralmát tételezi a művészet – főként pedig a líra – kapcsán. Szabad versei mégsem definiálhatók *szubjektív* versekként – legalábbis nem a hagyományos értelemben. Jóval inkább valamiféle objektív nyelvről van szó, amely ugyan nem éri el a tiszta objektivitást, mert őriz még jó pár szubjektív jegyet, mégis valamiképp megújítja a korábbi értelemben vett szubjektív, közvetlen élménykivetítő beszédmódot. Tehát a fő kérdés az, hogy hogyan egyeztethető össze Füst Milánnál az Esztétika által preferált indulatfogalom az objektív líra diskurzusával.

Ezen a ponton ismét élesen kirajzolódik a Füst Milán-i élményfogalom radikalizmusa. Esztétikájából ugyanis kiderül, hogy az *indulat* éppen azáltal *objektívalódik*, hogy *látomás*sá, képpé válik. S valóban, a Füst Milán-i szabad versek asszociációs technikájuk révén lényegében a belső képeket és a belső hangzatosokat halmozzák egymásra. A versben jelentkező látomásosság, képiség tehát indulati aktus eredménye, ennyiben továbbra is szubjektív; viszont a költői szubjektum mégsem közvetlenül kap hangot a versekben – bár Füst Milán szabad versei gyakran egyes szám első személyűek –, hanem egy önreflexív, önmagától eltávolodó nyelv által, vagyis közvetetten. Az objektivitás így elsősorban azért tekinthető e versek centrális tényezőjének, mert a bennük megszólaló költői szubjektum objektívációs aktusáról árulkodik. Mégpedig arról a költői szituációról, amelyben a költői szubjektum egyrészt megőrzi az önmagával való közvetlen viszonyt azáltal, hogy fenntartja, előnyben részesíti a belső, „ikonikus” nyelvet; másrészt azzal, hogy ezt a képi tartalmat csakis propozicionálisan képes formába önteni, lényegében a közvetettséget, a belső nyelvtől való eltávolodás helyzetét hozza létre önreflexíven. A Füst Milán-i szabad vers költői szubjektuma a költői nyelvben így önmagát – úgymond – megszüntetve megőrzi.⁵⁹ Ez a költői szubjektum tudatában van a tiszta közvetlenség lehetőségének – az élmények közvetlen elérhetőségének – illúziójával, ezért az önmagával való viszonyt *problémaként* definiálva egy közvetlen-közvetett, képi-önreflexív nyelvet alkot, s ebben rekonstruálja önmagát újra és újra mint *határtalan korrektúrát*.

Hogyha mindezt ismét annak a pszichoanalitikus teóriának a tükrében szemléljük, amely a tudatos és a tudattalan mint a fogalmi és a képi tartomány közti átjárhatóságot a nyelv általi determinizmusal határozza meg, akkor láthatóvá válik, hogy a Füst Milán-i látomásos költészet a költői szubjektum és a nyelv viszo-

⁵⁹ Ez a motívum összecseng a Kis Pintér Imre által is használt – Bori Imrétől vett – „személytelen személyesség” fogalmával. In: Kis Pintér Imre: *A semmi hőse (Füst Milán költői világképe)*. Magvető, 1983. 68.

nyának vizsgálatához igen pregnáns például szolgál. Ugyanis ebben a költészetben a poétikai szubjektum – azzal, hogy egyrészt fogalmilag megteremti önmagát a műalkotásban, tehát a tudat számára hozzáférhetővé válik, (legalábbis közvetetten), másrészt a fogalmiság intenzív látomásossága révén a tudattalannal való kapcsolatot is megőrzi, s teszi ezzel egy időben közvetlenebbé az önmagával való viszonyt – olyan új poétikai szituáció ágensévé válik, amely a tudattalannal való tudásának és ennek nyelvi meghatározottságának következtében a poétikai forma mint sajátos nyelv és önmaga, tehát a nyelvben megteremtődő, elérhető költői szubjektum közti találkozás lehetőségét sugallja.

Mi jellemzi nagy vonalakban a Füst Milán-i szabad vers poétikai nyelvét? Milyen összefüggés fedezhető fel az azt létrehozó költői szubjektum strukturális jegyeivel?

A Füst Milán-i szabad versekben uralkodó jegy a gondolatritmus. Ez, ahogy az elnevezés is mutatja, már önmagában a szubjektum belső gondolati ritmizáltságát teszi át poétikai nyelvi környezetbe. A ritmizáltság kategóriája, úgy tűnik, főként az *ismélés*, *isméltődés* mint meghatározó indulati tényező figyelembevételével válik igazán érdekessé. A gondolatritmus ugyanis tekinthető olyan sajátos, Füst Milán által preferált nyelvi szituációnak, amely a határtalan korrektúrát mint műalkotást teremti meg. Hiszen a gondolatritmusok által a szabad vers folytonosan visszatérő, visszatérve korrigálódó gondolatok, képek strukturális ritmizáltságát hordozza. Az asszociációs sorok így kapnak a periodikus-ritmikus jellegesen keresztül sajátos szerkezetet. A hangutánzó, hangulatfestő, illetve indulatszavak túlsúlya pedig még tovább erősíti a költői nyelv és a költői szubjektum indulati vonásainak összhangját.

Ezek az általános jellemzőkön kívül azonban van egy sokkal inkább tipikus, a Füst Milán-i szabad verseket rendkívül erősen meghatározó strukturális attribútum. Erre többek között Rába György hívta fel a figyelmet, aki hangsúlyozta, hogy: „az igazi Füst Milán-i sor, ami rá jellemző, egy szigorúan kötött s egy kötetlen, valóban „szabad” dikció ritmus együttese”.⁶⁰ A kötöttség lényegében prozodikus kötöttséget jelent, vagyis, hogy a Füst Milán-i szabad versekben megőrződnek például egyes régi értelemben kötöttnek mondható prozódiai egységek, amelyek újra és újra visszatérnek a sorokban, a versekben. Ilyenek Füstnek a „trimeter iambicusai”,⁶¹ amelyek a versszerkezet állandó kötött elemeiként jelentkeznek. Rába azonban kiemeli, hogy ezt szüntelenül kötetlen beszéd követi, amely létrehozza a szabad vers valódi *szabad*-ságát. Így válik a szabad vers „a természetes beszéd folyamatát szétziláló indulat grammatikai leképezésévé”.⁶²

⁶⁰ In: Rába György: *A képzelet szerartásai. Füst Milán költészete*. In: Rába György: *Csönd-herceg és a nikkell számovár*. Szépirodalmi, Bp., 1986. 130.

⁶¹ Rába hangsúlyozza, hogy ezekre Gáldi figyelt fel. In: Uo.

⁶² In: Uo. Rába ezt többek között *A hold* című versen keresztül bizonyítja.

E kiragadott példa, úgy tűnik, adekvátan alátámasztja azt a kettősséget, egymásnak feszülő ellentétet, amely a Füst Milán-i szabad verseket jellemzi. Füst ezzel kapcsolatban egy helyütt ezt jegyzi le: „Olyan ritmust, formát keresel tehát, melynek szimmetriájában az aszimmetria benne zeng.”⁶³

Ha most ezt a prozódiai értelemben vett – tehát nyelvi meghatározottságú – kötöttség-kötetlenség dichotómiát a költői szubjektum strukturális jegyeinek összevetésével egy pszichoanalitikus diskurzusú elemzésnek vetjük alá, akkor egyértelmű korreláció mutatkozik meg a nyelvi értelemben vett kettősség (kötött-kötetlen) és a költői szubjektum strukturájáról korábban felvázolt kettősség (tudatos-tudattalan) között. Ebből következően azt mondhatjuk, hogy a Füst Milán-i szabad versben megnyilatkozó prozódiai sajátosság párhuzamba állítható az azt létrehozó költői szubjektum strukturális jellegzetességével. Tudniillik, ahogy a szabad versekben a korábban a tudatos által uralt prozódiai egységeket megbontja az immáron a tudat által uralhatatlan tudattalan *elszabaduló* nyelve, ugyanúgy a költői szubjektum is egyrészt megőrzi korábbi kötöttségét, hiszen a tudatos alkotást nem mellőzi teljesen, kordában tartva a tudattalan erőit, másrészt azonban engedni kényszerül annak a *szabadulni* vágyó tartománynak is, amely megbontja, korrigálja a szubjektum korábban ellentmondásmentesnek hitt strukturáját. S ahogy a költői szubjektum számára tudatosodik, hogy már nem fenntartható az önmagával való egyértelműen közvetlennek vélt viszony, ugyanúgy a poétikai nyelv is fokozatosan veszít közvetlenségéből, s egy sokkal bonyolultabb, antinómiáktól uralt, közvetettebb viszonyt tükröz. Így teremtődik meg az együtt járás a „személytelen személyesség” mint a Füst Milán-i szabad vers költői szubjektumának szituációja és a *kötetlen kötöttség* mint a Füst Milán-i szabad vers nyelvi szituációja között.

E különös *találkozás* egyszerre ad hírt az objektív líra, s az objektíválódni kényszerülő szubjektum/költői szubjektum létrejöttéről. Hiszen „nagyobb objektivitás, mint az antinómiák tudomásul vétele, nem képzelhető el”.⁶⁴

A Füst Milán-i recepció és a pszichoanalízis

A mű – legyen az műalkotás vagy akár egy esztétikai előadássorozat – és a teóriák találkozása határtalan. A recepció tehát *határtalan korrektúra*. Minden egyes darabja újraértelmezi, rekonstruálja, korrigálja az előzőeket. A mű–recepció kapcsolat hatóereje azonban sohasem egyirányú, nem csupán a recepció módosítja a közvetlen műolvasatot, hanem a mű minden egyes újraolvasása korrigálja, növeli a recepció értelmezési eszközeinek táráát.

⁶³ In: Füst Milán: *Napló I.* Magvető, Bp., 1976. 170.

⁶⁴ In: Abody Béla: *A gondolkodás látványa.* In: Abody Béla: *Félidő.* Szépirodalmi, Bp., 1973. 24.

Mára a Füst Milán-i recepció eljutott addig, hogy a Füst Milán-i szituációban egy új, igen lényeges, egész századunkat meghatározó poétikai problémát ismerjen fel. Sőt azt is többen igazolták, hogy Füst ezzel az újfajta poétikai nyelvvel igazából egy új diskurzust teremtett meg; hiszen Füst által a művészet mint ábrázolás megváltozik, s ezért Füst fellépése nagyban hasonlít az nyugat-európai kezdeményezésekhez, mint például a rilkeihez vagy az eliotihoz.

A fent említett elméletek azonban egy valamit mindenképpen figyelmen kívül hagytak, elhanyagoltak. Ez pedig a Füst Milán-i esztétika. A *Látomás és indulat a művészetben* című előadássorozat alapos vizsgálata, amely rámutathat arra a lényeges poétikai problémára, amely ugyanúgy igen fontossá vált, válhat e század irodalomtudományának számára, mint ahogy a szabad vers létrejötté lényegessé vált e század költészete szempontjából. Ez a poétikai probléma pedig nem más, mint a poétikai nyelv és költői szubjektum strukturális megfeleltethetőségének kérdése. Kis Pintér Imre véleménye szerint,⁶⁵ Füst akkor válik igazán azzá, aki, amikor saját szituációját teszi meg témájává, vagyis amikor a szabad verseiben a poétikai probléma válik legfőbb tartalommal. Úgy vélem, ez a Kis Pintér Imre általi gondolat a Füst Milán-i esztétika kapcsán is méltán megállja a helyét. Hiszen mondhatjuk azt, hogy a Füst Milán-i esztétika azáltal vált igazán azzá, ami, hogy magát a Füst Milán-i szituációt – az „*individuális kötöttség*” problémáját – tette meg témájává. Illetve egy másik, főképp a recepció számára érdekes problémát is magába rejtett, amely szintén igen könnyen azonosítható a Füst Milán-i szituációval. Ez pedig a *félreértés*,⁶⁶ az *önfélreértés* szituációja.

Tudniillik annak kérdése, hogy Füst mennyiben ismerte, értette félre saját viszonyát a pszichoanalízishez, illetve mennyiben értette félre önmaga nyelvi diskurzusát. A Füst Milán-i szituáció érdekessége tehát többek között éppen abban keresendő, hogy lehetőséget ad annak az interpretációs szituációnak az átgondolására, hogy hogyan képes egy paradigmátikus tudomány – jelen esetben a pszichoanalízis – fo-

⁶⁵ In: Kis Pintér Imre, 1983. 149.

⁶⁶ E dolgozat szándékosan kihagyta a *Füst Milán–Jacques Lacan*-párhuzam végiggondolását, kifejtését. Legfőképp azzal az indokkal, hogy ez egy olyan, önmagában is igen bonyolult, de kétségkívül érdekes probléma, amely valószínűleg egy következő dolgozat tárgyaként szerepel majd. A kérdés nagyfokú relevanciáját többek között az is indokolja, hogy Füst Milán és J. Lacan közvetett gondolati párhuzamán túl, úgy tűnik – ahogy erre Z. Varga Zoltán is felhívta a figyelmemet – egy közvetlenebb is létezik. Füst Milánnak egy 1936-os naplőbejegyzése így szól: „Egy fiatal francia pszichoanalitikus, mint halom, megírta a tükör-stádiumot – arról írt, amit húsz éve hirdetek, hogy »minden, ami van, lenni akar és tükröződni és azáltal is válik valamivé, hogy tükröződik.«”. In: Füst Milán: *Napló II.* Magvető, Bp., 1976. 344.

Ez a fiatal pszichoanalitikus Jacques Lacan volt, amiről pedig Füst hallott, az a tükör-stádiumról szóló 1936-os előadása. Nyilvánvalóan nemcsak ez a Füst által nyíltan bevallott gondolati analógia az a pont, amely kettejük viszonyának elemzését sürgeti, hanem annak a kérdésnek a végiggondolása is, hogy vajon mennyiben hozható párhuzamba kettejük Freud utáni pozíciója, amely többek között Freud tanainak korrekcióját is elvégezte.

galomrendszere, nyelv- és szubjektum-felfogása korrelálni egy olyan költői beszéd-móddal, amely tudatosan, tehát az esztétika teóriáin keresztül tagadja a *másikat*.

Ha a pszichoanalízis terminusaival élünk, mondhatjuk azt, hogy ez az együtt járás valóban *tudattalan*, s éppen ezért lényeges.

A művek és a teóriák határtalan találkozása határtalan korrekciót okozhat az érintkezést illusztráló „megalkotott” jelzők körében. Ez jelentheti azt, hogy az *ábrázoló, jelenítő* attribútumok folyamatos változáson mennek keresztül, átíródnak, kijavítódnak egy újabb, *másabb* fogalommal.

De a *találkozások* ennél a szituációnál mindig jóval bonyolultabbak. Ugyanis egy jól megalkotott szókapcsolat, amelyet egy adekvát olvasat hoz létre, hosszú ideig megtarthatja megérdemelten jó pozícióját. Füst Milán művei amikor az azokról szóló elméletekkel *találkoznak*, igen gyakran valahogy így definiálódnak: azokat a *Lesütött szemű ember* alkotta. E jól megválasztott attribútum, amely a tárgyat illeti, lényegében átörökölt, magától a tárgytól kölcsönvett. A *Lesütött szemű* attribútum recepciós mozgása a határtalan korrekcióra pregnáns példája. Fokozatos interpretációs korrekción megy ma is keresztül.

Füst Hoffmannsthalnak *A külvilág balladája* című versével kapcsolatban ír a *Lesütött szeműről*: „Mert éppen az van benne megejtő szépen megírva, hogy mit érez a Lesütött szemű, ha egyszer csak felemeli fejét, kinéz cellája ablakán, s e nagyvilág lenyűgöző és érthetetlen látványán elcsodálkozik”.⁶⁷

A Füst Milán-i recepciónak és többek között ennek a füsti írásnak a találkozása révén a *Lesütött szemű*-jelző ismét korrekción ment keresztül. S megszületett például egy monográfia, amely a címet konstruáló elemként választotta a *Lesütött szemű ember* példáját. Nyilván van még számtalan más nézőpont, amely a Füst Milán-i szituáció adekvát értelmezési lehetőségét éppen a *Lesütött szemű*-attribútum újabb, korrekciós körülírásában látja. Például az, amelyik a *Lesütött szemű emberben* egy olyan, a pszichoanalízis szubjektum-fogalmához közelítő személyiséget lát, amely elsősorban saját szubjektum-fogalmát teszi meg problémává, úgy, hogy közben önreflexív módon megalkotja saját, belső strukturális jegyeit tükröző poétikai nyelvéit.

„Pszichológusnak készültem. Arra voltam predesztinálva, hogy az emberi lelket megismerjem – s oly rendszert alkossak, amelynek tételei alapján az ismeretlen rendtelenség renddé tömörül szemeink előtt... Tizenhat éves koromban »halandó lélek« címen értekezést akartam írni arról, hogy miből is áll hát az emberi lélek, – mik az összekötői? S gyerekes elképzeléseim aztán egyre bővültek... s ez az értekezés bennem egyre bővült. Legfőképpen az a hasadás érdekelt, amely az embert önmaga számára idegenné teszi... A sejtések és felvillanások „a tudat küszöbe mö-

⁶⁷ In: Füst Milán: *Gondolatok vázlata. A külső és belső szemléletről*. In: Füst Milán, 1967. 616.

gött” – mindennél jobban foglalkoztattak... az a jelenség érdekelt, hogy önmagam figyelhetem – s hányféle fokon?”⁶⁸

Aki a célt, az eredményt célozza meg, az felemelt fejvel, biztos tekintettel halad az úton, nem az út, a mód, a forma, a nyelv, a szerkezet érdekli, hanem az eredmények. A *Lesütött szemű ember* ezzel ellentétben kevésbé magabiztosan lépdel, hiszen tisztában van azzal, hogy minden újabb lépése egy újabb korrekció a határtalan találkozási lehetőségek pályáján. Ezért a *Lesütött szemű ember* figyelme erősen az útra szegeződik, mert őt az út érdekli, s nem az eredmények.

IRODALOM

- ABODY BÉLA (1973): Füst Milán Látomás és indulat a művészetben. A gondolkodás látványa. In: Abody Béla: *Félidő*. Budapest: Szépirodalmi kiadó.
- ANGYALOSI GERGELY (1994): Objektív kórus – árnyjáték (Füst Milán: Habok a köd alatt) In: „*de nem felelnek, úgy felelnek*” *A magyar líra a húszas- harmincas évek fordulóján*. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- BÁLINT GYÖRGY (1990): Pszichoanalízis és irodalom (In: Emberismeret 1935. II. évfolyam első kötet) In: *Helikon*, 2–3.
- BÓKAY ANTAL (1992): A lélek nyelve. In. *Műhely*. Pszichoanalízis – A belső nyelv tudománya. Győr.
- BORI IMRE (1997): Füst Milán, a képszerűtő. In: Bori Imre: *Írók, események, jelenségek*. Fórum Kiadó.
- BROOKS, PETER (1998): A pszichoanalitikus kritika eszméje. In: Bókay Antal- Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Filum Kiadó.
- DÉNES ZSÓFIA (1979): Ferenczi Sándor és Sigmund Freud. In: Dénes Zsófia: *Szívárvány Pesttől Párizsig*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- DÉRY TIBOR (1969): Hogy szeretett volna élni, s nem értett hozzá! In: Déry Tibor: *Ítélet nincs*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- ELIOT, T. S. (1981): Gondolatok a szabad versről. In: Eliot, T. S.: *Káosz a rendben*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Emberismeret* (1990) Az Emberismeret körkérdése magyar írókhoz (A pszichoanalízis hatása írókra és irodalomra) (In: *Emberismeret* 1935. II. évfolyam I. kötet) *Helikon*, 2–3.
- ERŐS FERENC (1993): Lacan, avagy a vágy tragédiája. *Thalassa*, 2.
- FREUD, SIGMUND (1994): *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Budapest: Gondolat–Talentum Kiadó.
- FREUD, SIGMUND (1991): *A halálöztön és életöztönök*. Bukarest: Kriterium Kiadó.
- FREUD, SIGMUND (1993): *Önéletrajzi írások*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó.
- FREUD, SIGMUND (1998): A költő és a fantáziaműködés In: Bókay Antal–Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Filum Kiadó.
- FREUD, SIGMUND (1997): A tudattalan. In: Freud, Sigmund: *Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Budapest: Filum Kiadó.
- FÜST MILÁN (1967): *Emlékezések és tanulmányok*. Budapest: Magvető Kiadó.
- FÜST MILÁN (1997): *Látomás és indulat a művészetben*. Kortárs Kiadó.
- FÜST MILÁN (1976): *Napló I–II*. Budapest: Magvető Kiadó.
- FÜST MILÁN (1988): – – *összes versei*. Budapest: Magvető Kiadó.

⁶⁸ In: Füst Milán: *Napló II*. 1976. 160-161.

- HARMAT PÁL** (1994): *Freud, Ferenci és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- JUNG, CARL GUSTAV** (1998): Az analitikus pszichológia és a költői műalkotás közti összefüggésről. In: Bókay Antal–Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Filum Kiadó.
- JUNG, CARL GUSTAV** (1998): A gondolkodás két fajtájáról. In: Bókay Antal–Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Filum Kiadó.
- KIS PINTÉR IMRE** (1979): Füst Milán gondolatai. In: *Kis Pintér Imre: Helyzetjelentés*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- KIS PINTÉR IMRE** (1983): *A semmi hőse (Füst Milán költői vilásképe)*. Budapest: Magvető Kiadó.
- KIS PINTÉR IMRE** (szerk) (1998): *Szellemek utcája. In memoriam Füst Milán*. Nap Kiadó.
- KUN ANDRÁS** (1988): Egy megszállott szkeptikus költő különös lírai tanúságtétele. (Füst Milán lírájának első nagy hullámáról) In: *Alföld, 7*.
- LACAN, JACQUES** (1993): A tükör-stádium. *Thalassa, 2*.
- MÁTRAI LÁSZLÓ** (1973): *Élmény és mű*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- NIETZSCHE, FRIEDRICH** (1992): A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról. In: *Athenaeum, I/3*.
- POSZLER GYÖRGY** (1992): „Látomás és indulat” a művészetelméletben. In: *Iskolák után. Almási Miklós 60. születésnapjára*. Budapest: T-Twins Kiadó.
- RÁBA GYÖRGY** (1986): A képzelet szertartásai. (Füst Milán költészete) In: Rába György: *Csönd-herceg és a nikkal számovár*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- RILKE, R. M.** (1990): Malte Laurids Brigge feljegyzései. In: R. M. Rilke: *Válogatott prózai művek*. Budapest: Európa Kiadó.
- RORTY, RICHARD** (1994): *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- SOMLYÓ GYÖRGY** (1993): *Füst Milán vagy a lesütött szemű ember*. Budapest: Balassi Kiadó.
- SZUMMER CSABA** (1993): *Freud nyelvjátéka. A pszichoanalízis, mint hermeneutika és narráció*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó.
- TANDORI DEZSŐ** (1988): A Más Vidékre Némán Mért is Távozó. (Füst Milán költészetéről) In: *Alföld, 7*.
- VAS ISTVÁN** (1978): Füst Milán olvasásakor. In: Vas István: *Tengerek nélkül*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.

**SZERELMI HÁROMSZÖGEK A NYOLCVANAS
ÉS KILENCVENES ÉVEKBEN:
VÉGZETES VONZERŐ, ZONGORALECKE**

Naomi Segal

Elöljáróban néhány megjegyzés a szerelmi háromszögről, amely a XIX. századi nagyregények általános motívuma.¹ A téma vezető teoretikusa, René Girard a vágy működésében a távolítás univerzális szerkezetét látja.² Girard azt állítja, hogy a vágy mindig egy modell vagy közvetítő által meghatározott, akihez a vágyódó személyt nagyobb libidinális befektetés fűzi, mint a szenvedély nyilvánvaló tárgyához. Ennélfogva a féltékenység mint intenzív viszonyulás talán nemcsak katalizátora, hanem generátora is a szexuális megszállottságnak mind a fikció, mind a tapasztalat szintjén. Ez azt jelentené, hogy a házasságtörő vagy tiltott vágyat mindig ödipálisnak kell tekintenünk, és úgy tűnik, a művészetből hozott példák alátámasztják ezt a nézetet. Nemcsak a tekintetben, hogy szinte minden esetben egy fiatalabb férfinak egy idősebb, házasságban élő nőhöz fűződő vágyát mutatják be, de abban is, hogy mindenképp a lehetetlen vágy okozta frusztrációra építenek. Girard elméletének nagyszerű továbbfejlesztéseként Eve Kosofsky Sedgwick kidolgozta e háromszög jellemző nemi szerkezetét. Érvelése szerint a versengés toposza, amelyben két férfi vetélkedik egy nő (élő vagy végül halott) teste fölött, úgy érthető meg leginkább, ha a két férfi egymáshoz való kapcsolódását elsődleges diádnak tekintjük, a nő iránti vágyat pedig a férfiak ennél döntőbb találkozásának

¹ Lásd: Naomi Segal: *Adulteress's Child* (1992); Judith Armstrong: *The Novel of Adultery* (1976); Tony Tanner: *Adultery in the Novel* (1979). Tanner elemzése rávilágít „egy speciális nemi aktus, egy speciális társadalom és egy speciális elbeszélés összefüggéseire”. (12. old.) A házasságtörési motívum természetesen visszanyúlik a középkori irodalomig, lásd Denis de Rougement nagyszabású áttekintését: *L'Amour et l'occident* (1939).

² René Girard: *Mensonge romantique et vérité romanesque* (1961). (Angol fordításban: *Deceit, Desire and the Novel*)

puszta ürügyeként.³ A Sedgwick által „homoszociális vágnak” nevezett jelenségben a háromszög a két férfi közötti rejtett vagy elfojtott kapcsolattá alakul.

Bár Sedgwick olvasata a versengés forgatókönyvéről meggyőző lehet, nem magyarázza kellőképpen a férfiközpontú XIX. századi fikció két archetipikus alcsoportját, a házasságtörésről szóló elbeszélést és regényt. A hős legerőteljesebb szenvedélye mindkét típusban visszatérően az anyafigura felé irányul. És végül is a nő az, aki meghal. A feltételezett apagyilkosságot anyagyilkosság váltja fel. Az elbeszélésben az apa- vagy rivális figurát gondosan kibékítik, sajnálják vagy elmozdítják; az anyafigura az, akit hatalmától megfosztanak vagy megölnek. Hasonlóképpen, a házasságtörési regényben a férj ugyancsak felszarvazott figuraként jelenik meg: nevetséges, esetleg még szeretetreméltó is, olykor fennhéjázó, de nem igazán gyűlöletes figura. Gondoljunk a jámbor Alekszej Kareninre, akinek egyetlen bűne, hogy eláll a füle; vagy a földhözragadt porosz von Innstettenre vagy az ostoba férjre Stendhal, Maupassant vagy Flaubert regényeiben.

Ha a férj nem igazán vetélytárs a házasságtörési regény cselekményében, ki az valójában? Ne felejtjük el, hogy az ödipális eredethez híven, a szeretett nőnek – szeretőjével ellentétben – gyermekei vannak. Egy késői elbeszélésben, a *Dominique*-ban a hős könyörtelen féltékenységgel reagál kedvese gyermektelen házasság miatti bánatára – egy olyan gyermekre féltékeny tehát, akit a szerző még létezni sem engedett! Ha ezekben a szövegekben a féltékenység valódi tárgy inkább a gyermek, mint a férj, akkor két, a nemi szerepek által eltérően jelölt változatot kell keresnünk – attól függően, hogy a gyermek fiú vagy lány.

Amint azt egy sor kanonizált házasságtörési regényről szóló elemzésem mutatja, amikor a vágyott nő egy fiú anyja, fia többnyire épp abban a pillanatban betegszik meg, amikor a szerelmi viszony elkezdődik. Ritkán hal meg, de betegsége ok lehet arra, hogy anyja elhagyja a hőst (mint Flaubert-nél), vagy a bűntudat kínjait élje át. Bármelyik esetben láthatjuk, hogy a patriarchális konvenció szorítását, amelyben a férj birtokolja a jogot, hogy feleségén keresztül neve törvényesen fiára szálljon, a szerző-istennek egy fantazmagorikusabb fenyegetése váltja fel, amely az anyai szenvedély fölött gyakorol élet-halál jogot. E meghiúsult, ám ismerős ikonnal szemben a lányos anya ritkaság a férfiközpontú regényirodalomban; ha felbukkan, rendszerint mint „áthágó” – prostituált, gyilkos vagy házasságtörő. Mintha egy lányos anya önreprodukciója már önmagában egyfajta büntetés volna, alig valamivel jobb, mint a gyermektelenség. Ugyanakkor az anya-lány párosnak mint olyan térnek, ahol a maskulin szerzői képzelet megtorpan és elbizonytalanodik, van egyfajta varázsa. Az anya-lány páros valamilyen elhatárolt hely – kert, szoba, cella – által keretezve, rejtve jelenik meg ezekben a szövegekben. Hester Prynne *A skarlát betű* nyitó jelenetében a börtönlépcsőn áll egy szürke ruhás bűnözővel, mellén

³ Eve Kosofsky Sedgwick: *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire* (1985)

a világos, hímzett A-val, melynek jelentése soha nem fejthető meg, és a kedves kisgyerekekkel, aki hasonlóan díszes skarlátvörösbe öltözött: mindkettő bűnének bélyege, és szükségtelen hozzátenni, hogy a gyermek antiikon, lány kell, hogy legyen. A lány nem esik betegségbe a házasságtörési regényben; inkább elbukik (mint anyja), gyakori, hogy felvágja az ereit, látható jelét adva a női vér túltengésének, mely skarlát betűk sokaságaként olvasandó. És mi történik, amikor az anya meghal? Mind Hester, mind Anna törvénytelen lányát, csakúgy, mint Emma Bovary és Effi Briest elhanyagolt, törvényes gyermekeit végül az anya férje neveli fel. Ily módon a genealógiai láncolat az áthágó kívülállóknál újra bezárul.

Saját életünkhöz és korunkhoz fordulva, két játékfilmet fogok összevetni, melyek az elmúlt tizenegy évben készültek. Mindkettő rendkívül népszerű volt, jegyeladási rekordokat döntögetett az Egyesült Államokban és másutt is, és olyan kritikai és tágabb érdeklődést is keltett, amelyet a rendezők addig nem tapasztaltak. A *Végzetes vonzerő* és a *Zongoralecke* című filmek, úgy tűnik, igen hathatósan hívták fel a figyelmet a huszadik század utolsó két évtizedének alaproblémáira.

Dolgozatom azt vizsgálja, hogyan különbözik a két filmben a háromszög elve szerkezeti, illetve általánosabb pszichológiai szinten. Egyfajta szimmetrikus feltevésből indulok ki: a *Végzetes vonzerő* napjaink maszkulinitásának erőteljes negatív mítosza, míg a *Zongoralecke* a mai femininitás hasonlóan erőteljes pozitív mítosza. Nem szűnő talányuk és a kritikák, cikkek végtelen sora egyaránt tanúskodik hatásukról.

Egyszerűen indítva: mik a közös elemek a két filmben? Mindkettő a házasságtörés kérdését vonja be a cselekménybe, és ennek alapvető formájaként mindkettő háromszöget használ. A felnőttek triója mindkét filmben kiegészül egy lánygyermekkel és párhuzamosan vagy járulékosan más tárgyakkal, figurákkal, amelyek a „teljesen emberit”, illetve a táj- vagy városképek között közvetítenek – ezek elképzelésem szerint egy komplexebb háromszöget eredményeznek, nem valamilyen más alakzatot.⁴

A nyolcvanas és kilencvenes évek közönségfilmjeiben, különösen az Egyesült Államokban, a fiú egy boldogtalan család harmadik személyeként jelenik meg, ahol a feleséget eltávolítják az otthonból, amely jobban működik nélküle (lásd Sedgwick).⁵ A *Kramer kontra Kramer* csak a legnépszerűbb példája ennek a mítosznak.⁶ Ödipális kiindulópontot görget tovább, illetve azt a jelenséget, amit Leslie

⁴ Érdekes módon mindkét film egy hím kutyát kapcsol a lánygyerekekhez, humoros, sőt gyanús pillanatokban, melyek az állat nyaldosási hajlamán alapulnak.

⁵ Lásd: Tania Modleski (1991), különös tekintettel az 5. fejezetre.

⁶ *The Mirror Cracked: the Career Woman in a Trio of Lansing Films* című könyvében Roslyn Mass (1987/88) a Sherry Lansing filmjeiben szereplő érélyes nők ábrázolását vizsgálja meg, akik rendszerint „rossz véget érnek”; ezek közé tartozik a *Kramer kontra Kramer* és a *Végzetes vonzerő*. Betty Kaplan rámutat, hogy Eggedülálló Dolgozó Nő létére Alex nagyon keveset látható munka közben (*In Work but Out of Sense*, 1988, 25. old.).

Fiedler már 1960-ban a szexualitástól való sajátosan amerikai elidegenedésként és egy állítólagosan aszexuális fiúkötelék iránti nosztalgiaként azonosított.⁷ Újabbban a férfitest egyre inkább komikus (vagyis biztonságos) irányban feminizált, további női területeket átveve. Robin Williams és Arnold Schwarzenegger egy kis technikával jobb anyák lesznek, mint feleségük valaha is volt, és az utóbbi kétségtelenül megbízhatóbb óvónő, mint Nicole Kidman a *Malice*-ban.⁸

Az apaszimpátia eme szótárát alapul véve talán meglepő, hogy Dan Gallaghernek lánya van, s még inkább, hogy ez a lány tökéletes feleségéé is. A férfiközpontú játékfilmekben a jó anyáknak általában fiuk van, és csak akkor veszítik el őket, ha már nem érdemlik meg. Hogy Beth Gallaghernek lánya van (noha rövid hajú), ez a háromszög-cselekményben betöltött szerepének bizonytalanságát sugallja, melyben felváltva lesz elutasított, menedék és gyilkos.

Sokkal többet foglalkoztak már Dannel és Alexszel, és én is vissza fogok térni rájuk, de kezdjük a feleséggel. A legtöbb kritikus kelletlenül vagy hálásan felismeri, hogy Beth nem mosogatórongy. El kell hinnünk, hogy Dannek kevés oka van megcsalni őt, és kellemes jövője lehet vele, legfeljebb néhány hónapig elkerülik a fürdőkádakat. Valószínűleg Beth nem kevésbé, inkább más módon vonzó, mint a végletes Alex, aki csak rövid ideig borzongat, aztán zuhanni kezd. Beth nem azért más, mert bájtalan volna, hanem mert minden vonása, haja, szeme, szája inkább ajánlkozik, mint fenyeget – tekintete harmatos, mosolya szerény, haja leomló, míg Alexé követelő, ravasz és kontrollált. Paradox módon a feleség mégis kevésbé elérhető szexuálisan, mint vetélytársa. Dané, és mégsem az övé (a köztük tervezett ruhátlan jelenetet soha nem forgatták le), először ugyanis a (hím) kutya, majd a gyerek áll közjük. Ugyanez a kutya némán részt vesz a házasságtörő hétvégén: egy nap bolondozást hall kintről és dulakodást bentről, két haláljátékot és az eredményüket, és megeszi a bizonyítékot egy tányér hideg spagettiszószban; később a lány és (nőstény) nyuszija hasonlóan bevonódik Alex támadásainak drámájába a férj és a feleség közötti első szexuális együttlét után.

Döntő szempont, hogy a háromszöget a *Végzetes vonzerő* támadó jellegűnek ábrázolja. A házasságtörés cselekményéhez híven a film egy betolakodó kívülálló története. Ahogyan a tragédiában vagy a krimiben a bűnbakot, a kívülállót is eltávolítják, hogy az eredeti egységet – melynek belső hibáit a kívülálló inkább leplezte, mint leleplezte – megmentésék (esetleg egyszerűen elsimítsák a beavatkozás tényét). Alex Forrest, mint a neve is mutatja, az a vadon, amelynek segítségével biztonságos terület elhatárolható. Akár a zsúfolt New York-i lakásban, akár a külvárosi fészekben, a fekete lyukat mutatja meg, amely befejezésre szorítja önmagát. Amit lerohan, meleg, meghitt, fenyegetett és tökéletlen. A berobbanás kirobban-

⁷ Leslie Fiedler: *Love and Death in the American Novel* ([1960], 1967)

⁸ Lásd: Colleen Keane: *Recent Thrillers: Postmodern Play and Anti-Feminism* (1994).

tás is. Hogy visszatérjünk Bethhez, újra meg kell figyelünk, hogyan jeleníti meg a film az ő kívánatosságát. Amely nem elérhető, hanem elzárt.

Beth rendszeresen látható félig felöltözve, arcát festve vagy fürdéshez készülődve. Ő azonban mindig teljesnek tűnik, mert megfelelő helyén van, a tükör előtt. Száját rúzosva tesz szemrehányást lányának, mert az kifigurázta a nők piperészkedését. A tükör előtt ellenőrzi a színeket a bőrén: rúzst, horzsolást. Egy ponton – és ez a legerotikusabb pillanatuk – Dan odalép mögé és nézi (a férfi a nőt, ő saját magát és mindketten a párosukat), házasságuk tükörképét. Hasonlóan, sokkal később, mialatt a férfi békítő teát készít a konyhában,⁹ a nő újra tükörképét vizsgálja, kétszer a férfi borotválkozótükrében, aztán a saját nagyobb tükrében, és az utóbbi keretben, ahogy letörli a gőzt, Alex arca bukkan fel mögötte. Ez természetesen az általa megszakított eseményekbe beavatkozó, egyszersmind azokba beletartozó szereplőként jeleníti meg őt. Beth potenciálisan ugyanolyan típusú nő, mint Alex: talán kevésbé érzéki, de szadisztikusabb, hiszen Alexnek csak önmaga ellen intézett támadásának vagyunk tanúi, gyilkossággal viszont a házaspár fenyegetőzik,¹⁰ és míg a férj alapos kegyetlenséggel elpróbálja, a nő meg is valósítja.

Ha a háromszöget betolakodásként értelmezzük ebben a mítoszban, akkor nemcsak Alex fenyegeti a keretbe foglalt tér lezárulását. Láthattuk, hogy az már belülről szétzilált a megszakítások által, amelyek belső „extráikat” a vágy számára kínálják fel. Dan, közhelyesen szólva, valamit keres a házasságán kívül, amit abban nem talál meg. Nem fontos, hogy ez múltékony vagy felszínes vágy; nem boldog abban a keretben, amelyben Beth, erről folyamatosan megbizonyosodhatunk: boldog. Beth egyik zárt térből a másikba mozdul. A szó minden értelmében *femme d'intérieur* (kivéve váratlan szójátékát, melyben belső teret ajánl másoknak: senki sem hatol belé). Amikor kívül van díszes ketrecén és mozgásba jön, nagyon gyorsan összetörik.

Mialatt Beth pánikszzerűen hajt kocsiján, amely darabokra töri őt, és amely darabokat csak saját agressziója állíthat helyre, az elbeszélés Alexet vágja be, amint föl-alá süvít a sajátján Beth lányával. A síneken vannak, egymás mellett, tökéletes biztonságban, míg az anya elsodródik tőlük. Alex gonoszságának növekvő iramát számos roham jelzi. Először kölcsönveszi a férjet a feleség tudta nélkül, zaklatja, és belép a házaspár életterébe nagyrészt a telefon révén, melynek fetisisztikus hallhatósága egyre hangosabb lesz, amint egyre közelebb csúszik a már nem teljesen monogám hitvesi ágyhoz. Nem sokkal ezután Alex személyesen is megérkezik a lakásba, vevőt tetteve, és elkéri az új telefonszámot. Következő támadásánál a sav leégeti, de nem járja át az autót: csak a Volvo külsején van jele; a támadó kazetta elő-

⁹ Egészében kiváló tanulmányában Jean Désobrie rámutat a gőzölgő folyadékok visszatérő felbukánására Alex betolakodásakor (1989, 139-140. old.).

¹⁰ Shaun Usher észrevétele (1988, 26. old.). A puppy párról és társairól hasonlóan cinikus véleményen van Michael VerMeulen (1988, 21. old.).

ször Dan autójába, majd dolgozószobájába kerül, ahol Beth ijeszti halálra a férfit hangtalan érkezésével. Azután a megfőzött nyúl, mely tragikomikus módon kerül át a ketrecből a fazékba, és a vallomás pillanata, amely nyomán Dan kiűzetik a családi térből, Ellen felemelkedik, Beth pedig kórházba kerül.

Alex vágya, hogy bevonódjon, csak attól a ponttól kezd patológikussá válni, amikor erre egy megfelelő érveléssel igényt támaszt. Megmondja Dannek, hogy terhes. Egyes kritikusi véleményekkel ellentétben, soha nem tudhatjuk meg biztosan, hogy ez igaz-e – a hányás a kertben, miután végignézte a család és a háziállat jelenetét, pszichésen legalább annyira igazolható, mint fizikailag. De ez nem igazán fontos. Ezt állítja, és Dan meg Beth elhiszik. Ez a gyerek egyaránt vetélytársa és testvére Ellennek; ez megmagyarázhat olyan bizonytalanságokat, hogy miért nem tesz kárt Alex magzatának nővérében, és miért próbálja Dan újra és újra mindkettejüket megölni, de csak felesége vállalja a filicídiumot, aki nem anyja a gyermeknek. Fontosabb azonban, hogy ezzel Alex már kettős fenyegetést jelent a családnak. Gyermeké létjogosultságának negatív képét nyújtja. Támadása már nem az egyszerű kívülállóé, hanem az őket felforgató megfordított kapcsolaté.

Ki hatolt kibe? Alex megjelenésekor Dan belép a testébe (ez nem a biztonságos szex filmje), és soha nem tud egészen kijönni belőle. Akár szó szerint, a magzati maradványban – „Honnan tudod, hogy az enyém?”, dadogja a férfi előreláthatóan –, akár azért, hogy megtartsa, a férfi annyira van Alexben, mint az őbenne. Újra és újra betör a nő lakásába, pedig az nincs is bezárva. Alex minden sérülése után feléled, mint egy cyborg vagy egy vámpír, de a férfi úgyszintén, tettetett szívrohammal ugratva a nőt a parkban. Alex terhessége, mint Karen Durbin rámutat, éppúgy Dané is.¹¹ De Alex, és nem Beth az, aki az anya jogával bír Dan fölött. Ő az, akivel a szex megtermékenyítő, aki mellőzi azokat a kellékeket és fétiseket, melyeket Beth állít önmaga és Dan közé. Alex közvetlenebbé válik gyermekétől, Beth kevésbé közvetlen lesz az övétől.

Gyermeké rejtélyessé teszi őt, mert a terhes Alex a preödipális, preszexualizált elkülönült helye, az „inkább ő-félig Dan”. Beth szerepe az, hogy tartalmazza, nem az, hogy ő tartalmazza. A négy főszereplő közül egyedül ő talál biztonságot az élő szülők ragaszkodásában. Gyermeké már nincs benne, androgünszerű rövid hajjal, esetlen lányruhában, valahol öt- és hatéves kor között (a szülők vitatkoznak ezen), éretten csüng, mint egy gyümölcs, várva, hogy belepottyanjon az ödipális pillanatba, ahol az apja vár türelmetlenül. Gyakorolja a lánykérés-jelenetet egy drámából,

¹¹ Durbin: *The Cat's Meow* (1987, 90. old.): „Douglas élménye Glenn Close-zal való tombolása nyomán leginkább a klasszikus női rémálomra (és szerencsétlen női realitásra), a nem kívánt terhességre emlékeztetett: egy óriási, gyótró, látszólag vég nélküli következményre, amitől a férfi nem szabadulhat meg. És mindez csak azért, mert a szegény fiú egy kicsit szórakozott. Ilyen igazságtalan az élet, vagy mi? Még abortusszal is próbálkozik, de Alex nem kér belőle. Bocs, haver, mondja, neked nem lehet abortuszod. Ó, a szerepcsere! Ó, a keserű gyönyör!”

ócska tévéműsorokat néz, és kártyatrükköket tanul a nagyapjától; már fel tudja venni a telefont, és képes üzeneteket átadni a Mamának. Afelé halad, hogy közvetítő legyen, és látszólag összetartja a házasságot, de valójában, mint a többi „harmadik személy” a filmben, szétesését erősíti.

Túl sokat írtak már a *Végzetes vonzerő* befejezéséről ahhoz, hogy még valamit hozzátegyek. Mandy Merck szokatlan módon megegyezést lát a film egészével, amely úgy, ahogy van, az első jelenet gyermekszemének reprezentációjaként olvasható. Korábbi pillanatokban mind Alex, mind Ellen a házaspár „meglesői” voltak, a befejező képekben a lány „biztonságosan a színpalak mögött marad”. Először az apa, aztán az anya próbálja megölni a nőt, aki közéjük állt; a közéjük állt gyerek – egy gyerek, akit előzőleg emelt hangok felébresztettek – nem jelenik meg az első jelenetben. Amint a kamera felméri a film véres tetőpontját, az ellenkező pillantás, amit várunk, Ellené, nem jelenik meg. Úgy vélem, inkább mi vesszük fel az ő nézőpontját, végignézzük a fehér ruhás szerető küzdelmét és halálát a családi fürdőszoba intim környezetében, és gyerekként döbbenünk meg. Alex halálának felnagyított és valószínűtlen borzalma (egy Grand Guignol finálé, amely nem tetszett a realista kritikusoknak) a kislányt helyettesítő infantilizált nézőpontunk által válik pszichológiailag helyénvalóvá, aki csak a film utolsó, közismert közelképében lesz látható a Gallagher család fényképén.”¹²

Ez bizonyára korrekt olvasata annak a pszichológiai zsongásnak, amit a tetőpont nyújt nézőinek, és amit a producer és a rendező interjúiban, egyértelműen orgazmikus fogalmakban, igazol is.¹³ Van azonban egy másik, bár csak pillanatnyi nézőpont az utolsó jelenetben – Alexé, akinek (halott vagy élő) szemein keresztül vagyunk tanúi megfulladásának. Látni fogunk majd egy másik feltámadást a fulladásból, másik elemzett filmünkben, szintén alulnézetből, és szintén a női vágy fölötti rendelkezés határait jelezve. Alex életének a család vet véget, Ada családalapításra készül.

Összegezve: A *Végzetes vonzerő* attól válik provokatív alkotássá, hogy használja, ugyanakkor felforgatja a szerelmi háromszög ismerős változatát. Egy kívülálló fenyegeti a megszilárdult kettőt; de mivel a kívülálló nő, másképpen fenyegető. A szexuális betörésnek ebben a hagyományosan behatoló fantáziájában a kényszerített belépés alanya nő és a családhoz tartozó: az ő belépése rendíthetetlenebb, mivel ő eleve olyan tér, amely tartalmaz, ő maga jobban áthatott és átható a férfi pszichológiai terére nézve.

¹² Merck, Mandy: *The Fatal Attraction of the Intercourse*. In: *Perversions*. London, Virago, 1993, 210-211. old.

¹³ Lásd Adrian Lyne-t egy Brian Case-zel készített interjúban (1988, 31. old.): „Nézzé, ha nagyfokú empátiával szerelkezünk fel a házas férfi és családja iránt – és én ebből sokat a magamra alapoztam –, és aztán azt mondjuk, bocs, haver, őt bebörtönzik, mi egyedül maradunk, ennyi – én nem hiszem, hogy ez méltányos. Szóval, megadni a közönségnek az előjátékot, és aztán...” Vagy Sherry Lansing, kevésbé élénk színekkel, a *Massban*, op. cit. 33. old.: „Imádom a végét. Tökéletesen kielégítő.”

Vonakodva használok a „behatolás” szót, mert szeretnék elkerülni bármilyen nyilvánvaló nemiszerep-skatulyát. Nem szeretném a két filmben ábrázolt vágy két módját a férfi és a női gyakorlattal azonosítani – ez nyilvánvalóan leegyszerűsítő volna. Nem vagyok benne biztos, hogy maskulinna vagy femininné jelölésük következményei egészében hasznosak, érintetlenül hagyják ugyanis az egynemű vágy kérdését és ennek helyét bármiféle nemiszerep-kettősségben. Igaz viszont, hogy a *Zongoralecke*, melyet különféle okokból „női filmként” értelmeznek, többnyire jobban megrendíti a nőket, mint a férfiakat, ez a hatás pedig (melynek én is részese vagyok) magyarázatot kíván.¹⁴ Világos, hogy a zene, a képi megoldások és az erotikus szerkezet része ennek. De azt hiszem, kell hogy legyen még valami magyarázat arra, miért látszik ez a film túllépni a vágy maskulin képzetének határain, amelyet kultúránk oly masszívan belénk plántál, legyünk nők, férfiak, melegek vagy heterók.

Hadd próbáljam meg tehát elválasztani más módon a vágy két formáját. A *Végzetes vonzerő*ben a szex mohó, hangos és erőszakos. Tudjuk, hogy meglehetősen szándékoltással a három legagresszívebb jelenet, melyek mindegyike konyhákban és fürdőszobákban, a háznak leginkább „testi” részeiben zajlik le, analógiát teremt a szexualitás és a gyilkosság koreográfiája között. A misszionárius pozitúra pillanatai kizárólag Dannek két Alex elleni gyilkossági kísérlete közben láthatók, melyben kép és ellenkép láttatja gyilkos és áldozat egyként eltorzult arcát, hogy sem az emberölést nem tudjuk elválasztani a nemi erőszaktól, sem az agresszor szerepét az áldozatétól. Nevezzük a vágnak ezt a módját „betolakodónak”, megjegyezve, hogy ez a legáltalánosabb mód, melyet a kulturális produkciók mind ez ideig ábrázoltak. A betolakodás háromszöge, a vágy mint betörés, egy ellenálló tér gyarmatosítása egy kívülálló által, akit esetleg eltávolítanak. Szerelem és halál a nyugati világban.

A *Zongoralecke* szintén egy személy védett terébe történő belépés, illetve a gyarmatosítás kérdését veti fel. A vágy itt is háromszögesített és bevonó, de másképpen az. Az alapvető eltérés időbeli és térbeli, a vágy elkerülhetetlenségét, lépcsőről lépcsőre haladását úgy használja, hogy a szadizmust különösséggel helyettesíti, és megmutatja, hogyan érhetik el egymást a testek olyan módon, mely a zongorajátékra emlékeztet.

A szerelmi háromszög ebben a filmben egy nőből és két férfiből áll – ez a házasságtörés hagyományos ábrázolásának legáltalánosabb mintája –, amely egy már megjelölt nőt mutat be, akire egy nála fiatalabb férfi vágyik, ennek minden ödipális terhével együtt. Itt azonban a férjes nő áll a háromszög csúcsán, egyik férfihoz sincs

¹⁴ Lásd Lizzie Francke (1993, 224. old.): „Egy ideig nem tudtam gondolkodni, pláne írni a *Zongoraleckéről* remegés nélkül. Érzések kavalkádját váltotta ki, legalább annyira fizikai és érzelmi, mint intellektuális reakciókat... A mozi kezdete óta, amikor a közönség egymást taposva menekült a vásznon felbukkanó vonat elől, nem tudtam elképzelni, hogy a film médiumának ilyen erőteljes hatása lehet.

közelebb. Kissé úgy, mint Alex, és nagyon is úgy, mint Hester Prynne, elindul egy törvénytelen lánnyal megkettőzve, akinek létezése meghatározza nemiségét, és a világba való belépésének módját ábrázolja.

Ada némaságára nincs magyarázat; az első képekben olyan állapotként jelenik meg, melyet részben ő választott, részben pedig nincs hatalma visszafordítani.¹⁵ Csöndje „nem hátrány, hanem stratégia”, a kommunikáció lehetséges forrásainak megsokszorozása és elterjesztése;¹⁶ világosan jelzi az utat, melyen egy teremtvő választás (vagy „akarat”, ahogyan a szereplők fogalmazzák) felszabadítja, ugyanakkor korlátozza a bekövetkező tetteket. Ez a film, hasonlóan a másikkhoz, megsokszorozza és fetisizálja a szubjektum és a tárgy közti csatornákat, azonban megfordítja a háromszöveget, amelyben a „harmadik” szereplő betolakodó, és ehelyett a másik megközelítésének eszközeként mutatja azt be. Míg Beth lánya tulajdon volt, melyet ellophatnak tőle, Adáé önmaga kiterjesztése, melyet elszakítottak tőle. Nem meglepő, hogy amikor Beth megsérül, egész testét töri össze, míg Adának egy ujját vágják le egy teljes sorozatot tönkretéve, megcsönkítőja szavaival „szárnyát lenyelve”.

A közvetítésnek számos egyéb módja van – ami egyeseknek nem tetszik a filmben, az ezeknek az eszközöknek a könyörtelen (furcsamód egyszerre túl nyilvánvaló és túl művészi) stilizációja. A főként „akusztikus információk összegyűjtésére tervezett”¹⁷ kagylóhéjra emlékeztet, a krinolin ház, a szoknya gyepelő, az ing portörő, az utazóláda vagy egy durván kifaragott nyaraló faléce kiengedi a hangot, beengedi a leskelődést, és a kamera a közeli figyelmével halmozza a természetes fényt, az erdő zöldjét és a víz alatti kéket, az elveszettség és kiemelkedés fantáziáit változtatva.

A fő fétisztárgy persze a zongora: vágyott dolog és része is az ének, terjedelmes, tehetetlen, engedelmes és érzéki; ormótlansága és szépsége olyan tulajdonná teszi, melyet senki sem birtokolhat teljes természetességgel, miként a saját testét sem.¹⁸ Képzletben élővé teszi a film végét a tenger mélyén, és mégis, még Ada festői születése után az amniotikus buborékból, testének egy változatát köldökzsi-

¹⁵ Kate Pullinger, akinek könyve alapján a film készült (és akitől Jane Campion néhány fejezet után elszakadt) kifejti, hogy „Ada azért nem beszél, mert hatévesen, miután nem fogadott szót szüleinek, megtiltották, hogy aznap megszólaljon, mire elhatározta, hogy örökre megnémul” (Marianne Brace, 1994, 11. old.). Akármilyen is a kiváltó esemény – és miért ne lehetne ez akár a legkisebb trauma –, az eredmény szükségszerűen valami más, mint ami ennek oka volt.

¹⁶ Lásd Campion interjút Ian Pryorral (1993, 25. old.) valamint Valerie Hazelt (1994).

¹⁷ Adam Mars-Jones: *Poetry in Motion* (1993, 26. old.)

¹⁸ Campion, akinek egyik célja, hogy „megvizsgálja fetisizmus és szerelem kapcsolatát” (Katherine Dieckmann, 1992, 82. old.), a zongora mint tehetetlen tárgy tulajdonságait hangsúlyozza, és számos kritikus megemlíti a hasonlóságot a *Fitzcarraldo* hajójával. Érdekes azonban, hogy az eredeti cím nem a tárgyra, hanem a *Zongoraleckére* utalt, amelyet a francia változat pontosan követett, míg az olasz verzió többes számú: *Lezioni di Piano*.

nórszerűen függesztve föl. A film első pillanataiban egy ritkás, vörös fénysugarat látunk,¹⁹ és ezen keresztül (ahogyan a fény az ujjakon keresztül látható, melyek mögött egy gyerek eltakarhatja az arcát, azt gondolva, így láthatatlan) egy vékonyka hang Ada „belső hangjaként” azonosítja magát, és közli, hogy hatéves kora óta nem beszél. Ez közvetlenül azután vagy azelőtt történt, ismerjük fel, hogy zongorázni kezdett. A hangszer tehát lehetővé teszi a gyermeknek mint hangnak a megőrzését testében, és ennek önkéntes-önkéntelen kifejezését, mely a pszichoanalitikus *Aufhebung* modellje.

Hajlamosak lehetünk azt gondolni, hogy ez Flora hangja. A maorikkal ellentétben, ahol a különbség fölényben és utánzásban eléggé gondosan jelölt,²⁰ anyjának megkettőzése funkcionális és kölcsönös. Egy kettős Venus ez, melyet kitétek a partra, és a gyermek alkalmassá és hasznossá tétele a hang helyettesítőjeként akkor látható, amikor elmondja Ada agresszív üzenetét a halásznak, és csak úgy kerül el annak öklét, hogy anyja szoknyájába bújlik. Joga van anyjának kizárólagos élvezéséhez: ahogy Ellen, ő is ott van az ágyban, amikor a férj a nap végén odalátogat, és nem annyira a feleségének, inkább neki kínál csókot.

A gyermek és a zongora a nő fizikai vágyának kétféle közvetítője. Stewart számára mind Ada, mind a zongora arra való, hogy megvegye és eladja; Baines azonnal felismeri ennek közvetítő szerepét. Először odaviszi hozzá a nőt, közönségként állva a teljes anya-gyerek-hangszer egységhez a parton, azután arra használja, hogy a nőt magához hozza, csöndben figyelve, amint újra kisajátítja játékaival. Ettől kezdve a gyerek mint közvetítő szükségtelenné válik a nő, a zongora és a férfi újonnan alakult hármásában. Lényeges persze, hogy Baines nem tud olvasni, a hangszer tehát kezdetben az egyetlen eszköz közöttük. Fokozatosan, Baines ügyetlen „alkujának” egyidejűleg komikus, fenyegető és megerősítő érzékiségén keresztül, a nő teste újra belép a kommunikatív körforgásba, a zongorát és a gyereket egyaránt helyettesítve.

Azonnal visszatérünk a diadikus párbeszéd fejlődésére. Először azonban beszéljünk az emberi közvetítőkről. Flora, amint inkább tárgyává, mint értelmezőjévé válik anyja akaratának, és a skót gyarmatosítók patriarchális-szimbolikus társadalmának tagja lesz, konvencionális lépést tesz az anya-lány cellából az ödipálisba. Továbbra is viseli angyalruháját – az angyal héberül hírhozót jelent –, ítéletközvetítő

¹⁹ Például itt, a mintás függönyben, mely mögött Baines vár meztelenül, Flora Piros Kapucnis Lovaglóköpenyében és a fehér kötényre fröccsenő vérben.

²⁰ Campion kijelentette, hogy szándéka a régi Új-Zéland gyarmati történetéről szóló filmsorozat elkészítésére a XIX. századbéli maorik „európai átöltözése” iránti lelkesedéséből származik (lásd Geoff Andrew: *Grand Entrance*, 1993, 24. old.). Általánosabban, szembeállítja egymással a „furcsa örökséget ... mint *pakeha* új-zélandi” a maorik történelmi tudatával (Campion, *The Piano* (Zongoralecke), forgatókönyv, 1993, 135. old.). Azóta maoriábrázolását a filmben leegyszerűsítéssel vádolják, mely a csodálatos bennszülöttek/elnyomó britek ellentétet hegyezi ki. Lásd például Richard Cummings és Stella Bruzzi vitáját a *Sight & Sound* levelezési rovatában (Febr. 1994, 72. old. és March 1994, 64. old.).

ként és megoldások hordozójaként viselkedik. De a történet befejezése előtt átesik egy második áthelyezésen, Ada ágyából Bainesébe, és végül egészséges cigányke-rekeket hány majd egy másik háromszögű családban, mely mind közül a legkevés-bé hagyományos.

Stewart a házasságtörő szerelem szétszakítójaként játssza kijelölt szerepét, de valami sajátos összekötőként is. Bebörtönzése közjátékában Ada csak álmában zongorázik, és amikor egy váratlan mozdulatot tesz férje felé, mintha hasonlóan holdkórosan az ő testén is játszana. Az teszi annyira megindítóvá ezt a pillanatot, hogy több, mint amit indítványoz. Ada erotikus közeledése nem egyszerűen a ne-mi vágy átirányítása, melyet Baines felkeltett és Flora nem tud kielégíteni. Éjszakai látogatásainak két jelene van: az elsőben a forgatókönyv szerint „saját függet-len kíváncsisága” motiválja, a másodikban „reménytelensége hajtja, de távolságtar-tó, mintha semmi köze nem lenne ehhez”.²¹ Ada részvétellel vegyes kegyetlenséggel érint, ám nem engedi, hogy érintsék. De ami leginkább elbátortalanítja és megőr-jíti a férjet, *ahogyan* a nő megérinti: kézfejével a hátán. A becézésnek ez a külön-leges módja a tenger, a gyerek és a zongora számára van fenntartva.

A legtöbb európai nyelvben a szó, amit a zongora billentyűire használnak, az érintés képességével van kapcsolatban (a francia *touches*, az olasz *tasti*, a német *Tasten*), és a kapcsolódó ige vakszerű érzést, tapogatózást jelent (*toucher/tattonner, tastare, tasten*). A némaságnak stratégiaként és nem annyira fogyatékoságként va-ló beállítása, melyet Champion hangsúlyoz, egyfelől helyes, másfelől helytelen: Ada kiterjesztette érzékeinek felfogókéességét, a hangot az érintés rendkívüli modali-tásába helyezve át. Stewart elbátortalanodik ettől, Baines érti és viszonzza. Ez te-szi szokatlanná a filmben kifejezett szexualitást.

George Baines kultúrák közti közvetítése a homlokába karcolt, és ez nem egysze-rűen egy Tarzan és Mellor közötti átmenetté teszi őt, hanem kétnyelvűségének is je-le, annak a képességnek, hogy mint Ada, áthelyezze önmagát és vágyát egyféle „üzemmódból” egy másikba. Ada nem tud beszélni, Baines nem tud olvasni; Ada játszik, Baines hallgat; Baines érint, Ada érint. Mint Stewart, Baines is mesterkéltén beszél – itt hasznosnak bizonyul Harvey Keitel küzdelme a kiejtéssel –, és szintén hozzá hasonlóan küzd azért, hogy hallja Adát beszélni, de míg Stewart „a fejében” megérzi, mit szeretne a nő, Baines segít a bőre felszínére mozdítani Ada hangját.

A gyarmatosítás a kapitalizmus rendszeréből származik és áltálal működik: ez osztályozást, minősítést, számlálást jelent. A zongora billentyűihez és az ujjakhoz a terület számozott póznái adagolják a tájat, és gombokkal kell fizetni. Ez Stewart pénzrendszere. Baines és Ada fekete-fehér billentyűkkel, fekete ruhával és fehér alsóneművel indítanak, egy bizonyos pillanatban azonban az alku leáll, és ezzel a hozzáférhetőség fokozása, mely kétségtelenül az erotika egy formája, vágyat kelt a

²¹ A *The Piano* (Zongoralecke) forgatókönyve (1993, 90., 93. old.)

hősnőben és a közönségben egyaránt. Baines, akár a férj, végső soron gyarmatosító, de kevésbé szélsőségesen, nem annyira tulajdonosként, mint közvetítőként és tolmácsként. Mindemellett belevonódik, megveszi a zongorát, és arra számít, hogy megveszi Adát; ám ne felejtjük el, Ada is kemény alkusz, és a férfi adja fel először a tárgyalást.

Az érzéki erőszak nem mindig kaotikusan lerohanó: Sade az osztályozott kegyetlenség légkörét teremti meg a megszállott számlálás, a téren belüli tér, a napok, cellák vagy kínzások felosztásával. Nem nyújt esélyt, hogy Stewart csak egy ujját vág le: ezzel „újabb és újabb” fenyegetéseket vetíthet a jövőbe. Ennélfogva az ernyedt Baines szelíd vetkőzőszáma potenciálisan ugyancsak kényszerítő, ő azonban megáll, amint elérte a bőrt. Ami ezután következik, az az időleges erotika átalakítása többszörös felszínre, amely a személy teljes kiterjedése (belül és kívül, mint láthatjuk), és immár pusztítás nélkül megközelíthető.

A *Zongoraleckében* tehát újraértelmeződik a szerelmi háromszög: nem azt a másikat jelenti, aki megtámad vagy lerohan egy elzárt, átlukasztható vagy összezúzható dolgot. Saját önkéntelenségei útján a vágy sokszínű formákba történő összetett mozgásainak feltételévé válik, amely más formákkal találja szembe magát az ujjak hegyén. Mindkettő „poszt-AIDS” film: a *Végzetes vonzerő* a behatolás veszélyeiről szól – nőnek a férfiba, férfinak a nőbe, saját törekenységüknek és agressziójuknak a szent terekbe, a csábításnak és a hamis képzeletnek a filmkockákba. A *Zongoralecke* a vágnak egy olyan felszínre történő kiterjeszhetőségét ábrázolja, amely saját maga közvetítése.

Borgos Anna fordítása

ARCHÍVUM

**A PSZICHOANALITIKUS ÁTTÖRÉS KEZDETEI
LENGYELORSZÁGBAN****Magnus Ljunggren*

A pszichoanalízis oroszországbeli elterjedése meglehetősen részletességgel dokumentált. Hasonlóképp rohamos és nagyjából ugyanarra az időszakra, az első világháború küszöbére tehető lengyelországi sikerének története azonban még feldolgozásra vár.

A nagy lengyel népszerűsítő, Ludwik Jekels, a Bystra-Slaşkban működő klinika vezetője volt. Freud-műveket fordított, és több városban is tartott előadásokat.¹ 1908-ban, az első Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson Salzburgban megismerkedett Freuddal, és elnyerte teljes bizalmát. Ugyanebben az évben a lódzi Mira Gincburg, aki Jung páciense volt a Burghölzli-klinikán Zürichben, kapcsolatba lépett Freuddal; maga is orvosi tanulmányokba kezdett, és (az elsők között) a gyermekanalízis felé irányult a figyelme.

Igazi eredetiséggel azonban Jan Nelken járult hozzá a lengyelországi mélylélektanhoz. Jungnál kapott képzést a Burghölzli-klinikán. Egy elmebeteg páciens fantáziáinak analitikus értelmezését adta elő a harmadik Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson Weimarban 1911-ben.² Nelken előadása követte, ugyanakkor jelentősen befolyásolta Jung folyamatban lévő munkáját a mítoszról (amely hamarosan eltérítette őt Freudtól). Jung azt írta Freudnak, hogy Nelken munkája „rendkívül jelentős”.³ Nelken alapvető megféleléseket mutatott ki páciense fantáziái és

* A cikk eredeti címe: *The early psychoanalytical breakthrough in Poland*. A tanulmányt a szerző kéziratban bocsátotta rendelkezésünkre.

¹ Jekels 1910-ben fordította le a *Bevezetés a pszichoanalízisbe*, 1913-ban pedig a *Mindennapi élet pszichopatológiája* című Freud-műveket.

² Jan Nelken: „Analytische Betrachtungen über Phantasien eines Schizophrenen”, *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*, Leipzig-Vienna, IV, 1912.

³ *The Freud/Jung Letters. The Correspondence between Sigmund Freud and C. G. Jung*, London, 1974, 494. old.

Jan Nelken

egyek alapvető humán mítoszok között. Olyan mintázatot, belső logikát, valami mélyen és univerzálisan emberit fedezett fel az őrületben, ami a vallásos képzetekben is megtalálható. Mondhatjuk, hogy itt vetette el a magvát annak, amit Jung nem sokkal később a kollektív tudattalan fogalmaként vezetett be.⁴

A Freud–Jung-levelezés kritikai kiadásában a Jan Nelkenre vonatkozó megjegyzések még nemzetiségére sem utalnak. Drámai közép-európai sors volt az övé, amely apja Kijev melletti cukorfinomítójától egy katyni tüzérsztagig vezetett. Úgy tűnik, Freud és Jung nem ismerték Nelken 1911 előtti eseménydús életét, mivel ennek jelentős része politikai tevékenységekhez kötődött, és mindkét analitikus politikailag közömbös és tájékozatlan volt.

Az 1890-es években, varsói orvostanhallgatóként Nelken illegális politikai csoportokkal került kapcsolatba. Vele egykorú barátját, Stanisław Brzozowskit, aki hamarosan Lengyelország egyik vezető írója és kritikusa lett, még 1898-ban bebörtönözték a varsói Citadellába, ahol tuberkulózist kapott. 1904-ben Nelkenen volt a

⁴ Jung műve, a *Wadlungen und Symbole der Libido* két részletben jelent meg: *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*, III és IV, 1911 és 1912.

sor, de öt egy hét után kiváltották tehetős szülei. Az 1905-ös forradalmi zavargásokban a Lengyel Szocialista Párt, a PPS egyik vezetőjeként kulcsszerepet játszott a nemzeti függetlenségért folytatott harcban. Ugyanez év márciusában újra letartóztatták és a Citadellába zárták, de hamarosan – feltehetően ismét szülei beavatkozásának köszönhetően – kiszabadult. Mindössze két nappal szabadulása után már segédkezett a PPS titkos kongresszusának megszervezésében. Ezt követően belevette magát a földalatti tevékenységek mozgalmas sorozatába, sztrájkokat szervezett, PPS-egységeket épített ki gyárakban és iskolákban, körbeutazta az országot és agitált. Valójában minden földalatti munkát Varsó körzetében vezetett és jelentett egyenesen Józef Piłsudskinak. Végül, amikor a forradalmat elfojtották, ez az élet túlságosan veszélyessé vált a számára, és Lengyelország orosz részéből visszavonult a nyugalmasabb ausztriai körzetbe. Itt többé-kevésbé megvédte őt a lengyel idegkórtan atyja, Jan Piltz professzor, aki újonnan nyílt, idegzavarokkal foglalkozó krakkói klinikáján radikálisan gondolkodó fiatal orvosoknak nyújtott menedéket.⁵

Piltz a neves Auguste Forelnél tanult a Burghölzliben, s az ő hatására vált társadalmilag elkötelezett humanistává. Legjobb képességű pácienseivel felállította klinikáját a régi botanikus kert egy gyönyörű részében a Kopernik utca végén Krakóban.⁶ A földalatti agitátor, „Otto”, alias Jan Nelken itt zavartalanul dolgozhatott a pszichiátrián, vezethetett kutatásokat, melyekből rövidesen egy disszertáció keletkezett. Piltz valaha együtt tanult Eugen Bleulerrel, és elintézte, hogy asszisztensei egymás után barátjához mehessenek Zürichbe és gazdagítsák tapasztalataikat – ahogyan annak idején ő is tette – asszisztensként a Burghölzliben. Az első Witold Łuniewski volt, őt Herman Nunberg követte, majd 1909 őszén Nelken. Mindannyian Jung csoportjában dolgoztak, és hamarosan a pszichoanalízis híveivé váltak. Łuniewski, aki egy ideig maga is kezelés alatt állt Davosban tuberkulózissal, egy tanulmányban leírta betegtsárai neurotikus viselkedését.⁷ Nunberg főképpen Jung freudi asszociációs kísérleteiben volt aktív.

Jan Nelken élete már Zürich előtt új, drámai szakaszba ért. A forradalmi mozgalom volt rendőrségi ügynökének bizonyítékai alapján a száműzött orosz publicista, Vlagyimir Burcsev kimutatta, hogy a cári Ohrana kezdettől beépült a földalatti politikai csoportokba Oroszországban és Lengyelországban. Ez a szenzációs felfedezés nyílt cinizmust és beletörődést keltett az orosz értelmiség körében. Az egyik név, amely Burcsev fizetett informátorokat tartalmazó listáján szerepelt, Stanisław Brzozowskié volt, aki állítólag felelős volt Nelken 1904-es és 1905-ös letartóztatásaiért. Brzozowski, aki egyre súlyosbodó tuberkulózisa miatt Firenzében élt, írótar-

⁵ Stanisław Ilnicki/Jan Nelken jun.: „Pułkownik doktor medycyny Jan Nelken”, *Historia Psychiatrii* 5, 1986.

⁶ Lásd Jerzy Grabski: *Jan Piltz, twórca krakowskiej kliniki neurologiczno-psychiatrycznej*, Kraków, 1967 (doktori disszertáció)

⁷ Łuniewski később neves pszichiáter lett az új Lengyelországban.

sai erőteljes támogatása mellett minden effajta vádat visszautasított. 1909 február-jában-márciusában Krakkóban a PPS bíróság elé állította. Heves védőbeszédében kijelentette, hogy szörnyű rágalomkampány áldozata. Zofia Nałkowska, Stefan Żeromski és Stanisław Przybyszewski ékesszólóan támogatták, és még Makszim Gorkij is küldött egy együtt érző táviratot Olaszországból.⁸

A koronatanú természetesen Nelken volt, az áldozatnak és az emberi természet hivatásos bírójának kettős szerepében. Vallomása két részre oszlott. Egyfelől azt állította, nem kívánja szégyenbe hozni Brzozowskit, mivel nincs bizonyítéka semmiféle kétszínűségről. Másfelől mint pszichiáter elmagyarázta, hogy Brzozowski rendkívül ideges személy, aki az abnormalitás egyértelmű jeleit mutatja.⁹ Brzozowski nem volt képes egy újabb tárgyalásra, visszavonult Firenzébe, ahol két évvel később meghalt, megtörve betegségétől és az el nem oszlatott vádaktól. Ez a zseniális esszéista tehát – akit Czesław Miłosz a lengyel irodalom egyik legjelentősebb szellemének, az egzisztencializmus előfutárának nevezett, aki prózájában Nietzsche, Marx, Bergson és a katolikus teológia hatásait egyesítette¹⁰ – egy közönséges besúgó lett volna? Sok minden szól amellett, hogy valóban ez volt a helyzet, és hogy Nelken tisztában volt ezzel. Burcev az igen megbízható Mihail Bakaira hivatkozott, aki teljesen biztos volt az információiban. Másrészt, az 1917-es februári forradalom után nem sokkal a pétervári rendőrség volt vezetője elmondta Burcevnek, hogy Brzozowski a legjobb ügynökei közé tartozott.¹¹

A krakkói per után Nelken egyenesen a Burghölzlibe ment, ahol a pszichoanalízist elmebetegéken kezdte el alkalmazni. Úgy tűnik, ez a Brzozowski-trauma feldolgozásának is eszköze volt. Brzozowski néhány hónappal azelőtt halt meg, mielőtt Nelken a weimari kongresszuson előadta dolgozatát, és valószínűleg Nelkennek sokat járhatott a fejében az összejövétel alatt. Nelken párhuzamba vonható azokkal a politikailag aktív orosz orvosokkal, akik a pszichoanalízist családásuk kezelésére használták, melyet az 1905-ös forradalom keltett betegekben és saját magukban.¹²

1909 őszén, amikor Nelken a Burghölzliben kezdett dolgozni, a lengyel neurológusok és pszichiáterek 222 orvos részvételével megtartották első kongresszusukat Varsóban. A pszichoanalízisnek már akkor olyan hatása volt Lengyelországban, hogy élénk viták alakultak Freud elméletei mellett és ellen. Ludwik Jekels nyitot-

⁸ Lásd Andrzej Walicki: *Stanisław Brzozowski – drogi myśli*, Warszawa, 1977.

⁹ E. Bobrowski: „Sprawa Stanisława Brzozowskiego. Akta Sądu Obywatelskiego.” *Droga* 4, 1935, 370–371. old.

¹⁰ Czesław Miłosz: *The History of Polish Literature*, Berkeley–Los Angeles–London, 1983, 379. old.

¹¹ Lásd Burcev április 13-án kelt, Dmitrij Filozofovnak írott levelét Stanisław Stempowski hagyatékában a Varsói Egyetemi Könyvtár Kézirattárában (1543:3).

¹² Lásd a szerző tanulmányát: „The Psychoanalytical Breakthrough in Russia on the Eve of the 1st World War”, *Russian Literature and Psychoanalysis* (ed.: D. Rancour-Laferriere), Amsterdam–Philadelphia, 1989, 175. old.

1 Sigmund Freud (Wien)	9 Eugen Bleuler (Zürich)
2 Otto Rank (Wien)	10 Emma Jung (Küsnacht)
3 Ludwig Binswanger (Kreuzlingen)	11 Ferenczi Sándor (Budapest)
4 A. A. Brill	12 C. G. Jung (Küsnacht)
5 Max Eitingham (Berlin)	13 Jan Nelken
6 James J. Putnam (Boston)	14 Mitsa Lindeberg
7 Ernest Jones (Toronto)	
8 Wilhelm Stekel (Wien)	

3. Nemzetközi Pszichoanalitikai Kongresszus. Weimar, 1911. szeptember

ta meg a konferenciát, aki Freud új elképzeléseit foglalta össze. Őt követte Witold Łuniewski és Luisa Karpińska varsói pszichológus, aki a Burghölzliben dolgozott, miután befejezte doktori disszertációját Zürichben. Mindketten Jung elmebetegeken végzett asszociációs kísérleteiről számoltak be. Egyes neurológusok kétségeket támasztottak a mélylélektannal kapcsolatban; rámutattak, hogy hasonló gondolatokat már Freud előtt is kifejtettek, kritizálták a szexuális dogmát, vagy a korra jellemző módon azt tudakolták, hol van az erkölcs helye a freudi elméletben.¹³ Hét orvos gratuláló táviratot küldött Freudnak, megerősítve ezzel, hogy Lengyelország úgymond „meghódított”.¹⁴

Mindössze néhány hónap elteltével, nagyrészt Jan Piltz kezdeményezésére, megalapították a *Neurologia Polska* című lapot. A vaskos kéthavilap jelentős figyelmet szentelt a pszichoanalitikus kutatásoknak, valamint a freudi és jungi eszmék bemutatásának. Freud neve hirtelen minden esetnél felbukkant Lengyelországban. Krakkóban Piltz kibővítette klinikáját Európa egyik legmodernebbnek tartott pszichiátriai osztályával. Pénzt teremtett arra, hogy a klinika részére három nagy pavilont építtessen pszichiátriai és neurológiai rendelőkkel, speciális fiziológiai és pszichotechnikai részleggel és egy agyanatómiai laboratóriummal (amelyből végső soron a lengyel idegsebészet kifejlődött). 1912 decemberében Piltz itt adott helyet a második Lengyel Neurológiai és Pszichiátriai Kongresszusnak, amely az új formában létrehozott klinikának egyfajta nem hivatalos megnyitójául szolgált.

A kongresszus egy teljes pszichoanalitikus szekciót szerepeltetett, amelyen tizennyolc résztvevő adott elő hosszabb-rövidebb írásokat.¹⁵ Nelken, aki visszatért Lengyelországba egy Lvov melletti klinikára, természetesen vezető szerepet vitt. A pszichoanalízis pszichiátriában történő használatáról beszélt, és egyaránt hivatkozott Jungra és Freudra.¹⁶ Egy másik előadó, Herman Nunberg, érdekes párhuzamokat vont az elmebetegség és a művészi alkotás között.¹⁷ Stefan Błachowski, egy fiatal pszichológus, aki később Lengyelország egyik legjelesebb szakembere lett, a Göttingeni Pszichológiai Intézettről nyújtott beszámolót, ahol a pszichoanalízis segítségével vizsgálta az emberi memóriát. Waclaw Radecki, egy fiatal pszichi-

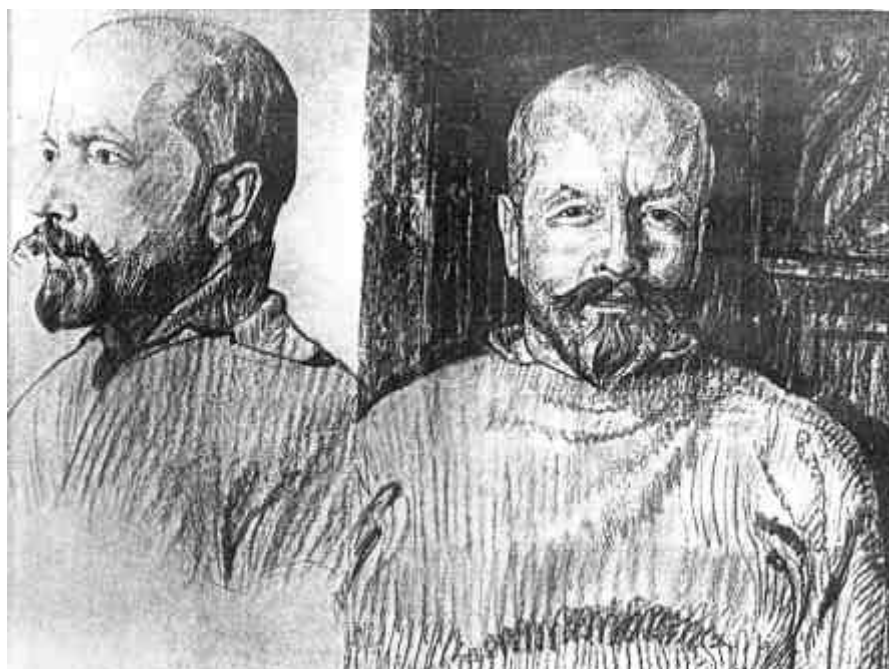
¹³ *Obrady I. Zjazdu neurologów, psychiatrów i psychologów polskich w Warszawie*, Warszawa, 1910. Lásd különösen Ludwik Jekels: „Leczenie psychoneuroz zapomocą metody psychoanalitycznej tudzieć kazuistyka”, 613–622. old.

¹⁴ *The Freud/Jung Letters*, 253. old. A hét orvos: Jekels, Karpińska, Łuniewski, Sycianko, A. Kempinski, Witold Chodźko (később a független Lengyelország egészségügyi minisztere) és Karol Rychlinski.

¹⁵ A pszichoanalitikus kongresszus tanulmányait a *Neurologia Polska* 1, 1913, 117–120. old. ismerteti.

¹⁶ Jan Nelken: „Badania psychoanalityczne chorób nerwowych”, *Neurologia Polska* 2, 1913.

¹⁷ Herman Nunberg: „Niespełnione życzenia według nauki Freuda”, *Neurologia Polska* 1, 1913.

S. I. Witkiewicz: Két portré Karol Beurainról (1912–1913)

áter, aki nemrég tért vissza Svájcából, hogy Piltzel dolgozzon, freudi technikákat használó pszichobiológiai kísérletekről beszélt, melyeket a közismert pszichológus professzor, Edmond Claparède vezetett Genfben.¹⁸

Visszatekintve valószínűleg egy ismeretlen zakopanei orvos, Karol Beurain adta elő a legfigyelemreméltóbb dolgozatot. Ő Luisa Karpińskán keresztül léphetett kapcsolatba a pszichoanalízissel, aki nemrég költözött Zakopanéba. Előadásáról rendelkezünk egy rövid összefoglalóval. Szimbólumokról beszélt, és a gyerekek azon hajlamáról, hogy konkrét képekben gondolkodjanak.¹⁹ Feltehető, hogy érveit, legalábbis részben, egy betegére alapozta, aki pszichoanalitikus próbaesetként szolgált az előző évben. A beteg Stanisław Ignacy Witkiewicz, egy 27 éves fiatalember volt, hasadt személyiséggel és hatalmas művészi ambíciókkal. 1912-ben, analí-

¹⁸ Waław Radecki: „Przyczynek do analizy zastosowania w medycynie doświadczeń skojarzeniowych”, *Neurologia Polska* 4, 1913.

¹⁹ Beurain dolgozatának címe: „Symbol (Rozbiór wartości psychologicznej symbolu). Symbol pierwotnej formy myślenia. Symbole w snach.”

zise közben felvette a Witkacy nevet. Később számos jelentős európai író ment analízisbe, de ő volt a legelső.²⁰

Witkacy zakopanei terápiája nagy hatást gyakorolt írói és festői munkájára (konkrétan is, a terapeutáról készült portréorozat formájában). Beaurain egy úgynevezett embriókomplexusra derített fényt benne, amely erősen fejlett kisebbségi érzésben jutott kifejezésre, mindenekelőtt persze apjával mint rivális művésszel szemben. Witkacy némi ellenállással válaszolt, és 1913 elején az analízis megszakadt.²¹ Később azonban növekvő tisztelettel kezdett tekinteni Freudra és Beaurainre. Mivel Freud felfedezései segítettek megszabadulni a tudattalan démonaitól, végül is az emberiség nagy jótevőjé közé számította őt. Befejezésül pedig Albert Einsteinnel egyenértékűnek ítélte, és harminc oldalt szentelt neki posztumusz kiadott művében, a *Mosdatlan lelkekben* (*Niemyte dusze*, 1936), amelyet Beaurain emlékének ajánlott mély hálával. Ebből a munkából nyilvánvalóan kiderül, hogy Witkacy azért szakította meg a terápiát, mert az éppen azokat a komplexusgubancokat készült kibogozni, amelyek művészi tevékenysége feltételei voltak. Azt írja, hogy Beaurain megpróbált „megmenteni saját magamtól”, ám a neurotikus művész nem akarta, hogy megmentésék. Egészen odáig megy Beaurain diagnózisának igazolásában – amellyel korábban önéletrajzi hőseit ruházta fel *Az örült és az apáca* (*Wariat i zakonnica*, 1924) című művében –, hogy azt az egész lengyel népre kivetíti, amely, mint mondja, sohasem volt képes jelentős erőforrásait és tehetségét használni, mindig a külföldre alkalmazkodott.²²

Mielőtt a pszichoanalízis nagy diadala megszilárdulhatott volna Lengyelországban, a háború közbeszólt. A módszer úttörői szétszóródtak a világban. Nelken orvos lett az osztrák hadseregben, majd törvényszéki orvosként kezdett dolgozni az új Lengyelországban. A Freudon és Jungon keresztül elsajátított pszichoanalitikus szemlélet egész pszichiátriai gyakorlata alapjául szolgált, de ő már nem fejlesztette őket tovább tudományosan. 1921-ben sikeresnek tűnő analízist folytatott az öngyilkosságot megkísérlő Skamander-csoport [lengyel avantgárd irodalmi csoportosulás] tagjával, Jan Lechońnyal.²³ 1940-ben, a Vörös Hadsereg katyni mészárlásakor Nelken megölték.²⁴

Ludwik Jekels és Herman Nunberg 1914-ben Bécsbe költöztek, ahol szorosan Freud mellett kezdtek dolgozni (aki analizálta Jekelst). Az 1930-as években, mint számos más zsidó pszichoanalitikus (például Mira Gincburg, aki Oberholzerhez

²⁰ Valójában egy kisebb hatású orosz szimbolista költő, Szergej Szolovjov már 1912 elején analizálta magát.

²¹ Lásd Witkacy leveleit Helena Czerwiowskához: *Twórczość* 9, 1971.

²² S. I. Witkiewicz: *Narkotyki-Niemyte dusze*, Warszawa, 1979, 212–243. old.

²³ Lásd Jan Lechoń: *Dziennik* 1, Warszawa, 1992 (Előszó).

²⁴ Stanisław Ilnicki/Jan Nelken jun.: „Pamiętnik płk. dr.med. Jana Nelkena znalezionej w Katyniu”, *Lekarz wojskowy* 3–4, 1993.

ment feleségül), az Egyesült Államokba menekültek.²⁵ Nunberg ma a bécsi szerdai szemináriumok feljegyzőjeként és kiadójaként is számon tartott.²⁶ Waclaw Radecki Dél-Amerikában telepedett le, és a freudizmus legkiválóbb terjesztője lett Argentínában, Uruguayban és Brazíliában.²⁷

A lengyel pszichoanalízis tehát különböző formában továbbra is létezett, ha nem is olyan nyilvánvalóan, mint korábban. Dr. Gustav Bychowski például az 1910-es évek végén a Burghölzliben dolgozott. 1932-ben freudista tanulmányt publikált Juliusz Słowacki életéről és tevékenységéről,²⁸ és később ő is az Egyesült Államokba ment.²⁹ Vagy Eugenia Sokolnicka, aki Párizsba költözött, és André Gide analitikusaként lett ismert. Gide úgy hálálta meg a kezelést, hogy *A pénzhamisítók* című regényének egyik főszereplőjéhez, Madame Sophroniska alakjához használta fel őt.

A lengyelországi pszichoanalízist kezdettől fogva szoros szálak fűzték az irodalomhoz, amelyet inspirált, és amelyből ugyanakkor inspirációt merített. Már csak ezért is érdemes lehet felidézni ezeket az elfeledett első időket.

Borgos Anna fordítása

²⁵ Lásd Ludwik Jekels: *Selected Papers*, New York–London, 1952.

²⁶ Nunberg visszaemlékezése krakkói és bécsi éveire: *Memoirs. Recollections, Ideas, Reflections*, New York, 1969.

²⁷ Lásd Alfredo Cáceres: *La obra psicológica de Radecki*, Montevideo, 1935.

²⁸ Gustav Bychowski: *Słowacki i jego dusza. Studium psychoanalityczne*, Warszawa–Kraków, 1930.

²⁹ Kiemelkedő angol nyelvű munkái között vannak Hitlerre vonatkozó „pszichohistóriai” elemzései.

IN MEMORIAM

*egy szem dió**dr. Ingusz Iván emlékére*

Amiről csak lehet, beszélni kell. Miért ne?
Ahogy mindennek épp a *mi nem* a mikéntje.
Végül úgysis marad, jelben-is-jeltelen:
csak önmagához ér a *teljes* rejtelem.

(Tandori Dezső: *Wittgenstein*
Angelus Silesiust olvas Szpérónak)

Lehetetlen hasonlatot, bármily távoli feloldást találni arra a helyzetre, amikor a páciens öngyilkosságot elkövetett pszichoanalitikusát gyászolja. Mint sokan leírták, az élő pszichoanalitikus szituáció is oly különleges, hogy csak az érintettek és a szakmabéliek tapasztalata révén válhat érthetővé mindaz, amit magában foglal. A társadalmi előítéletek meg a pszichoanalízissel szembeni, ugyancsak lankadatlan ellenállás miatt is nehezen közvetíthető – miközben laikusok és professzionálisok is úgy érzik, hogy tartalmakban oly gazdag, annyi kommunikálandó tapasztalatot és felismerést rejt, hogy napló, beszámoló, előadás, esettanulmány – szóval írott szó formájában is teret kíván. És nemcsak szakmai grammatikát, hanem logoszt, amit mindenki érthet. Én nem tudom, hogyan fogok megküzdeni a műfaji nehézségekkel, de írásban szeretnék emléket állítani volt analitikusomnak, dr. Ingusz Ivánnak, akivel, miután gyakorlatilag befejeztük a terápiát, bár megígérte, többé nem találkozhattunk.

A nekrológ műfaját nem választhatom, mert annak nincs meg részemről a legitimitása. Nem vagyok sem barát, sem szakmabéli. Viszonyunk különlegességének megfelelően kell gyászolnom, és olyan fényt vetni alakjára, melyben a „másik karosszékben” ülve láttam, néztem, szerettem őt. Személyének minden bizonyonnyal igen fontos aspektusa volt pszichoanalitikusi mivolta. Tanúsítani szeretném, hogy céhének becsületére vált. Öngyilkosságának egyik tényezője lehetett az is, hogy megrendült a munkájába vetett bizalma. Bár a veszteség pótolhatatlan, és ami tör-

tént, az irreverzibilis, úgy érzem, ha nem mondhatom el Neki, egy belső parancsnak eleget téve el kell mondanom mindenkinek, hogy érdemes volt, érdemes lenne dolgoznia, dolgoznunk, még és még beszélgetnünk. Ingusz Iván befejezte a dialógust, és most olyan, mintha további eszmecserere kényszeríteném, mintha nem hagynám békén. De megvolt benne a készség erre a „mégis”-re. „Csak háborgasson!”, mondta egyszer a szabadkozásomra. Beszéljen, mondja minden pszichoanalitikus. A szóvátétel, az artikulálás parancsa e diszciplína magja. A némaságból kelető szó a legbensőbb titka. A szó a pszichoanalízisben aktus kíván lenni, nem csak fecsej. Az öngyilkosság is aktus, az abszolútumba hanyatló és megfellebbezhetetlen. Egyértelmű, de titokzatos. A szó ellenben a bizonytalan többértelműségek szférájában kering, valamit csak-csak keres; bolyong, még ha kétségbeesetten, meghasonlottan is. E „mégis”-ről való tűnődés most rám maradt.

Mi a hübrisz? A dialógus mostani, halálon túli továbbvitele, vagy a lemondás a továbbiakról? A „mégis” vagy az „úgysem”? Az abszurditás mezején vagyok. Erről is sok szó esett köztünk. „Az abszurdnak is van értelme”, mondta Iván, és ebben maradtunk. Ezt azért hitte, ennyit – hitt. Én nem haragszom rá az elmenetele miatt, és azt hiszem, ha most beleolvashatna soraimba, feltenné a szemüvegét.

Az analitikus helyzet előben is abszurd. Mi nem célzott, gyógyító kúrát folytattunk, hisz nem voltam kimondottan beteg, csak afféle urbánus neurózis, a szinte mindannyiunk által ismert zűrzavar és zavartság gyötört, melyre korunk (a vallási megoldásokat kivéve) nem ismer komolyan vehető gyógymódot, nem tartja rendkívülinek és kiküszöbölhetőnek. Megtisztítani, ugyanakkor kiterjeszteni a terepet, elviselhetővé-élhetővé tenni, részben átlátni, csillapítani a szenvedést, maximum lehetővé tenni valami ismeretlen mást – a korrekt pszichoanalízis nemigen merészkedhet távolabbra. Fixálható, lajstromozható tüneteim, amelyeket fel kellett volna számolni, nem voltak, csak elmosódó vándorszimptomák; a határozott kórkép, amelyen javítani kellett volna, hiányzott. Mindazonáltal hullámozóan szenvedő alany voltam: *patiens*. A hullámozás-verődés megszüntetésének kérdése fel sem merült: a szikkadt stabilitás egyikünket sem vonzotta. Bár Ivánhoz közelebb állt a pragmatizmus, mint hozzám, ez nem lett együttműködésünk szemléleti alapja. Emlegette ugyan a pszichés ökonómia megteremtésének szükségességét, de a lelki „gazdasági csődöket” nem felszámolni, hanem megérteni akartuk. A lelki életbe való bármily kis mértékben erőszakos, kívülről szabályozó beavatkozás elkerülése – amit az önmagunkat ugyancsak megillető tapintatosságának is nevezhetnénk – az ő révén vált elveemmé. Tőle tanultam kerülni a verbális erőszakot és a pszichés represszió egyéb formáit. A terápiának nem lehetett célkitűzése, mely kormányozta volna a menetét – inkább úgynevezett önismereti analízis zajlott, egzisztenciális érdekű beszélgetések sora, melyek számomra létfontosságúak voltak. Az analitikusi szoba bizonyult a legmegfelelőbb keretnek, az analitikus a legjobb személynek ahhoz, hogy kivételesen intenzív és szabad dialógust folytathassak létkérdéseimről, melyek magányomban csak pusztá mazochista rágódáshoz vezettek. A pszichoana-

lízis számomra a lelki munka fölszabadulását jelentette. „Az út a cél”, mondta volt Iván, és egyenrangú partnernek tekintettük egymást a céltalan úton, melynek szinte minden órájában felmerültek a munkánk értelmére vonatkozó kérdések is.

Nyilván ez volt egyik megfoghatatlan tünetem, a felfokozott, sőt egzaltált kérdésés, az örök „firtatás”, ahogy mondani szoktuk, mely a pszichoanalitikusnak mindennapi kenyere. Ennek agressziótól sem mentes szenvedélyessége az analízis vége felé moderálódott, tompultak élei, az ágálás megszelídült. Nyilván Ivántól tanultam el, hogyan lehet szívósan kitartani a bizonytalanságok közepette, leszokni az infantilis megoldáskeresésről, s beletörődni abba, hogy bizonyos határon túl senki sem segíthet. Efféle, az egész személyiséget érintő leckék persze nem verbális úton, hanem az együttléteinkből leszűrt tapasztalatok kisugárzása folytán értek. A pszichoanalízis mint „újra nevelődés” majdnem ugyanolyan messze ható, rögzíthetetlen és csak kevésbé irányítható folyamat, mint a családi nevelés. Nem állítható be, hogy mire vezessen. Problematikussága azonban tudatosíthatóbb.

Mindketten beismertük a terápiás helyzet abszurditását, mert tudván tudtuk, hogy az egzisztenciális kérdések megvitatására az analitikusi szoba igazolhatatlan hely, a pszichoanalízis igazolhatatlan diszciplína. Sosem lehetünk biztosak abban, hogy helyesen járunk el, s megéri csinálni, amit csinálunk. A társadalomban azonban erre a „létfaggató” munkára nincs mód, s így ott, az ő laboratóriumában robbanhatnak az elfojtott, elnyomott, érzelmetli kérdéseim, melyekre persze ő sem tudja a választ – soha egy pillanatra sem játszotta el a tudót –, s én sem válaszért vagy tanácsért járok hozzá. Hanem az együtt gondolkodás, a közös szemlélődés – az elfojtottak lehetőleg okos kifejezésének – kedvéért. Az „okosság” nem racionalizálást jelent; nem tudjuk, mit is: ezen is el kell gondolkodnunk. Az ész pacifikál, de nem fegyver, hogy a háborgást letörje. Az analízis sem bonckéssel, hanem szabadkézzel végzett munka, mely finoman kibont, szenuálisan kezel. Számomra szellemi hajlék, spirituális sátor volt Ingusz Iván dolgozószobája, ahol a kósza gondolatok és persze a mögöttes érzelmek – szabad volt nekik – elősereglettek, kisis-teregtek, kreatív erővel töltekeztek.

Esetemben nem állított be semmiféle kezelési módot. Az analízis szüntelen alakíthatóságában állapotunk meg. Mindenkinek olyan az analízise, amilyenné formálja, mondta, és ezzel szabadságot nyomott a kezembe. Nem én, nem ő – együtt, magunktól választottuk a beszélgetést, dívány nélkül, szemtől szemben, ember az emberrel, és ez a forma nem merült ki. Egy-egy óra alatt érezhetően foszladoztak mindkettőnk arcáról a maszkok, és minden alkalommal feltornáztuk magunkat oly pillanatokig, amikor az interakcióban felragyogott valami (akár egy különös, mégis evidens fényjelenség), amit nem kellett megtárgyalni, okadatolni, ami engem szinte boldoggá tett, majd a következő órára hajtott. Elmondhatom, hogy a csillogó szemecske, amit az egyik órán a szőnyegen láttam felragyogni, „helyes” hallucináció volt: az interpenetráció láthatatlan árkából hullt oda, és morzsányi nem racionalizálható, de nem is irracionális értelmet jelentett.

Az én alapelvem az volt, hogy semmi, amiről beszélünk, ne legyen csupán magánügy, hanem közös téma, mely mindkettőnket motivál. Szellemi partnert kerestem. Nem tudtam volna elfogadni, hogy az intimitás és a szellemiség két különálló szféra, tehát hogy teljesen személyes dolgokról ne lehessen úgy beszélgetni, hogy azok ne rekedjenek meg a deprimáltság (depriváltság) zárt, magánérdeklődő dunsztjában. Iván lehetőséget adott nekem a szelf ez irányú megnyitására, olyan szublimált formában, mely a szellemi kontaktus sajátja. Én mint esztétikai szemléletű irodalmár, ő mint pszichológus és a freudizmusra építő pszichoanalitikus óvakodott a szakbarbárságtól. Az intellektualizálásnak azt a sávját kerestük, mely (értelmiségi) emberként összefűz bennünket. Az évek során, sok konfliktuson átbölgözve megleltük, sőt kidolgoztuk a közös nyelvet.

A Ferenczi-féle kölcsönös analízis területére nem léptünk át. Erre pénz (idő) hiányában nem is volt lehetőség, és Iván sem mutatott hajlandóságot e káosszal fenyegető, radikális rugalmasságra. Meg aztán mindketten tudtunk Ferenczi ez irányú kísérletének kudarcáról. Beleszoktunk a szerepeinkbe, sőt bele is kényelmedtünk kissé. Analitikusom a pszichoanalízis hagyományos, merev kereteit annak rendje s módja szerint szigorúan és konzervatívan betartatta, és én ezt az alapföltételt mint kötelező etikettet teljes mértékben akceptáltam. A „szokás” biztonságot is jelentett. Iván szorongva fogadta ennek parányi megrepedését is. Ezt a szorongást is átvettem. Beletörődtem abba, hogy ami ezeket az alapokat illeti, nincs beleszólásom, lassan az ez irányú kérdéscsoportokról is lemondtam, mert a sok „metapszichoanalízis” rabolta a drága időt. A beszélgetős órák anyagát, témáit (és árát) tehát én szolgáltattam, a magam életéből merítettem. Visszatekintve azonban úgy érzem, hogy a teljes analitikusi inkognitó e szorongó tiszteletben tartása nem használt közös munkának. Bizonyos diszkrét nyíltság az analitikus részéről (különösen akkor, amikor a páciens is analitikus és az analitikus is páciens) növelheti a terápia hatékonyságát, mindkét fél javára. Mi nem vállaltuk ezt a kockázatot. Módszer tekintetében viszont sok mindent lehetett – több mint négy év terápia azonban kevés volt ahhoz, hogy a magam kísérletét (ami a mélyreható, őszinte beszélgetés korlátait és lehetőségeit illeti) végigvigyem.

Aminek persze nem is lehet vége. Csak ilyen kényszerű. A „végtelen analízis” terápiás része gyakorlatilag véget ért akkor, amikor én életformát változtattam, autonómiára tettem szert, és hosszú külföldi munkára szegődtem. Radikalizmusomat nem fogadta fenntartások nélkül, de nem is kérdőjelezte meg. Nem tudtam, hogy ő, ugyanabban az időben, amikor én idegenbe merészkedtem, csöndben a halált választotta, azt a külföldet, ahonnan nincs visszatérés, de amit hazának és végső idegenségnek is lehet gondolni. Én azt tanultam meg az ő révén, hogy hogyan lehet egyik lábbal itt lenni, a valóságban, a másikkal ott, a képzeletben, meggyűrűközni az otthontalansággal, a sehova sem tartozással, a beteljesülhetetlenséggel. Sokat beszélgettünk a hazátlanságról, s mindig az emlékezés és a képzelet egymást metsző cikkelye tűnt a hazai égbolt egy foszlányának. A talajtalanságot csak én ismer-

tem be, analitikusom nagyobb biztonságérzetet színellett, anélkül hogy tagadta volna, hogy ez a színlelés szakmai követelmény. Egyszerűen nem terhelhetett meg a maga talajvesztés-érzéseivel. Végigjátszotta a „kicsivel erősebb” szerepét.

A gyürkőzéshez – egyik vállamon a valóság, a másikon a vágyak súlya –, melyben partnerem volt, erőforrás kell. Kedv. Másik, aki lehetővé teszi azt az emberközi „keringést”, ami szimbiózis híján is életben tart. Számomra ő volt a Másik, akiből erőt merítettem. Úgy éreztem, hogy ha elejtem életem fonalát, nála mindig megtalálhatom az elvesztett szálát. És ez így is volt: nem egy meghasonlásból sikerült ezáltal kievickélnem. Azzal, hogy „tartotta magát”, engem is megtartott.

Meghalni is erő kell. Meg teljes magány. Végletes, elviselhetetlen én- és önérzet. Vladimír Holan írja *Óda* című versében, hogy „az öngyilkos túl őszinte ahhoz, hogy költővé legyen” – a költő itt az, aki „mégis”-t mond az életre, s belekölti a szeretetet. – Szinte ugyanabban az időben, ellenkezőleg döntöttünk. Én kinyíltam az ismeretlenre, ő bezárult az ismeretlenbe. A kőkemény abszolútumot választotta, aminek híját én tőle tanultam túrni; ő fogadtatta el velem, hogy – ebben az életben – nincs.

Sokat vitatkoztunk annak „műfaji” elnevezésén, amit csinálunk. Pszichoanalízis? Ahhoz dívány kell, szabad asszociáció, magabiztos értelmezések. Terápia? Ahhoz körülírhatóbb betegség szükségeltetik. Kezelés? Ahhoz meg módszer szükséges. Maradtak hát az „órák”. A végén, az életemben végbement gyökeres változás után mégis azzal a hírrel szerettem volna meglátogatni, meglepni őt, hogy mondhatni (de csak szerényen): „meggyógyultam”, idézőjelek közt, vagy inkább: „elégé rendbe jöttem”, „azt hiszem, helyt tudok állni”... Úgy „készíttem” neki ezt a mondatot, mint valami ajándékot. Azt akartam vele mondani, hogy nem hiába gyötrődtünk, igyekeztünk, tépelődünk annyit. Mit értek ezen? Mégis mi az, ami az „órákon” zajlott, végbement?

A klasszikus pszichoanalízis alapműveletei – az álmokkal, a gyerekkorral és a szülővel való foglalkozás – spirálisan végigtekertek négy és fél évünkön, az orsó azonban mindig a mindenkori változó jelen volt. Nem fenntartások nélkül, de elfogadtam a pszichoanalízis e vesszőparipáit, a pszichoanalitikus életkorszakolást és amit csomóponti problémaköröknek tekint. Igyekeztem tájékozódni az elméletben, megismerni az alapfogalmakat – azért, hogy legyen segédnyelvünk és legyen egy térkép, mely elősegíti az orientációt. A partneri viszonyoknak, amire vágytam, feltétele volt részemről ez az ismeretszerzési folyamat. Visszatekintve leszögezhetem, hogy a fogalmi raszter, amit használtunk, jól forgatható munkaeszköztárnak bizonyult, segített az említett zavartság minimális rendezésében és egy differenciáltabb öntudat kialakításában. Azonban a diszciplína e készletét mindig csak eszköznek tekintettük. Nem „hittünk” a pszichoanalízisben, hanem használtuk és kipróbáltuk. Tudtuk azt is, hogy a puszta tudomás édeskevéis, önmagában nem vezet változáshoz.

Milyen változáshoz? Természetesen a definiálhatatlan szenvedés kíván gyógyírt. Nem gyógyszer – írt, ami lehetőséget nyújtana arra, hogy kilátást keressen az em-

ber élőhomoknak érzett lélettömegéből. A páciens kétségbeesett, mindenben kételkedik – embert keres maga mellé, aki nem bagatellizálja el a baját. Akinek a „hogyan”-járása nem úgy illik válaszolni, hogy „jó!”, és aki nem dermed le, amikor megmondja, hogy „rosszul”. A formailag zárt analitikus helyzetben a pszichoanalitikus, akihez járulunk, kiemelt emberré válik, az emberré. Különbéle projekciók vetítőkészletévé. Az áttétel során, ami processzusok kötegét jelenti, emberi viszonyok sokasága ébred meg s huny ki, sűrített, drámai formában, teatralitástól sem mentesen. E „mozgás” révén felfoghatóbbá válnak az élet legmegfoghatatlanabb szálai: a kapcsolatok, viszonyok, élőkkel, holtakkal. A páciens minden esetben ezek meghibásodásától is szenved.

Hogy a viszonyulásokon – az önmagunkhoz való is – muszáj igazítani: az analitikusnak a projekciókat felvevő s lerázó, de rendíthetetlen jelenléte motivál erre. Megszemélyesít egy instanciát, aki előtt felelünk. Önként, mert ezt vállaltuk, amikor analízisbe mentünk. Ő, aki most az ember, olyasvalakivé válik, akihez, akivel, aki szerint mérünk, aki felé, akitől tartunk, akire építünk. Ezt a szerepet magára veszi, de kibújik alóla a benne rejlő egyén, aki csak egy ember, esendő individuum, nem mértékegység. A páciens kénytelen mértékére venni őt, s ezzel önmagát is. Internalizálni az elemző-kritikai instanciát. Valóban elfogadni a bizonytalanságot. Balanszírozni a valóság és a fantáziái között. S ami igen nehéz: a hangzavarból kihallani a szelf hangját, és döntenie tudni.

Az analitikus helyzet szigorú keretei azért fontosak, hogy ne legyen egerút, ami a tágas külvilágban általában adódik. Az analitikusi szoba ebből a szempontból csapda, melyből nincsenek szokványos kiutak, s csak egy másfajta, a legnehezebb, benső-korrektív megoldás található. Ebben a csapdában az analitikus is benne van. De nem őrtörténet, ami történik.

Talán a legnehezebb kibírni az emlékek és a szenvedélyek pokoli bugyrainak variálódva, szűnni nem akaró ismétlődő láncolatát. Unalmas pokol, erre gondoltam, amikor utólag, immár a magam szupervizorként átvastam az analízist végigkísérő jegyzeteimet. A pszichoanalízisben nincs megváltás, ez a diszciplína nem kínál megoldást. Gyakran szakítás szokott a vége lenni: szakítás az analitikussal, egy partnerrel, egy életmóddal, egy szemlélettel, beállítódással... Ami a pácienssel utána történik, abban minden biztonnyal része van a pszichoanalízisének, de nincs biztosíték arra nézvést, hogy az élete jobbra fordul, és nem lehet lemérni, hogy a terápia mire vezetett. A pszichoanalízis (akárcsak a lélek) ellenőrizhetetlen. A sikerélmények, melyeket a részvevőknek nyújt, mindig kétségesek.

Az analitikusnak nincs módja szakítani. A csapda mindig újra konstituálódik köré. Nem tekinthet el az unalmas pokloktól. Az élethez szükséges illúzióadag, gondolom, fogytán fogy benne. A vallás, a művészet, a tudásvágy, a vágyfantáziák, a szerelem – az, ami minket laikusokat fel-fellobbant, számára olyan magyarázatformákkal árnyékol, melyektől, féltől, elhomályosul a fényük. Iván is mily hajlamos volt lemondóan legyinteni, vállat vonni... „Nem tudom”, ez volt a szavajárása.

Folyton hűtötte fel-fellobbanó eufóriáimat, ami rám fért, az örömeire való készséget azonban csappanni láttam benne. Rendszerint szóvá is tettem az elfásulás jeleit. Küszködtem azért, hogy a *lélek* ne váljon *pszichévé*, azaz ne tárgyiasuljon el, ne záródjanak el éltető nedvei. De tudomásul vettem analitikusom szkepticizmusát, s kontrolláltam magam vele. – Van, amit az analitikus élesebben lát, ám van, amit szürkébben, borúsabban. Az ösztönvilág sötét kútjába való betekintése sokkal mélyebb és gyakoribb, mint a civileké. Sade márkitól tudjuk, hogy szörnyű monotonía és apátia ásít onnan.

Semmiképp sem szeretném szakmai ártalommal „alulmagyarázni” ezt az öngyilkosságot. Tisztelem e döntést, melynek meghozatalában sok szál futhatott össze, melyek örökre egy holt, bezárult lélekben maradnak, szóvátehetetlenül. Nem az ő, hanem a mi hibáink és erényeink kérdései immár. Egy ilyen értékes, nagy tudásanyaggal rendelkező, jóra törő ember öngyilkossága a bűnösség gyanújába keveri azt a világot, melyből távozni kellett; de hát ezt tudjuk: a vétek a világunkban mindennapos és számtalan, épp ezért észrevétlen; fojtogató, láthatatlan háló, melyet mindannyian szövünk, bontunk, ki így, ki úgy, ami azért nem mindegy. Egy fatális pillanatban belegabalyodhat bármelyikünk. Kevesen ismerjük a hamleti kérdést a maga csupasz, irodalmon túli élességében. Bár a pszichoanalízis többszörösen bővített, hosszú és komplikált mondatra fogalmazza át e kérdést, gyakran szembesül az összeránduló fatalizmussal – a gyógyíthatatlansággal, javíthatatlansággal. Épp ezért jártas a javítás e kétséges tudománya a korrekciók lehetséges világában is.

Egyszer „Zarándokok utcájának” álmodtam a Nyáry Pál utcát, ahol Ingusz Iván lakott, mely a Papnövelde utcával határos. E „zarándoklatok” tónusa sem optimista, sem pesszimista nem volt, hanem egy megmagyarázhatatlan, jobb híján „kötelességérzetnek” nevezhető motivációból fakadt, egy kötelemből, ami líraiban szólva akár „szerelemnek” is mondható; talán valahol a kettő között serken. Azt hiszem, e motivációt kellene megőriznem, mint *kettőnk* pszichoanalízisének adományát, ami jobbításra szólít fel, anélkül hogy a roncsoltság tudatán könnyítene. Immár csak a sírjához zarándokolhatok, de emlékek átszötte képzeletemben ott van ama „titokzatos” szoba, amelyet fantáziáimban oly gyakran kristályosan határozgató, fehér szobának láttam. Ő sem itt, sem ott nem lakik... Azon a csatornán, mely nekem az életerőt adta, most a halál szívárog be a világomba. De ez nem baj: a halált is „tudatosítani” kell. Tudatosítani, elbírní, szublimálni... – erről volt szó. Iván engem rávezetett a többoldalú distanciatartásra, melyhez a kontextuális szemlélet képessége is hozzátartozik. Végül szert kell tennem arra, hogy magától az élettől is distanciát tudjak tartani, s a halál kontextusában gondolkozzam.

Amikor utoljára találkoztunk, alig tudta kimondani, hogy „én azért... bizakodok... hogy magának... hogy mondjam... sikerül...”. De nem volt benne eleven bizakodás. Én elmondtam, hogy úgy érzem, nem vagyok képes búcsút venni tőle, egyszerűen nem vagyok kész erre; amint visszajövök az országba, találkozunk újra, s elújságolom a történeteket. Tudtuk, hogy ezek a „történetek” a személy benső

rezdüléseire, nehezen követhető alakulásaira vonatkoznak. Utoljára még, törve bár, kifejezte a kíváncsiságát. De akkor már érezhetően nem volt benne lelkesedés.

Már nem feldolgozandó anyagot vittem volna neki, hanem egy kis gyúanyagot. Elmeséltem volna neki, hogyan sikerül élnem az idegenben, egyedül, extrovertáltan. Azt az érzékenységet, mely számomra évek hosszú során át a hangzás lehetőségét jelentette – mint ahogy húr kell a hanghoz –, nem találtam ébren. Nem játszható többé az élő zene, melynek disszonanciájában is élvezetem leltem. Mint minden páciens, önző voltam. A pszichoanalízis jelenében formálódott a múltam. Az a jelen egy másik ember – az ő – jelenlétéből élt. Az ő halálugrása révén a jövő most a halál képét öltötte magára. Amiben nincs hazugság. Ingusz Iván nekem sohasem hazudott.

„Mit ért elevenség alatt?“, kérdezte egyszer egy álomértelmezésem kapcsán, mely álomban díványon ugráló gyerekek szerepeltek, akikre halálos veszedelem, háború és gyilkosság leselkedett. A nyitó óra volt ez. Amikor a lét megtörténik, válaszoltam. Ő sosem használt volna ilyen nagy szavakat, de elnézte nekem. „Két barna szem a félhomályban. Figyelmes, kételkedő is. Nem tudom, mennyire követ“, jegyeztem fel akkor, 1995. május 4-én, az első ülésen (amit még több száz fog követni), amikor elindult az álomutazás, mely belefutott a valóságba. A „trip” során véges-végig zajlott a cserebomlás a kétséges valóság és a poliszémikus álom között a figyelmes, kételkedő, barna szempár előtt. Nem tudtam meg, hacsak nem most, hogy mi az, amikor a lét megtörténik. De hogy valaki néz, az kellett ahhoz, hogy figyelni, kételkedni tudjak én is. Az ugráló gyerekeket pedig mindketten kedveltük. Az álombéli vagy valós gyerek az egyik legkedveltebb témánk volt. Nem csak gonosz kölykökre leltem a pszichoanalízisben. Szerencsétlen gyerekekre, megálázott gyerekekre, vak, beteg és boldogságban úszó gyerekekre is... Az élni vágyó gyermek visszajárt. A találékony gyerek a valóságból köszöntött ránk. Olyankor mindig elmosolyodtunk.

Iván úgy tartotta, hogy az embernek meg kell őriznie magában a gyereket, melynek ugyanakkor „felnőtt gyerekké” kell válnia. „De az a kislány is felnőtt. Hogy mondjam: *felnőtt kislány* lett belőle!”, mondta egyszer, amikor „gyerekeskedtünk”. A pszichoanalízis kontextusában ez nem közhely, hanem részletekben dús és komplikált metszet. Súlyos sérelmek varait, behegedhetetlen nyomait, ugyanakkor értékes jegyeket, készségeket őrző. Ingusz Iván gyerekpszichológus is volt, az ebből fakadó fogékonyságát, tudását és tapasztalatát a felnőttanalízisben is forgatta, én pedig úgy éreztem, hogy a bennem lévő gyerek végre meglett, megértésre talált, és most már megnyugodhat. Nincs elveszve, nem kell annyira „ugrálnia”. Vágyakozni, képzelegni pedig szabad, csak ne oly patetikusan, hanem inkább játszva. Nem könnyű egy elnehezült felnőttnek könnyedségre szert tennie! „A dzsinn emléke azonban tovább él, és a csalódások és kudarcok után mindig rájövünk, hogy a grandiozitás magjából, a valaha volt kincsek aranytartálékából mégis megőriztünk valamit” – így hangzik Ingusz Iván utolsó tanulmányának utolsó mondata. A dzsinn az, akit a kis Aladdin elveszít, s a felnőtt idézőjelek közt, valóban szellemi formában

kaphat csak vissza, ha érti e csavaros „mégis”-t. „Minden órában, minden pillanatban veszítünk”, mondta Iván, amikor a depresszióról beszélgettünk, amit akkor már alapvetőnek tekintett, s kívülről nézte, én például hogyan veszem fel vele a harcot, mégis, hogy próbálok emocionálisan és gondolati nekirugaszkodásokkal áttörni.

Az utolsó órán történt, hogy megpendítettem a hűség titkát, amiről lett volna beszélőnivaló – de megszólalt az óra, s már nem volt idő elmélyülni benne. Nem először történt volna, hogy feltörjük egy ilyen közkeletű fogalom héját. Arról szerettem volna beszélni, apró történetkével is illusztrálva, hogy az analízis folyamán jövök rá lassan, ez a szó mit is fedhet, s tanulom meg – talán – vállalni – a tárgykapcsolatoktól akár eloldozva – ezt a finom szálú elkötelezettséget.

Az utóbbi időben figyeltem magam, vajon érzek-e megcsalatottságot analitikusom öngyilkossága miatt, neheztelést, hogy így hátat fordított, elárult volna valamit netán. De nem. Az öngyilkosságot egyébként sem tartom menekvésnek, gyöngeségnek, sőt tisztelen e döntést, és ha kibírom a fájdalmat, amit a gondolata okoz, meg is értem.* Azt hiszem, a halálra szánt ember egyazon pillanatban őriz és veszít. A „nem”-ben, amit kimond, ott rejlik egy félelmetes „igen” is. A veszteség így beteljesedik.

Egyszer, egy Újév után egy szem különösen szép, nagy, „madárláttá” diószemet adtam neki, valamiféle jelkép gyanánt, ajándékba; nem tudtam, miért. A pszichoanalízis magyaráz, de jó esetben védett helyet biztosít a nem magyarázandóknak is. Később mintha sejtettem volna, mit is akartam ezzel mondani, de most megint nem tudom. Mindenesetre az a dió feltöretlen volt, ép, bámulatos faktúrájú – tenyérbe vagy csendéltre kívánczó.

Ingusz Iván az én szememben a tartását fel nem adón gyöngéd érzésű férfi volt, nem gyenge, de gazdagon szenzuális – mint aki az életet belülről tapintja ki –, nem is kíméletes – egy csöppet sem – (vigaszt nem adott), de érzékenyen tapintatos, aki nek a szeme tártan fogadott.

1999. december 31.

Radics Viktória

* Öt hónappal a halál után a veszteség éles kontúrokkal rajzolódik ki. Az „öngyilkosság” kemény, kegyetlen szó. Ingusz Iván esetében azonban – aki dolgait elrendezte, csendben a párnára hajtotta a fejét, betakarozott és elaludt – ebben a tettben valamiféle *engedelmességet* látok. Immár ezen a ponton némulok el. (2000. március 21-én, R. V.)

ÚJ KÖNYVEK

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, Budapest, 1999.

Badinter, Elisabeth: *A szerető anyja. Az anyai érzés története a 17–20. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999.

Chodorow, Nancy: *A pszichoanalízis és a feminista elmélet*. Új Mandátum, Budapest, 2000.

Csabai Márta–Erős Ferenc: *Testhatárok és énhatárok: az identitás változó keretei*. Jászöveg Műhely, Budapest, 2000.

Darwin, Charles: *A fajok eredete*. Typotex, Budapest, 2000.

Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Új Mandátum, Budapest, 2000

Felkai Gábor (szerk.): *Mannheim Károly*. Új Mandátum, Budapest, 2000

Freud, Ernst–Freud, Lucie–Ilse Grubich-Simitis (szerk.): *Sigmund Freud élete képekben és szövegekben*. Glória Kiadó, Budapest, 1999.

Goffman, Erving: *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, Budapest, 2000.

Gould, Stephen J.: *Az elméricskélts ember*. Typotex, Budapest, 1999.

Gyöngyösiné Kiss Enikő (szerk.): *Szondi Lipót*. Új Mandátum, Budapest, 2000.

Hermann Imre: *Perverzió és muzikalitás*. Animula, Budapest, 1999.

Jung, C. G.: *Beszélgetések és interjúk*. Kossuth, Budapest, 1999.

Lanzmann, Claude: *Soah*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999.

Latour, Bruno: *Sosem voltunk modernek*. Osiris–Gondolat, Budapest, 1999.

Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és végtelen*. Jelenkor, Pécs, 1999.

Lévi-Strauss, Claude: *Faj és történelem*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.

Pelle János: *Antiszemitizmus és totalitarizmus*. Jászöveg Műhely, Budapest, 1999.

Pléh Csaba: *A lélektan története*. Osiris, Budapest, 2000

Symington, Jean és Neville: *Wilfred Bion klinikai munkássága*. Animula, Budapest, 1999.

Tóth László (szerk.): *Róheim Géza*. Új Mandátum, Budapest, 2000.

Wolf, Naomi: *A szépség kultusza*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999.

Yerushalmi, Yosif Hayim: *Záchor. Zsidó történelem és zsidó emlékezet*. Osiris–ORZSE, Budapest, 2000.

HÍREK, INFORMÁCIÓK

A *Thalassa* tízéves jubileumának eseményei

1999-ben ünnepeltük a *Thalassa* megalapításának tizedik évfordulóját. 1999/2–3-as jubileumi számunk bemutatójára 1999. december 16-án került sor – nagyszámú közönség előtt – a Helikon könyvesházban. A számot Heller Ágnes mutatta be, és az évforduló alkalmából „A pszichoanalízis útjai az elmúlt tíz esztendőben” címmel – Mészáros Judit moderátori közreműködésével – beszélgetés hangzott el, amelynek résztvevői Bókay Antal, Erős Ferenc, Hidas György és Lust Iván voltak.

2000. március 28-án a pécsi Művészetek Háza rendezett műsoros estet az évforduló alkalmából. Az est házigazdája Stark András volt, az est vendégei pedig Bókay Antal, Erős Ferenc, Lust Iván és Valachi Anna voltak. Az est irodalmi programját Borgos Anna és Takács Mónika állította össze. A bensőséges hangulatú, két óra hosszat tartó rendezvényen közreműködött Lázár Balázs, a pécsi Nemzeti Színház művésze is.

A jubileum alkalmából cikk jelent meg lapunkról Valachi Anna tollából a *Népszava* 2000. január 16-i, Sissótól a *Mancs* január 20-i, Margit Patríciától pedig a *Népszabadság* február 3-i számában. A Magyar Rádió *Gondolat-Jel* című műsora Harangozó István interjújában január 20-án foglalkozott a *Thalassával*. Interjú készült – István Csaba közreműködésével – a győri rádió számára is.

Helikon könyvesház, 1999. december 16.

„Határ-lét és perem-szöveg. József Attila és pszichoanalitikus írásai” címmel 2000. március 10–11-én műhelykonferenciára került sor a Pécsi Tudományegyetemen. A konferencián az alábbi előadások hangzottak el:

Erős Ferenc (Pécs–Budapest): József Attila mitológia a pszichoanalízisben

Beney Zsuzsa (Miskolc): A születő szöveg

Kassai György (Párizs): Ferenczi Sándor és József Attila

Tverdota György (Budapest): Pszichoanalízis és etika a Rapaport levelekben

N. Horváth Béla (Szekszárd): „Szublimálom ösztönöm.” Nárcizmus és poétika

Hárs György Péter–Kumálovics Zoltán–Tamás István (Pécs): A tárgyvesztés nyelve az irodalom margóján
Kemenes Géfin László (Hollandia): A megosztott író-szubjektum és a valamástétel retorikája

Valachi Anna (Budapest): „Láttam, hogy a múlt meghasadt”. Terápiás modellből mágikus önteremtési rítus

Zsélyi Ferenc (Szeged): A szeretet(t) helyei: A „Szabad ötletek” poétikája

Bókay Antal (Pécs): Test és vers – a Szabad ötletek posztmodernitása

A konferencia résztvevői elhatározták a József Attila Társaság megalakítását. Az előadások könyv alakban is meg fognak jelenni; egyes előadások lapunkban való megjelentetését is tervezzük.

*

A Ferenczi Sándor Egyesület 1999. decemberében elnyerte a „kiemelten közhasznú társaság” besorolást, s ezzel lehetővé vált, hogy támogatóink személyi jövedelemadójuk 1%-ának felajánlásával hozzájáruljanak Egyesületünk célkitűzéseinek megvalósításához, amelyet nagy köszönettel fogadunk.

Bankszámlaszám:

1670009-07762200-70000009

A Ferenczi Sándor Egyesület új honlapja az alábbi címen érhető el:

<http://www.mtapi.hu/ferenczi/>

*

KONFERENCIAFELHÍVÁS

AZ ELVESZETT GYERMEKKOR

**Nemzetközi konferencia
Budapest
2001. február 23–25.**

**A konferencia nyelve:
magyar és angol**

**Ferenczi Sándor Egyesület,
Budapest**

Az „elveszett gyermekkor” metaforája voltaképpen az elvesztett múltat jelenti, melynek pszichológiai, szociálpszichológiai, szociológiai, irodalmi és történelmi vonatkozásai az egyén, a csoport és a szélesebb társadalmi viszonyok szintjén egyaránt vizsgálhatók.

A „gyermekkor” kétféleképpen veszhet el. Egyrészt úgy, mint a fejlődés normális menetének a lehetősége, amit traumatikus események, olykor hosszú traumatikus periódusok törnek meg. Másrészt, a traumatikus élmények védekezést hívnak elő, összezsugorítva az emlékezhető múltat. A „kizökkent idő eseményei” nem kerülhetnek tudatos feldolgozásra, nem válnak

nyílt megbeszélés, közös értékelés tárgyává. A feldolgozás hiánya kihat mind az egyén, mind a társadalom további sorsának alakulására. Sok esetben a traumát okozó csoport, társadalom is hátrítja a feldolgozást. Térségünk, ma sem mentes a háborúk és etnikai konfliktusok okozta traumáktól.

Ugyanakkor a gyors társadalmi és gazdasági változások értékváltást, illetve értékválságot vontak maguk után, pozitív és negatív következményekkel egyaránt. A negatív hatások fokozottan érintik a ma felnövekvő nemzedékhez tartozókat, akiknek gyermekkorát – a kiegyensúlyozott fejlődés lehetőségét – veszélyeztetik ezek a hatások (lásd kallódó gyermekek, bántalmazott gyermekek, drogprobléma). A konferencia érinti a mai válásövezetekben – egyebek között az egykori Jugoszlávia és Balkán utódállamai területén – lezajlott politikai és etnikai konfliktusok következtében létrejött, valamint a „békeidőben” felnövekvő jelenkori generáció aktuális nehézségeiből fakadó problémákat.

A konferencia céljai

(1) együttműködési lehetőséget kívánunk biztosítani a különféle megközelítésekől származó tapasztalatok megosztására az egyéni és a társadalmi traumák tanulmányozásához és kezeléséhez.

(2) párbeszédet kívánunk kialakítani elméleti és pszichoterápiás szakemberek között a legújabb módszerek és eredmények megvitatására, a további európai és tengerentúli együttműködési lehetőségeinek megteremtéséhez.

Az „Elveszett gyermekkor” budapesti konferencia az első része a három tudományos találkozókból álló nemzetközi rendezvénysorozatnak. A másodikra „Az elvesztett és megtalált anyanyelv” címmel Londonban kerül sor, a harmadik pedig a két konferencia eredményeinek összegzéséből Párizsban kerül megrendezésre.

Témajavaslatok

I. Egyéni gyermekkori traumák

- Traumaelméletek ma
- A bántalmazott gyermek
- A nem kívánt gyermek
- Kallódó gyermekek
- Az adoptált gyermek
- A „bölcscsecsemő” szindróma – mitől nő fel a gyermek?
- Ferenczi traumaelmélete

II. Kultúranropológiai szemmel a gyermekkorról

- Az infantilizáló társadalom
- A modern ipari és fogyasztói társadalmak hatása a gyermekkorra (apanélküliség, a nemi szerepek megváltozása, tömegfogyasztás)

III. Társadalmi traumák hatása az egýenekre

- Holokauszt, háborúk, etnikai konfliktusok
- A migráció mint trauma
- Hogyan lesznek a gyermekekből hirtelen „felnőttek”?
- Az elveszett anyanyelv

IV. A traumák hatása a tünetszerveződéésre

V. A „megtalált gyermekkor”

- A feldolgozás útjai – kreatív megoldások
- Az elveszett anyanyelv újrafelfedezése

VI. Modern beavatkozások

- Lombikbébik (a mesterséges megtermékenyítés pszichológiai hatásai)

VII. Empirikus kutatások a narratív identitásról és a gyermekkorról

- Élettörténeti mélyinterjúk
- A gyermekkor története – az Aireskola jelentősége a pszichoanalízis számára, Erikson normatív modellje és annak érvényessége A szubjektív igazság kérdése az egyén élettörténetében és a pszichoterápiában
- A gyermekkor narratív konstrukciója élettörténeti mélyinterjúkban: hány gyermekkorunk van?

A konferencia részvételi díja

A Magyarországon élő kollégák számára 8500 Ft. Külföldiek számára 250 USD-nak megfelelő összeg. Ebben az eltérésben a reális különbség tükröződik a pszichoterápia és a hozzá közel álló diszciplínák területén a magyarországi és a nyugati társadalmak jövedelmi viszonyai között.

Kérjük, hogy amennyiben előadás-

sal kíván részt venni a konferencián, küldje el 30 perces előadásának maximum egyoldalas (másfeles sortávolsággal, 12 pontos betűméretben írt) összefoglalóját nyomtatásban és floppylemezen vagy e-mailen.

Levelezési cím:
Ferenczi Sándor Egyesület
1055 Budapest,
Szt. István krt. 13.
E-mail:
kadark@izabell.elte.hu
(Kádár Katalin)

**Az absztraktok beérkezésének
határideje**

2000. április 10.

A konferenciát a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma a Milleniumi Program keretében támogatja.

*

A Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolájának PhD alprogramjai – közöttük az elméleti pszichoanalízis alprogram – várják a jelentkezőket. A 2000/2001-es tanévben induló kurzusokra 2000. május 20-ig lehet jelentkezni. Részletes felvilágosítás a programokról és a feltételekről: Velősy Anita, PTE BTK Pszichológiai Intézet, 7624 Pécs, Ifjúság u. 6. Tel.: (72) 501-516. Email: anita@pte.hu

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

PODMANICZKY SZILÁRD versei

KUKORELLY ENDRE: Rom. A szovjetunió története

MARNO JÁNOS versei

MÜLLNER ANDRÁS: Körösi Csoma Sándor (*Két fejezet egy regényből*)

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ versei

KÖRÖSI ZOLTÁN: Orrocskák (*Regényrészlet*)

BENEY ZSUZSA verse

JÁSZ ATTILA verse

GAZDAG JÓZSEF: Mozgásterületünk szűkülésének fokozatai
(*elbeszélés*)

MECSEKI RITA ESZTER versei

ORBÁN JÁNOS DÉNES: X. Y. B., az újságíró (*novella*)

*

GEORGE STEINER: Gnózis és szemantika (*Medve A. Zoltán fordításában*)

*

MÁTHÉ ANDREA: „...hogy mit is tesz az irodalom?”
(*Kukorelly Endre: Három 100 darab*)

KERESZTESI JÓZSEF: A testen innen és túl (*Orbán János Dénes: Hivatalnok-líra*)

MÉSZÁROS SÁNDOR: Egyszarvúak, szeméthegek és az ismétlés kényszere (*Bodor Ádám: Az érek látogatása*)

KROMMER BALÁZS: A befejezhetetlen szöveg
(*Krasznahorkai László: Háború és Háború*)

BAGI ZSOLT: A hermeneutika eredeti értelme (*Bacsó Béla: „Mert nem mi tudunk...”*)

2000

Április

Edited by Tihamér Bakó, Antal Bókay, Ferenc Erős (editor-in-chief), György Péter Hárs, György Hidas, Robert Kramer, Judit Mészáros, Júlia Vajda.

THALASSA is the journal of the Sándor Ferenczi Society, Budapest.

THALASSA is the title of Sándor Ferenczi's classical work.

THALASSA symbolically refers to the sea, the womb, the origin, the source.

THALASSA is an interdisciplinary journal devoted to free investigations in psychoanalysis, culture and society.

THALASSA has roots in the historical traditions of Hungarian psychoanalysis, but is not committed to any particular school or authority.

THALASSA welcomes all original contributions, historical, theoretical, or critical, dealing with the common problems of psychoanalysis and the humanities.

DESCRIPTION OF THE PRESENT ISSUE (2000/1)

We devote a special section to the ideas and principles of the Hungarian pediatrician Emmi Pikler (1902–1984), who founded the Pikler Institute, a children's home and orphanage in Budapest. The Institute is known also as the "Lóczy", after the name of street where it was founded and is still located today. The Institute hosts children who are without families, temporarily or permanently. Experiences accumulated during fifty years of the Institute's existence, as well as follow-up studies, confirm the exceptional efficiency of the work done by E. Pikler's and her collaborators. Among their many achievements, they were highly successful in minimizing the effects of hospitalization. E. Pikler's methods and ideas, as well as the Institute's experiences, have become well known and celebrated abroad, especially in French language circles.

A series of articles, introduced by ÁGNES SZÁNTÓ FÉDER, deal with the Institute's experiences and their implications for the theory and practice of psychoanalysis, child development and education. BERNARD GOLSE, in his article, **Very young children in institutions: a paradigm for psychoanalysts**, describes the Institute as revolutionary, and offers new ways to think about the psychic needs of young children and their relational requirements.

Two theoretical contributions deal with the problem of observation — the basis of Pikler's and the Institute's work. BERNARD GOLSE, in his essay, **Observation: from theory to practice and from practice to theory**, examines the original point of view of the "observing baby" and its far-reaching possibilities. DIDIER HOUZEL's essay, **From attention to observation: the concept of attention**, deals with the ontogenesis and pathology of voluntary and spontaneous

attention and the place of attention in psychoanalysis, particularly in the work of W.R. Bion.

The remaining contributions present the practice of the Institute in everyday life, and deal with specific therapeutical problems. MADELEINE VABRE's essay, In the "**Lóczy**", **babies learn to exist while moving**, celebrates freedom of movement in the Institute, an important basis for the future development of the baby's personality. In her article, **On the relation between early objects and the self**, NATACHA KUKUCKA-BIZOS deals with the fragility of the ego of the very young child in relation to the separation, and she points out the importance of care in restructuring the ego. ROBERT LAGIER, in his article, **History of the young child and the psychic future of the adult: the "Lóczy"'s experience**, treats the process of the development of individuality and the transition from ego to self in terms of C. G. Jung. MYRTHA-HEBE CHOKLER, in her case study, **The future of the gaze**, describes therapy with a multi-handicapped child. Following E. Pikler's method, and applying the theory of motor development in very young children, she analyses the process in which advances in the child's capacity to move gradually extend to all aspects of her mental life, and, in particular, to the child's relation to her family. GIUSEPPE BENINCASA in his article, **The organization of bodily and psychic "movement" in child psychotherapy: some observation**, describes two cases in which the capability of the therapist to modify himself (at a postural as well as on an emotional level) allows the child to activate his own changes. Finally, LÍVIA NEMES, in her article **Fantasized mother-image in the mental world of a young girl being in state care**, describes a case in which she cooperated with the Institute as a supervisor. She analyses difficulties in the evolution of the mother-image (mother absent-present) of a very young girl living in the Institute.

In our **WORKSHOP** section, we publish two essays dealing with the relationship between art and psychoanalysis. TÍMEA SZABÓ, in her essay **Milán Füst's aesthetics - free verse and psychoanalysis**, discusses the free verse of the Hungarian poet Milán Füst and his great aesthetic work, "Vision and emotion in art". Füst's work represents a kind of theoretical psychoanalytical knowledge that draws attention to radical aesthetic theories. According to the author, there is a correspondence between Füst's free verse and his aesthetic theory. Furthermore, a parallel can be found between the Lacanian subject in psychoanalysis and the poetic subject in Milán Füst's oeuvre. NAOMI SEGAL's essay, **Adulterous triangles for the '80s and '90s: Fatal Attraction and The Piano**, analyzes these two films, which evoked great interest in the last decade. Using a psychoanalytic feminist approach, the author explores the structure of two kinds of adulterous triangles and discusses the relations and symbolic roles of the characters as they subvert traditional forms of triangulation.

In our **ARCHIVES** section, we publish MAGNUS LJUNGGREN's contribution, **The Early Psychoanalytical Breakthrough in Poland**. The article

outlines the development of psychoanalysis in Poland from the 1900s to the years following World War II. The author introduces the main characters of early Polish psychiatry, with special regard to the contribution of Jan Nelken, and explores the relationship of Polish psychoanalysts to Freud, Jung and other important figures of the early period. He also shows the political context of the history of Polish psychoanalysis.

In the **IN MEMORIAM** section, we publish VIKTÓRIA RADICS´ s essay, **one single nut**, a commemoration and subjective recollection of Dr. Iván Ingusz, a Hungarian psychoanalyst who died last year.

We accept contributions in Hungarian, English, German or French. Authors are requested to provide their papers with an English and/or Hungarian summary. Original articles, reviews, reflections, and suggestions should be sent to Dr. Ferenc Erős, Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences, Victor Hugo u. 18–22, H–1132 Budapest. Phone/fax: (36–1) 239–6043. E-mail address: thalassa@c3.hu and feros@mtapi.hu

THALASSA is now available on Internet: <http://mtapi.hu/thalassa> and <http://www.c3.hu/scripta>

THALASSA is published by the Thalassa Foundation, Budapest (address above). Subscription and distribution: SZIGET REHABILITÁCIÓS SZÖVETKEZET, Murányi u. 21, H–1078 Budapest, phone (36–1) 342–7158.

The present issue of THALASSA was supported by the Institut Français in Budapest, the Ministry of National Cultural Heritage, the National Cultural Fund of the Republic of Hungary, the Hungarian Soros Foundation, and the University of Pécs. Thalassa is edited in cooperation with the “Theoretical psychoanalysis” PhD program of the Doctoral School in Psychology of the Janus Pannonius University in Pécs, and of the Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest.

E számunk szerzői

- Benincasa, Giuseppe** pszichoterapeuta, gyermek-neuropszichiáter, Via Vitruvo 35, 22100, Milano, Olaszország.
- Golse, Bernard** pszichiáter, pszichoanalitikus, egyetemi tanár, Hôpital Saint Vincent de Paul, Paris, és Université René Descartes, Paris. E-mail: b.golse@svp.ap-hop-paris.fr
- Hebe-Chokler, Myrtha** pszichoterapeuta, egyetemi tanár, Sarmiento 2727 4°B, 1095 Buenos Aires, Argentina, E-mail: mchokler@arnet.com.ar
- Houzel, Didier** gyermekpszichiáter, Faculté de Médecine, Caën, Franciaország. E-mail: houzel-d@chu-caen.fr
- Kukucka-Bizos, Natacha** pszichoanalitikus, pszichoterapeuta. 11, rue de Sèvres, 75006 Paris, Franciaország
- Lagier, Robert** pszichoterapeuta, egyetemi tanár, Université Pierre Mendès-France, Grenoble, Franciaország . E-mail: robert.lagier@wanadoo.fr
- Ljunggren, Magnus** egyetemi tanár, Department of Slavic Languages, Göteborg University, Box 200 SE 405 30 Göteborg, Svédország
- Nemes Livia** pszichoanalitikus, 1075 Budapest, Rumbach Sebestyén u. 12.
- Radics Viktória** újságíró, 1102 Budapest, Kőrösi Csoma sétány 4.
- Segal, Naomi** egyetemi tanár, Dept. of French Studies, Faculty of Letters & Social Sciences, The University of Reading, Whiteknights PO Box 218, Reading RG6 6AA, UK, Anglia. E-mail: n.d.segal@reading.ac.uk
- Szabó Tímea** a Pécsi Tudományegyetem BTK hallgatója, 8900 Zalaegerszeg, Szent László u. 59. E-mail: tisa@btkstud.jppte.hu
- Szántó Föder Ágnes** pszichológus, 2 ter rue de la Cerisaire. 92310 Sèvres, Franciaország. E-mail: isz@club-internet.fr
- Vabre, Madeleine** pszichológus, pszichoterapeuta, Institut Régional du Travail Social, Montpellier, 1093 avenue de Maurin-C7, 34070 Montpellier, Franciaország.

Contents

PSYCHOANALYSTS ON E. PIKLER'S-METHOD

<i>Ágnes Szántó Féder</i> : Preface	3
<i>Bernard Golse</i> : Very young children in institutions: a paradigm for psychoanalysts	11
<i>Bernard Golse</i> : Observation: from theory to practice and from practice to theory	15
<i>Didier Houzel</i> : From attention to observation: the concept of attention	27
<i>Madeleine Vabre</i> : In the “Lóczy”, babies learn to exist while moving	41
<i>Natacha Kukucka-Bizos</i> : On the relation between early objects and the self	61
<i>Robert Lagier</i> : History of the young child and the psychic future of the adult: the “Lóczy”’s experience	69
<i>Myrtha-Hebe Chokler</i> : The future of the gaze	85
<i>Giuseppe Benincasa</i> : The organization of bodily and psychic “movement” in child psychotherapy: some observation	97
<i>Livia Nemes</i> : Fantasized mother-image in the mental world of a young girl being in state care	104

WORKSHOP

<i>Tímea Szabó</i> : Milán Füst’s aesthetics – free verse and psychoanalysis	113
<i>Naomi Segal</i> : Adulterous Triangles for the ’80s and ’90s: <i>Fatal Attraction</i> and <i>The Piano</i>	139

ARCHIVES

<i>Magnus Ljunggren</i> : The Early Psychoanalytical Breakthrough in Poland	151
---	-----

IN MEMORIAM

one single nut – remembering Dr. Iván Ingusz (<i>Viktória Radics</i>)	161
---	-----

BOOKS	170
------------------------	-----

EVENTS AND INFORMATION	171
---	-----

ENGLISH SUMMARIES	177
------------------------------------	-----